

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН БА НОМИ
С.АЙНӢ

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 809.155.0+802.0
ТКБ:81.2ТОҶ+81.2АНГЛ
С-20

САИДОВА МАВЗУНА АБДУЛҲАКИМОВНА

**ТАҲЛИЛИ СОХТОРӢ - СЕМАНТИКИИ НУТҚИ МАЗМУНАН
НАҚЛШУДА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ ДАР
ЗАМИНАИ АСАРИ «ӢДДОШТҲО»- И С.АЙНӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои
филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии
муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ**

Роҳбари илмӣ
номзади илмҳои филологӣ,
дотсент Туйғунов Н.Ҳ.

Душанбе – 2023

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	4
ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ.....	6
БОБИ I. МУШКИЛОТИ ОМУЌИШИ НУТҚИ МАЗМУНАН НАҚЛШУДА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКИЮ АНГЛИСӢ	
1.1. Дарачаи омуџиши нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	12
1.2. Хусусиятҳои сохтории нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	24
1.3. Хусусиятҳои семантикии нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	37
Хулосаи боби якум	45
БОБИ II. ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ МУТОБИҚАТИИ ЗАМОНҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА МУҚОИСАИ ОН БО ЗАБОНИ ТОЧИКӢ	
2.1. Қоидаҳои мутобиқати замонҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	47
2.2. Истифодаи феълҳои гуфтор, муродифоти онҳо (to say, to speak, to talk, to tell) ва тобишҳои маъноии онҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда.....	66
2.3. Мушкилоти тарҷумаи нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ ба забони тоҷикӣ.....	72
Хулосаи боби дуюм.....	80
БОБИ III. УСУЛҲОИ БАНДУ БАСТИ НАВЪҲОИ ГУНОГУНИ ҶУМЛАҲО ДАР НУТҚИ МАЗМУНАН НАҚЛШУДА ДАР ЗАМИНАИ МАВОДИ “ЁДДОШТҲО”-И С.АЙНӢ.....	83
3.1 .Усулҳои банду бастии ҷумлаҳои саволӣ (дар заминаи гурӯҳбандии онҳо) дар нутқи мазмунан нақлшуда ва тафовути онҳо аз ҷумлаҳои саволии забони тоҷикӣ.....	84

3.2. Ҷумлаҳои ифодакунандаи амру хоҳиш, таклифу пешниҳод ва маслиҳат дар забони англисӣ ва тафовути онҳо ҳангоми ифода ба забони тоҷикӣ.....	93
3.3. Ҷумлаҳои хитобӣ ифодакунандаи салом, бахшиш, шиносӣ, миннатдорӣ, табрикот дар забони англисӣ ва тафовути онҳо ҳангоми ифода ба забони тоҷикӣ.....	102
3.4. Хусусиятҳои хоси нутқи мазмунан нақлшуда ва тағйироти сохториву маъноӣ дар таркиби матни асарҳои бадеӣ	109
Хулосаи боби сеюм.....	119
ХУЛОСА.....	121
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ.....	127
Рӯйхати адабиёт.....	129
Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия.....	148

МУҚАДДИМА

Муҳиммияти диссертатсия. Диссертатсияи мазкур ба омӯзиш ва пажӯҳиши сохторӣ-семантикии нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар заминаи асари “Ёддоштҳо”-и С.Айнӣ бахшида шудааст. Масъалаҳои омӯзиши муқоисавии нутқи мазмунан нақлшуда яке аз масъалаҳои муҳим ва судманд буда, дар забоншиносии тоҷик дар муқоиса бо забонҳои дигар камтар таваҷҷуҳ шудааст. Аз ин рӯ, диссертатсияи мазкур маҳз ба таҳлил ва таҳқиқи муқоисавӣ- сохтории ҳамин масъала равона гардидааст.

Дар забоншиносии муқоисавӣ масъалаҳои сохторӣ ва семантикӣ ҷойгоҳи махсус дорад ва ба он таваҷҷуҳи махсус дода мешавад. Дар ҳамин замина, солҳои охир таваҷҷуҳи махсус ба омӯзиши грамматика, хосатан грамматикаи муқоисавӣ равона карда шудааст, зеро ин амал имкон медиҳад, ки доираи сохтории мавзӯҳои мушаххаси грамматикии забонҳо муқоиса шуда, дар ин замина имконоти ифодаҳои фикр аз як забон ба забони дигар комил ва мукамал гардад. Дар ин раванд таҳқиқ ва пажӯҳиши қоидаву қонунҳои грамматикӣ мавқеи хоса доранд.

Нутқи мазмунан нақлшуда дар низоми грамматикии забонҳои гуногун хусусиятҳои хос ва фарқкунанда дорад. Аз ин рӯ, миёни масъалаҳои мураккаби грамматикӣ он ҳамчун яке аз мавзӯҳои баҳсталаб боқӣ мондааст. Нутқи мазмунан нақлшуда сохтори махсуси худро дошта, дар ин раванд мавқеи истифода, тарзи ифода, тағйиротҳои семантикӣ усулӣ ҳамеша аз мавзӯҳои актуалии он мебошанд. Аз ин рӯ, таҳқиқ ва омӯзиши муқоисавии нутқи мазмунан нақлшуда дар заминаи матни асарҳои бадеӣ ва тарҷумаи бевоситаи онҳо имконият фароҳам меоварад, ки доир ба сохтор, маъно, мавқеи истифода ва доираи қорбурд ва қорбасти он дар забонҳои муқоисашаванда ба хулосаи амиқ ва дақиқи илмӣ биёем, зеро дар забонҳои тоҷикию англисӣ хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо, махсусан аз нигоҳи сохторӣ ба назар мерасад, ки ин амал дар ифодаи маъно ба забони дигар бетаъсир буда наметавонад.

Сарчашмаҳои илмӣ ва таҳқиқотӣ бар он далолат мекунад, ки нутқи мазмунан нақлшуда дар забони тоҷикӣ ба таври комил мавриди таҳқиқ ва пажӯҳиши алоҳида қарор нагирифтааст, аммо дар аксари корҳои илмӣ дар самти омӯзиши грамматикаи забон [70/69/65/93/119/139/159/164] донишмандони гуногуни соҳа андешаҳои худро дар мақолаҳову ҷаслҳои алоҳидаи корҳои илмиву таҳқиқотиашон зикр ва то ҷое баррасӣ намудаанд.

Масалан, роҷеъ ба ин масъала забоншинос Б.Қамолиддинов андешаи худро ҷунин баён кардааст: “Нақли сухани қасе се тариқа сурат мегирад: айнан, мазмунан ва бо тарзи тақлид. Дар нақли айнан ҳама хусусияти гуфтор: таркиби қалимот, қолаби ифода, тарзҳои ибораҳои ҷумлабандӣ, интонатсия, усулҳои таъкид ва ороиши сухан риоя мешавад, бинобар ин дар он баёни матлаб рангин, муассир ва пурҷозиб вақеъ мебардад. Аз гуфтаҳои қасе қалимаю ибораҳои пароканда, ҷумлаҳо ва порчаҳои яклухт ба тарзи ривоят ё иқтибос нақл мебардад. Дар нутқи мазмунан нақлшуда мундариҷаи асосии гуфтаҳои қасе ба тарзи мухтасар баён карда мешавад» [79,с.56].

Бо зикри андешаи мазкур устод Б.Қамолиддинов мухтасарбаёнӣ, муъҷазбаёниро дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони тоҷикӣ таъкид месозанд: “Нутқи мазмунан нақлшуда яке аз омилҳои муъҷазбаёнӣ буда, дар услубҳои рӯзноманигорӣ ва коргузориҳои расмӣ эътибори қалон пайдо мекунад” [79,с.56]. Албатта ин амал ҳоси забони тоҷикӣ мебошад, ки ин хусусияти нутқи мазмунан нақлшударо устод Б.Қамолиддинов дар услубҳои рӯзноманигорӣ ва коргузориҳои расмӣ ба инобат гирифтаанд.

Нутқи мазмунан нақлшуда дар бисёр забонҳои дунё хусусияти мураккаббаёниро, махсусан, аз нигоҳи сохторӣ зоҳир менамояд ва ин раванд дар забонҳои муқоисашаванда (тоҷикӣ ва англисӣ) низ истисно нест. Дар баробари тафовут доштани хусусиятҳои сохторӣ нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ доираи истифодаи ҳоси худро низ дорад, ки нисбат ба забони тоҷикӣ фарқкунанда аст ва он наметавонад ҳангоми ифодаи нутқ аз як забон ба забони дигар бетаъсир бошад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ бо барномаҳои таълимӣ ва илмӣ, ки самтҳои филологиро фарогиранд, иртибот дорад. Инчунин, ба Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (аз 30 августи соли 2019 №438) алоқаи зич дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Бо назардошти дараҷаи омӯхта шудани мавзӯ ва аҳамияти таҳқиқи нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳадафҳои асосии таҳқиқот тарҳрезӣ шуда, барои ба ҳадаф расидан вазифаҳои зерин пешбинӣ ва ба иҷро расидаанд:

- муайян кардани сатҳ ё дараҷаи омӯзиши нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян ва таҳқиқ намудани назарияҳои гуногун оид ба ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда дар забони тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян кардани хусусиятҳои сохтории нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои муқоисашаванда ;
- муайян ва таҳқиқ намудани хусусиятҳои фарқкунанда ва умумии ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян намудани монандӣ ва тафовутҳои сохторӣ-семантикии ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда дар заминаи бархе аз асарҳои бадеӣ, ки бевосита аз забони тоҷикӣ ба англисӣ ва ё баръакс тарҷума шудаанд.

Методҳои таҳқиқот. Ба сифати усулҳои асосии таҳқиқот асосан методи муқоисавӣ ва типологии таҳқиқот дар забоншиносӣ мавриди истифода қарор гирифта, инчунин, усулҳои таҳлили сохторӣ- семантикӣ барои мушаххас намудани ифодаҳои гуногуни маъноӣ дар ҷумла истифода шудааст.

Объекти таҳқиқот. Нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводи асарҳои бадеӣ (Ёддоштҳо) мебошад.

Мавзӯи таҳқиқот. Таҳлили сохторӣ-семантикии нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар заминаи асари «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ мебошад.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот. Ба сифати асосҳои назариявӣ дар диссертатсияи мазкур таҳқиқот ва корҳои методологии масъалаҳои номбурда дар пажӯҳишҳои забоншиносони барҷаста ба монанди Б. Ниёзмухаммадов, Р. Ғаффоров, Ш. Ниёзӣ, Н. Маъсумӣ, Д.Т. Тоҷиев, М.Н. Қосимова, Б. Камолиддинов, Б. Сиёев, П. Чамшедов, Д. Хоҷаев, М. Норматов, Х. Хусейнов, Д. Хоҷаев, С. Атобуллоев, Ф. Зикриёев, Қ.Қаландаров, Д. Искандарова, З.Мухторов, С. Чоматов [2011], Н.Туйғунов, А.Мамадназаров ва аз зумраи забоншиносони хориҷӣ: М.А. Ганшина, Н. Sweet, R.L. Allen, Onions S, P. Strawson, A.S. West, О. Есперсен, З.П.Гаркунов, Н.К.Рязанов, М.В.Смолин, К.В.Давыдова, К.А.Долинин, С.В. Кузнецов, Н. М. Василевский, Б.А. Ильиш, В. Л. Каушанский, Е. М. Гордон, И. П. Крылов, И. Б. Хлебников, М.В. Янкошвили, З.П. Гаркунов, Л.Л. Немков, В.А. Овсянников, Э. Н. Калинин, И. П. Верховский, Е. А. Зверев, К. В. Сизов, В. Ш. Богоутдинова, Й. Дарканбаева, Г. В. Мирошниченко, И. П. Дятлова, Е. А. Конюс, Е. А. Рейман, А.В. Бондарко истифода шудаанд.

Сарчашмаҳои таҳқиқот. Ба сифати сарчашмаҳои асосии таҳқиқот асосан асари “Ёддоштҳо”-и С.Айнӣ истифода шудааст. Дар баробари ин, бо мақсади возеҳ нишон додани баъзе қонуниятҳои грамматикӣ забони англисӣ ба сифати маводи иловагӣ аз асарҳои бевосита тарҷумашуда истифода намудаем, аз ҷумла асарҳои устод С.Айнӣ «Ёддоштҳо», «Аҳмади Девбанд», «Мактаби кӯҳна» «Чейн Эйр» [Шарлотта Бронте, 1975], «Муйсафед ва баҳр» [Е.Хеменгвей, 2013], «Ғурмагас» [Э.Л.Войнич, 1982] ва дар ин баробар китобҳои дарсӣ илмӣ, ки бевосита ба мавзӯ алоқаманданд, аз ҷумла К.Усмонов «Грамматикаи назарии забони англисӣ»[2010], А. Мамадназаров «Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ» [2014], П. Чамшедов «Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ» [2010], Н.Туйғунов «Грамматикаи забони англисӣ» [2005], Н. Ҳабибов «Сарфу наҳви грамматикаи забони англисӣ» [2008], Ҳ. Атоева “Грамматикаи забони англисӣ”[2016], А.Маликов

“Грамматикаи забони англисӣ” [2015] ва ғайраҳо ҳамчун манбаи таҳқиқоти диссертатсия хизмат кардаанд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот. Навигарии асосии диссертатсияи мазкур аз он иборат аст, ки нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар заминаи асарҳои алоҳидаи бевосита тарҷумашуда бори аввал мавриди таҳқиқоти алоҳидаи лингвистӣ қарор мегирад. Дар диссертатсия бори нахуст хусусиятҳои сохторӣ-семантикии нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян ва таҳқиқ шуда, зимни таҳлилу баррасии мавзӯ дараҷаи тарҷума ва ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ва ё баръакс вобаста аз зарурати таҳлил нишон дода мешавад.

Нуктаҳои асосие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд:

1. Забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда хусусиятҳои хоси ҳар яке аз забонҳо дида мешавад. Дар забони тоҷикӣ агар он асосан тавассути ҷумлаи пайрав ифода гардад, дар забони англисӣ он метавонад дар шакли ҷумлаи сода бо истифодаи инфинитив ва ё герунд (шакли номуайяни феълӣ дар забони англисӣ, ки дар ҷумла асосан ба вазифаи сифати феълӣ, исми ҳол қорбаст мегардад) низ ояд. Дар забонҳои муқоисашаванда дар аксар маврид пайвандаки пайвастанандаи «ки» ва дар забони англисӣ «that» ҳам аз лиҳози вазифа ва ҳам дар ифодаи маъно дар намуди ҷумлаҳои зикршуда хусусияти монандӣ зоҳир менамояд.

2. Аз ҷиҳати сохтор дар забони англисӣ ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда қоидаи махсуси мувофиқатии замонҳо мавҷуд аст, ки он ҳолатҳои гуногуни истифодаро дорад ва на ҳамеша якранг мавриди истифода қарор мегирад. Дар забони тоҷикӣ бошад ин мувофиқгардонӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда аксаран якранг, яъне бо як сохтори муайян ба назар мерасад.

3. Ифодаи нутқи шахси дигар дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ тавассути сохтори нутқи айнан нақлшуда дар ҳарду забон низ имконпазир аст ва албатта он хусусиятҳои гуногун ва хос дорад.

4. Чумлаҳои саволии забони тоҷикӣ махсусан аз рӯи гурӯҳбандӣ бо забони англисӣ мувофиқат намеkunанд, ки ин амал мутаносибан ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда тафовутҳоро ба миён меоварад. Дар чумлаҳои саволии забони англисӣ феълҳои ёридиҳанда барои ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда кор фармуда мешаванд, ки он ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ ифода намеёбад ва ҳамчун нишондиҳандаи савол хизмат мекунад. Ин хусусият дар чумлаҳои саволии забони тоҷикӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда дида намешавад.

5. Қоидаҳои махсуси мувофиқатии замонҳои феълӣ дар забони англисӣ ҳангоми тарҷума низ бо сабаби мушкилии сохтор ба тарҷума ва ифодаи нодуруст оварданашон мумкин аст, зеро ин хусусият низ якранг набуда, вобаста аз намудҳои ҷумла тағйир ёфта меистад.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии тадқиқот аз он иборат аст, ки натиҷаҳои он метавонанд дар оянда барои ҳалли масъалаҳои назариявии грамматикаи муқоисавӣ дар умум ҳиссагузор бошанд. Натиҷаҳои таҳқиқотро метавон барои таҳқиқотҳои ояндаи забонҳои гуногунсохт низ истифода намуд. Илова бар ин, дар самти тарҷумаи бадеӣ, ки қоидаву қонуниятҳои хоси худро дорад, низ дастовардҳои тадқиқот аз аҳамият ҳолӣ нест, зеро сохтори фарқкунандаи нутқи мазмунан нақлшуда ба тарҷумаи дуруст ва амиқ низ алоқамандӣ дорад, аз ин рӯ, натиҷаҳо ҳам дар бахши грамматикаи муқоисавӣ ва ҳам тарҷумаи бадеӣ дар оянда метавонанд ба сифати сарчашмаи мушаххаси илмӣ хизмат намоянд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот. Аҳамияти амалии тадқиқот дар он аст, ки хулоса ва маводи он метавонад ҳангоми таҳқиқоти муқоисавӣ ва типологии забонҳои дигар, ҳангоми таҳия ва навиштани грамматикаи амалии забонҳои муқоисашаванда ва дастурҳои таълимӣ барои мактабҳои олӣ, ҳангоми таҳияи курсҳои амалии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода шаванд. Маводҳои диссертатсияро метавон ҳангоми таълифи бахшҳои алоҳидаи дастурҳои таълимӣ оид ба грамматикаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин дар омода намудани курсҳо ва семинарҳои махсус оид ба масъалаҳои,

забоншиносии муқоисавӣ, забоншиносии типологӣ, семасиология, назария ва амалияи тарҷума истифода намуд ва ба барномаҳои таълимии соҳавии макотиби таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намуд.

Дар диссертатсия таҳлили сохторӣ-семантикии нутқи мазмунан нақлшуда дар заминаи истифодаи тарҷумаи бевоситаи осори бадеии интихобшудаи диссертатсия ва намунаҳо аз онҳо далелҳои муайяни илмӣ оварда шуда, ҳамчунин роҳи усулҳои ба амал баровардани нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ нишон дода шудааст. Хусусиятҳои фарқкунандаи сохторӣ ва заминаи тарҷумаи мувофиқ шудани ҳамин гуна қоидаҳои грамматикӣ илман асоснок карда шудаанд. Аз ин рӯ, натиҷаҳои тадқиқот дар раванди омӯзиши грамматикаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, назария ва амалияи тарҷума метавонанд мавриди истифода қарор гиранд. Дар баробари ин, маводҳои тадқиқот дар омода намудани дастурҳои методӣ оид ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва ҳангоми таълими курсҳои амалӣ ва махсус дар шӯъбаҳои филологии макотиби олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор хоҳанд гирифт.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба шиносномаи ихтисос ва тартиби муқарраршудаи таълифи диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии муҳаққиқ. Саҳми шахсии доктараи дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки мавзӯи нутқи мазмунан нақлшуда ва муқоисаи сохтории он дар заминаи тарҷумаи бевоситаи асарҳои бадеӣ бори нахуст ба таври фарогир мавриди пажӯҳиш қарор дода шуда, дар ин самт муҳаққиқ ба андозае муваффақ шуда, тафовут ва умумиятҳоро муайян ва ба риштаи таҳқиқ кашидааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқот. Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ аз 27.08.2022 №1 ва

суратчаласаи Шурои олимони факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни аз 27.10.2022 №3 мавриди барасӣ ва муҳокима қарор гирифта, ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқот ба сифати маърӯза дар конфронсҳои ҳарсолаи ҳайати устодону профессорони Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, дар конфронсҳои ҷумҳуриявӣ (2018, 2021, 2022) ва дар мақолаҳои илмӣ нашршуда, ки рӯйхати онҳо дар охири автореферат оварда шудаанд, пешниҳод гардидаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯи мавзӯи диссертатсия 10 мақолаи илмӣ, аз ҷумла, 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расидаанд.

Ҳаҷм ва сохтори диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб ва хулосаву рӯйхати адабиёти илмиву таълимӣ иборат мебошад. Дар бобҳо ва зербобҳо масъалаҳои омӯзиш ва таҳқиқи нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар мисоли асарҳои бадеӣ (Ёддоштҳо) мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Хулосаи диссертатсия ҷамъбасти фикру ақидаҳо роҷеъ ба нутқи мазмунан нақлшудаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 147 саҳифаи чопи компютериरो ташкил медиҳад.

БОБИ I. МУШКИЛОТИ ОМӮЗИШИ НУТҚИ МАЗМУНАН НАҚЛШУДА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКИӮ АНГЛИСӢ

1.1. Дарачаи омӯзиши нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Нутқи мазмунан нақлшуда ва хусусиятҳои сохторӣ-семантикии он, воситаҳои ифодаи онҳо дар забонҳои гуногун яке аз мавзӯҳои мураккаб буда, дар

забонҳои мухталиф роҳу усулҳои махсус ва хоси худро доранд. Ин хусусият зарурати таҳқиқотҳои алоҳидаи лингвистиро махсусан аз нигоҳи муқоисавӣ ба миён меоварад, зеро қоидаву қонунҳои грамматикӣ ва забонҳои гуногунсохт бетафовут буда наметавонанд ва дар ин замина таҳқиқи муқоисавӣ онҳо имконоти ифодаҳои гуногунро дар забонҳои гуногунсохт вусъат дода метавонанд.

Мусаллам аст, ки боигарии ҳар як забонро бидуни таҳқиқи хусусиятҳои гуногуни лексикӣ, грамматикӣ ва услубӣ, имкониятҳои ифода, ташкили воситаҳои гуногуни ифода, имкониятҳои ба таври мухталиф ва амиқ ифода кардани фикр тариқи воситаҳои гуногуни грамматикӣ ғайриимкон аст. Аз ин ҷиҳат, омӯзиши қоидаву қонуниятҳои грамматикӣ забон махсусан аз нигоҳи муқоисавӣ боиси вусъат додани имконоти зикршуда буда метавонад.

Масъалаҳои омӯзиши нутқи мазмунан нақлшуда дар забони тоҷикӣ дар пажӯҳиши олимони соҳа ба таври гуногун пешниҳод шудаанд. Оид ба ин мавзӯ таҳқиқоти алоҳида ба назар намерасад. Донишмандони соҳа ба таври мухталиф вобаста аз самти иҷрои таҳқиқоташон дар баробари ҳалли масъалаҳои асосӣ ба мавзуи мазкур низ таваҷҷуҳ намуда, андешаҳои илмӣ худро ҷиҳати қорбурди нутқи мазмунан нақлшуда баён намудаанд. Аз ҷумла, пажӯҳиш ва мақолаҳои алоҳидаи донишмандони тоҷик Б. Ниёзмуҳаммадов, Р. Ғаффоров, Ш. Ниёзӣ, Н. Маъсумӣ, Д. Тоҷиев, М.Н. Қосимова, Б. Сиёев, Б.Қамолиддинов, П. Ҷамшедов, Д. Хоҷаев, М. Норматов, Х. Ҳусейнов, С. Атобуллоев, Ф. Зикриёев, Қ.Қаландаров, Н.Туйғунов, А.Мамадназаров ва дигарон бо баъзе паҳлуҳои масъала алоқамандӣ пайдо кардаанд.

Дар баробари мақолаву қорҳои гуногун дар самти омӯзиши мавзӯ мушаххас ифода шудани қоидаҳои нутқи мазмунан нақлшударо дар забони тоҷикӣ асосан, дар китобҳои дарсӣ барои мактабҳои олий [11/48/49/65/125/146/161] ва баъзе мақолаҳои алоҳида [4/6/11/60/69/65/] ва ё зерқорҳои қорҳои пажӯҳишӣ [93/119/114/110/139/151] пайдо кардан мумкин аст.

Омӯзиши адабиёти илмӣ, ки ба таҳлили нутқи мазмунан нақлшуда рабт дорад, нишон медиҳад, ки паҳлӯҳои мухталифи мавзӯи интихобшуда дар қорҳои ҳам забоншиносон хориҷӣ ва ҳам ватанӣ аз зумраи И. П. Иванов, И. Б. Хлебников, М.В. Янкошвили ва инчунин рисолаҳои номзиди З.П. Гаркунов, Л.Л. Немков, В.А. Овсянников, Э. Н. Калинин, И. П. Верховский, В. Н. Ганькина, Е. А. Зверев, К. В. Сизов, Л.Й. Горелик, В. Ш. Богоутдинова, Н.И. Мелешкова, А. К. Хаборова ва дигарон ба ин масъала пайвастагӣ доранд.

Бояд таъкид намуд, ки таҳқиқ ва омӯзиши алоҳидаи нутқи мазмунан нақлшуда дар забони тоҷикӣ гарчанде камтар таваҷҷуҳ шуда бошад ҳам, дар забоншиносии рус дар самти пажӯҳиши он қорҳои зиёд ба сомон расонида шудаанд, ки ин амал ба омӯзиши муқоисавии он замина ва роҳ кушодааст. Мураккабии ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда дар забоншиносии муқоисавии рус, ҷанбаҳои фарқкунандаи ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда, паҳлуҳои сохторӣ-семантикӣ ва меъёрҳои синтаксисии он то ҷое мушаххас шудаанд.

Дар забоншиносии муқоисавии рус забоншинос Л.Г. Попова яке аз аввалинҳо шуда, усулҳо ва намудҳои гуногуни ифодаи нутқи мазмунан нақлшударо мавриди таҳқиқ қарор додааст. Номбурда дар заминаи муқоисаи маводи забонҳои русиву олмонӣ андешаҳои мухталиф пешниҳод намуда, доираҳои сохтории онро муқоиса ва баррасӣ карда, хусусияти хос ва фарқкунанда доштани нутқи мазмунан нақлшудай забони англисиро зикр намудааст.

Мушкилоти муайян кардани ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда аз лиҳози муқоисавӣ яке аз мавзӯҳои мураккаб ва баҳсталаб ба ҳисоб рафта, дар бисёр забонҳои дунё хусусияти мураккаббаёнӣро, махсусан, аз нигоҳи сохторӣ зоҳир менамояд ва ин раванд дар забонҳои муқоисашаванда (тоҷикӣ ва англисӣ) низ истисно нест.

Мусаллам аст, ки дар самти омӯзиши муқоисавии нутқи мазмунан нақлшуда дар баробари донишмандони ватанӣ, донишмандони хориҷӣ низ

таваҷҷух намудаанд. Бештари забоншиносон дар мисоли Н. Sweet, R.L. Allen, Onions S., P. Strawson, A.S. West, O. Есперсен, З.П.Гаркунов, Н.К.Рязанов, М.В.Смолин, К.В.Давидова, К.А.Долинин, С.В. Кузнецов оид ба нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои гуногунсохт назарияҳои гуногун пешниҳод намудаанд, ки дар бахшҳои дахлдори диссертатсия андешаҳои онҳо мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Масалан, таҳқиқоти донишманди рус Л.А.Михеева ҳанӯз соли 1973 ба омӯзиши масъалаҳои нутқи мазмунан нақлшуда бахшида шуда буд, ки дар ин замина, барои донишҷӯёни макотиби олии васоити гуногуни таълимӣ [112/114/121] омода гардида буданд.

Минбаъд, дар ин замина таҳқиқотҳои алоҳидаи забоншиносон Н.К.Рязанова, М.В.Смолина, ки ба меъёрҳои омӯзиши нутқи мазмунан нақлшуда бахшида шудаанд, то дараҷае ба ҳалли мушкилоти он сарм гузоштаанд. Дар таҳқиқотҳои забоншиносон Е.Ф.Ворно, Л.А. Михеева ин амал нисбатан васеътар мавриди таҳқиқ қарор гирифта, илова ба меъёрҳои муайяншуда баъзан ҷанбаҳои услубӣ низ мавриди омӯзиш ва пешниҳод қарор дода шудаанд. Аз ҷумла, забоншинос О. Есперсен чунин мешуморад, ки: «Ҳангоми иваз намудани замони ҷумла гӯянда масъулияти нутқро бар дӯши муаллифи он мегузорад» [62,с.132].

Забоншинос З.П.Гаркунов бар он назар аст, ки: «Дар нутқи мазмунан нақлшуда гӯянда то дараҷае ба нутқи гуфташуда шубҳа дорад, аммо ин амалро танҳо аз мазмуни матн дарёфтани мумкин аст» [42,с.176]. Аз нигоҳи муҳаққиқони соҳа ба қатори мушкилоти синтаксисӣ дар забоншиносӣ намудҳои гуногуни ифодаи нутқи бегона низ ворид мешаванд. Дар забоншиносии рус доир ба ин масъала бештар андешаҳои Л.Г. Попова дар заминаи маводи забонҳои русӣ ва олмонӣ, ки фарогири ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои зикргардида мебошанд, дастрасанд [127,с.172].

Масъалаҳои сохтории нутқи мазмунан нақлшуда дар қорҳои таҳқиқотии забоншиносии рус, ба монанди Лауфер, К.В.Давидов,

К.А.Долинин, Кузнецова ва дигарон мавриди таҳқиқи мушаххас қарор гирифта, заминаҳои омӯзиши муқоисавии нутқи мазмунан нақлшударо дар забонҳои гуногунсохт таъмин кардаанд. Ба ин раванд, қорҳои басомонрасонидаи забоншиносони рус В.В.Гуревич, И.П.Иванова, А.И.Заретский, А.И.Смирнитский -ро низ ворид кардан мумкин аст, зеро бо дарназардошти таҳқиқи мавзӯ паҳлуҳои гуногуни ҳам сохторӣ ва ҳам семантикии он дар қорҳои номбурда зина ба зина омӯхта, таҳлил, таҳқиқ ва муқоиса шудаанд.

Мавқеи муҳим доштани сохтори ҷумлаи мураккаб, мантиқи ифода, ки гӯё маълумотро ба шунаванда дар нутқи мазмунан нақлшуда мерасонад, дар таҳқиқоти донишмандони рус С.В.Латишева, В.Д.Левин низ ба назар мерасанд, ки муҳим будани сохтори мушаххаси ҷумлаҳои мураккабро ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда зикр намудаанд [100,с.15].

Дар забоншиносии рус зери мафҳуми нутқи мазмунан нақлшуда «яке аз шаклҳои ифодаи нутқи бегона тавассути сарҷумла ва ҷумлаи пайрав фаҳмида мешавад. Дар ин намуди ифода сарҷумла ҳамон вазифаи сухани муаллифро, ки дар нутқи айнан нақлшуда меояд, иҷро мекунад» [145,с.10].

Мусаллам аст, ки омӯзиши васеи нутқи мазмунан нақлшуда бар он далолат мекунад, ки он асосан бо ҷумлаҳои пайрав сару қор мегирад. Дар ин раванд, дар забоншиносии тоҷик қорҳои зиёде ба сомон расонида шуда, аксари ин пажӯҳишҳо бо ифодаи ҷумлаҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда алоқамандии бевосита доранд: [104/6/54/55/56/79/95/146].

Инчунин таҳлили сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки мақолаҳои илмӣ алоҳида оид ба нутқи мазмунан нақлшуда дар қорҳои донишмандони рус Й. Дарқанбаева, Г. В. Мирошниченко, И. П. Дятлова, Е. А. Конюс, Е. А. Рейман, А.В. Бондарко ва дигарон мавриди баррасӣ ва пешниҳоди тафавутҳои гуногуни илмӣ қарор гирифтанд.

Донишмандони рус дар мавриди нутқи мазмунан нақлшуда андешаҳои гуногун пешниҳод намуда, нутқи муаллифро, ки ифодакунандаи ҳамаи ҳолати нутқ мебошад, асосӣ медонанд. Масалан, забоншинос С.В.

Кузнетсова масъалаҳои марбут ба нутқи бегонро шарҳ дода, ба нутқи бавосита табдил ёфтани онро зикр менамояд [91,с.55].

Забоншинос Е.А.Конюс хусусияти нутқи бегонро таҳлил намуда, чой доштани тағйироти ҷиддиро дар он дар мадди аввал гузоштааст [89,с.94].

Муҳаққиқ С.В. Латишева ба миён омадани ҷумлаи тобеъро дар ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда тасдиқ мекунад ва онро нутқи бавосита ном мебарад [99,с.255]. Иттилооте, ки ҳамчун амали нутқ бо ёрии ягон шакли грамматикӣ ифода мешавад ба ақидаи С.В. Латишева, нутқи бавосита маҳсуб меёбад. Бо назардошти гуногунии андешаҳо таваҷҷуҳ ба ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда ва мушкилоти сохтории он, ҳамчун як навъи интиқоли нутқ ба каси дигар, рӯз аз рӯз мефзояд.

Дар забони англисӣ ба нутқи мазмунан нақлшуда, ки дар он ба ташкили сохтории ҷумлаи мураккаб таваҷҷуҳи зиёд дода мешавад, ба ташаккули дурусти грамматикӣ он мувофиқат мекунад. Забоншинос С.В. Кузнетсова бар он назар аст, ки: «Ҳама гуна амали коммуникативии нутқ, ки ҳадафи аслии он равшан ифода намудани фикр аст, метавонад бавосита бошад» [91,с.55].

Забоншинос В.В.Борлакова бар он назар аст, ки: «Дар ҷорҷубаи муайяни баён дар омӯзиши нутқи мазмунан нақлшуда ҳамчун як шакли интиқоли нутқи каси дигар, ки бо кумаки ҷумлаҳои мураккаб сурат мегиранд, таносуб доранд. Дар ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда тағйироти назаррас дар баёни асли ба вучуд меояд, аз ин рӯ, ҳар як забон дар ин масъала хусусияти сохторӣ ва семантикӣ худро дорад» [29,с.56].

Дар баробари андешаҳои илмӣ асоснокушада андешаҳои муҳолиф низ оид ба ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда, муқоиса, мақсад, шарту сабаб, замон вучуд доранд. Масалан, донишмандони рус И. А. Грузинский ва Е. Б. Черкасский чунин мешуморанд, ки қоидаи мувофиқатии замонҳо барои ҷумлаҳои пайрави муқоиса ва муайянкунанда дар нутқи мазмунан нақлшуда мусоидат намеkunанд, яъне нолозиманд. Ба ҳамин монанд андешаҳоро дар қорҳои тадқиқотии М. А. Ганшина, Н. М. Василевский, Б.А. Ильиш, В. Л.

Каушанский , К. Д. Кучин, Е. М. Гордон, И. П. Крылов ва дигарон мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар раванди кор мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтаанд.

Ҷумлаҳои дорои нутқи мазмунан нақлшуда ивази маъноии нутқи аслии нестанд, зеро мувофиқати маъноӣ дар онҳо ба таври хос, мувофиқи қоидаҳои махсус сурат мегирад, масалан, илова намудани тобишҳои иловагӣ, ки дар нутқи асл ифода ёфтааст, шарҳи маъноии онҳо, ки аз нутқи асосӣ тафовут надошта бошад ва ба ҳамин монанд имконоти дигари нутқ, ки ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда зарур аст.

Сарчашмаҳои гуногуни илмӣ дар аксар маврид пешниҳод мекунанд, ки қоидаи мувофиқати забонҳо танҳо дар ҷумлаҳои пайравӣ пуркунанда, хабар мавриди истифода қарор мегиранд. Бо намудҳои дигари ҷумлаҳо асосан ҷумлаҳои пайравӣ муайянкунанда ва ҳол истифода мешаванд ва зарурати тағйири замонҳо аз маъноӣ матн ва нутқ вобастагӣ дорад. Дар робита ба ин масъала забоншинос Х. Клоуз андешаи худро ба таври зайл баён кардааст: «Ҳангоми тағйири замонҳо бояд бар он таваҷҷуҳ намуд, ки тағйири ногаҳонӣ боиси ифодаи ғалат нагардад, зеро истифодаи қоидаи мувофиқатии замонҳо бо ҳама намуди ҷумлаҳо яқсон нест» [179,с.142].

Баръакси андешаҳои боло ҳангоми таҳлили адабиёти хориҷӣ, ки бевосита соҳибони забонанд мувофиқ омадани қоидаи мувофиқати забонҳо дар ҷумлаҳои пайравӣ пуркунанда зикр мешаванд. Аз ҷумла, андешаҳои донишмандони англис W.S. Allen, H.A.Gleason , O. Jespersen, A.S.West, M. Joos, R. Zandvoort, C. Mason, R. Close ва дигарон ба ин масъала бахшида шудааст.

Ҳангоми таҳлил дар заминаи матни асари бадеӣ нутқи мазмунан нақлшуда метавонад дар ифодаҳои маъноии гуногун ояд, ба монанди хабар, муошират, ифодаи лафзии эҳсосот, баён, ваъда, мулоҳиза, андеша, муаррифӣ, интизорӣ ва ғайраҳо.

Масъалаи омӯзиши нутқи мазмунан нақлшуда дар тадқиқоти муосири забоншиносон ба мақсад мувофиқ аст, зеро баррасии равандҳои умумие, ки

дар забоншиносии муосир ба омӯзиши масъалаҳои синтаксис вучуд доранд, заминаи ҳалли мушкилоти гуногуни синтаксисӣ шуда метавонанд, зеро ҳар як давраи инкишофи илм дар асоси мушкилоти актуалии забоншиносӣ вазифаҳои ба худ хосро ба миён гузошта, объектҳои тадқиқоти онро равшан нишон медиҳад. Азбаски мушкилоти синтаксисӣ дар забонҳои гуногун аз ҷиҳати сохтор ва мураккабии ифода фарқ мекунад, ҷумла ҳамчун воҳиди марказии он эътироф шудааст. Аз ин рӯ, забоншиносӣ масъалаи аҳамияти хоси онҳоро ба миён мегузорад.

Қоидаи мувофиқати замонҳо дар забони англисӣ ба андешаи аксар муҳаққиқон хоси танҳо нутқи мазмунан нақлшуда мебошад. Аз ҷумла, дар ин бора донишмандони хориҷӣ ба монанди В. Kelly, F.A. Sonnenschein, F.R. Palmer, H.A. Grleason таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, дар ин самт паӯшишҳои арзишманд кардаанд.

Дар доираи таҳқиқи мавзӯ қоидаи мувофиқати замонҳо махсусан ба нутқи мазмунан нақлшуда, ки бештар бо ҷумлаҳои мураккаб сару кор мегиранд, алоқаманд аст. Бо вучуди ин, ҳолатҳои низ ба назар мерасанд, ки ин андеша то дараҷае муҳолифат мекунад. Аксар муҳаққиқон бар он назаранд, ки: «Истифодаи нутқи мазмунан нақлшуда барои ифодаи тасдиқи фикри гӯянда бештар мувофиқтар аст, зеро бо ин усул гӯянда андешаи дигаронро бо истифодаи сохтори муайяни қоидаи мувофиқатии замонҳо баён мекунад» [62,с.234]. Дар ҳамин доира таҳлили адабиёти илмӣ андешаҳои муҳолифро низ зикр менамояд. Масалан, забоншинос З. П. Гаркунов, қоидаи мувофиқати замонҳоро зери таҳқиқ гирифта бар хилофи андешаи номбурда, ақидаи хешро чунин баён намудааст, ки: «истифодаи қоидаи мувофиқати замонҳо наметавонад танҳо барои тасдиқи фикри мушаххаси гӯянда истифода шавад, зеро нутқ метавонад барои ифодаи паҳлӯ ва маъноҳои гуногун, аз он ҷумла, нобоварӣ, ноамиқии ягон андеша низ мавриди истифода қарор гирад» [42,с.187].

Дар забони англисӣ нутқи мазмунан нақлшуда метавонад ҳамчун як ҷумлаи мураккаб пешниҳод карда шавад. Дар ин замина, дар забонҳои

муқоисашаванда пайвандаҳои тобеъ фарқ мекунад. Дар забони англисӣ ва тоҷикӣ барои ба амал баровардани чунин намуди ҷумлаҳо коида ва қонуниятҳои хос амал мекунад.

Дар забоншиносии тоҷик ҷумлаҳои мураккаб ва дар ин баробар ҷумлаҳои пайрав мавриди таҳқиқоти алоҳидаи лингвистӣ қарор гирифта, заминаҳои асосии таҳқиқи намудҳои гуногуни нутқро таъмин намудаанд, ки барои гузаронидани таҳқиқотҳои мухталифи соҳа, аз он ҷумла нутқи мазмунан нақлшуда, мувофиқанд. Таҳқиқотҳои гуногун дар самти омӯзиши намудҳои гуногуни ҷумла ва дар умум масъалаҳои синтаксисии забон, ки ба қорҳои басомонрасонидаи забоншиносон Д.Т Тоҷиев, Х. Ҳусейнов, М.Қосимова, Ш.Рустамов, Ф. Зикриёев, Қ.Қаландаров рабт доранд, дар таҳқиқи пурраи мавзӯ хеле арзишманд ва назаррасанд.

Донишмандони соҳа ишора менамоянд, ки бидуни омӯхтани таърихи ҷумлаҳои мураккаб – ташшаққулёбӣ ва шаклгирии воситаҳои алоқа онҳоро шарҳ додан номумкин аст, «танҳо дар асоси маълумоти таърихӣ забон проблемаҳои муҳими забон аз ҷумла ҳолати имрӯзаи онро фаҳмидан мумкин аст» [93,с.387].

Шарқшиноси варзида Л.П.Смирнова доир ба масъалаҳои синтаксисии забони тоҷикӣ таҳқиқоти алоҳида бурда, оид ба бисёр ҷанбаҳои алоқаманд ба ҷумлаҳои забони тоҷикӣ низ қайдҳо карда, зарурати омӯзиши мукаммали онҳоро дар робита ба ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда таъкид намудааст [143,с.89].

Аслан, ба гурӯҳи мушкilotи синтаксисӣ аксар донишмандон намудҳои гуногуни ифодаи нутқи бегонаро таъкид кардаанд, “дар назари аввал чунин менамояд, ки мавзӯ он қадар муҳим нест, аммо вақте жарфтар меомӯзем, алоқаҳои гуногуни синтаксисии онро мушоҳида ва таҳқиқ менамоем, муҳимияти таҳлил ва омӯзиш ба миён меояд” [37,с.98].

Забоншинос Л.Г. Попова омӯзиши сохтори намудҳои ифодаи нутқи мазмунан нақлшударо, махсусан дар заминаи таҳқиқоти муқоисавӣ афзалтар донистааст. Номбурда намудҳои гуногуни ифодаи нутқро пешниҳод ва ду

тарзи онро мавриди омӯзиш қарор медиҳад, нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ ва таъкид месозад, ки дар ҳарду ҳолат ҳам алоқа миёни онҳо ногузир аст [127,с.56].

Чанбаҳои сохтори нутқи мазмунан нақлшуда зери таҳқиқи забоншинос С.В. Латишева қарор гирифтааст. Номбурда таъкид месозад, ки: «Мавқеи ҷумлаи пайрав ва дуруст ба роҳ мондани он яке аз вазифаҳои асосӣ мебошад, зеро ҷумлаи тобеъкунанда сарҷумла ва ҷумлаи тобеъшаванда пайрав, ки тавассути пайвандакҳои тобеъкунанда алоқаманд мешаванд, тамоми сарҷумларо эзоҳ медиҳан» [99,с.255].

Дар баробари таҳқиқотҳои алоҳида мақолаҳои илмӣ дар самти омӯзиши қонуниятҳои синтаксиси забони тоҷикӣ ва забони англисӣ, ки ба мавзуи диссертатсия пайвастагӣ доранд, мавҷуданд. Дар ин баробар, таҳлилу баррасӣ шудани мавзуи ҷумлаҳо ва намудҳои он дар сатҳи гуногун дар таркиби асарҳои бадеӣ дастрасанд. Масалан, С. Ҳалимов оид ба ҷумлаҳои пайрав андешаронӣ намуда, дар заминаи асари “Гулистон”-и Саъдӣ ҷумлаҳои пайрави замонро зери таҳқиқ қарор додааст, ки маълумоти гуногунро доир ба ифодаи ҷумлаҳои пайрав дар забони тоҷикӣ фарогир аст [164, с.56].

Мусаллам аст, ки зери таъкидҳои алоҳида қарор додани таҳқиқотҳо дар самти омӯзиши намудҳои ҷумла робитаи бевосита доштани он ба мавзуи диссертатсия мебошад. Махсусан, таҳқиқи баррасии ҷумлаҳои пайрав ҳамчун заминаи асосии таҳқиқ ва муқоисаи нутқи мазмунан нақлшуда дар забони тоҷикӣ ва англисӣ шуда метавонанд, зеро ҳангоми аз нутқи айнан ба мазмунан гузаронидани ҷумлаҳо онҳо асосан ба ҷумлаҳои пайрав мубаддал мегарданд.

Масъалаи нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз мавзӯҳои хеле доманадор ба шумор меравад. Махсусан, дар забони англисӣ хусусиятҳои гуногуни ифодаи он, ки нисбат ба забони тоҷикӣ тафовут дорад, бештар ба мушоҳида мерасанд. Аслан, агар нутқи гӯянда (шахси дигар) бе тағйирот оварда шавад, онро нутқи айнан нақлшуда мегӯянд: - *Занони дигар ба фикри модарам ҳамроҳ нашуданд ва зане, ки ба қози ҳамдеҳаи мо аз дузах як чорбоғи оташин тахсис карда буд гуфт: «Баъд аз қозӣ шудан одил*

шудан мумкин нест....Лекин дар ҳар ҳол, ҳеҷ набошад, дар қатори гунаҳгорони дигар як кӯрпача барин ҷойро аз дӯзах мегирад» [209,с.93].

Дар ҷумлаҳои боло нутқи каси дигар (яъне бе тағйирот, бе тағйири хусусиятҳои луғавӣ, грамматикӣ ва услубии нутқ) чи гунае ки гӯянда гуфтааст, айнан оварда шудааст.

Дар забони англисӣ низ ҳамин сохтор ва дар умум дар ҳама забонҳои дунё ҳамин сохтори ифодаи нутқи айнан роиҷ аст. Масалан, дар ҷумлаи англисии: – «*Please, for the love of God, give me a bite of bread, I am the man like you, a creature of God*» ... [210,с.106].

- ...«*чӣ мешавад, ки барои худо ба ман як даҳон нон диҳетон, охир, ман ҳам банди худо*» ... [209,с.87].

Дар намунаҳои боло мушоҳида мешавад, ки нутқи гӯянда айнан, чуноне ки дар ҷумлаи забони тоҷикӣ омадааст, бидуни тағйирот оварда шудааст. Дар ҷумлаи забони англисӣ низ сохтори ифодаи нутқи айнан, ки бо забони тоҷикӣ монанд аст, риоя гардидааст, яъне айнан, бидуни тағйирот оварда шудааст. Ҳангоми айнан ифода кардани нутқи шахси дигар гӯянда дар аксар маврид суҳанони шахси дигарро бо нигоҳ доштани тарзи баён ва оҳанги он ифода мекунад.

Нутқи мазмунан нақлшуда баръакси қоидаҳои болост, яъне дар он гуфтаҳои шахси дигар бо тағйири хусусиятҳои луғавӣ, грамматикӣ ва услубӣ оварда мешаванд. Ҳангоми ифодаи ҷумлаҳо аз нутқи айнан нақлшуда ба нутқи мазмунан нақлшуда дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳо, шахсҳо, бандакҳо тағйир меёбанд. Онҳо бо шахс ва шумораи хабару мубтадои ҷумлаи пайрав мувофиқ қунонида мешаванд, вале дар забони англисӣ ин мувофиқат аз рӯйи қоидаи махсус, яъне дар доираи қоидаи *мувофиқати замони* ба миён меояд.

«Ҷумлаҳои мураккаб сарчашмаи асосии ифодаи намудҳои гуногуни ҷумлаҳои дигар маҳсуб меёбанд ва метавонанд дар заминаи ин ва ё он сохтори грамматикӣ барои ифодаи ҳолатҳои гуногуни ҳаёти инсонӣ оянд. Ҷумлаҳои мураккаб, вобаста аз нуктаи назари илми муносири забоншиносӣ

метавонанд мураккаби тобеъ ва ё пайрав бошанд, ки дар ин раванд ҷумлаҳои пайрав ба нутқи мазмунан нақлшуда алоқамандӣ доранд» [108, с. 89].

Аслан, ҷумлаҳо аз лиҳози маъно ба тартиб меоянд ва дигар кардани мавқеи онҳо ифодаи маъноро аз лиҳози мантиқ вайрон месозад. Аксар забоншиносон бар он андешаанд, ки ин намуди ҷумлаҳо дар аксар маврид дар ифодаи маъно баробар буда, дар ифодаи ҳамагон як фикр ба ҳамдигар пайваст мешаванд. Амали пайвастшавӣ дар таркиби ҷумла метавонанд, ки тавассути пайвандакҳо ба миён оянд ва ё бидуни онҳо. Чуноне маълум аст, яке аз роҳҳои маъмули пайваст шудани ҷумлаҳо истифодаи пайвандакҳо мебошад. Дар бисёр маврид истифодаи аломатҳои китобат ба монанди вергул, нукта вергул, ду нукта ва ё тире мушоҳида мешавад.

Дар давраи муосири тараққиёти забонӣ назарияҳои гуногуни сохторӣ ба миён оварда шудаанд, аммо ҳанӯз истифодаи пайвандакҳо дар маркази таваҷҷуҳи забоншиносон қарор дорад, зеро ҷумлаҳои мураккаби пайвастро дар забони англисӣ метавон ҳам бо истифодаи пайвандакҳо ба миён овард ва ҳам бидуни онҳо, ки андешаи ягонаро талқин намудан ғайриимкон ҳисобида мешавад. Дар ҷумлаҳои мураккаби пайваст баъзе аз пайвандакҳо хеле серистеъмоланд ва истифодаи мувофиқи онҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда низ муҳим ба шумор меравад, зеро ифодаҳои гуногуни маъноӣ аз онҳо вобастагӣ дорад.

Мавриди зикр аст, ки мавзуи ҷумлаҳои мураккаб, ки дар боло зикр кардем, ба мавзуи интиҳобшудаи диссертатсия пурра алоқаманд нест, аммо то дараҷае ҳангоми таҳлил барои амиқ намудани усулҳои ифодаи ҷумлаҳо, махсусан ҷумлаҳои пайрав метавонад рӯшанӣ андозад.

Дар забони тоҷикӣ ҳангоми ифодаи фикр дар нутқи мазмунан нақлшуда тағйирот дар самтҳои гуногуни ҷумлаҳо дида мешавад, ба монанди иваз шудани шахс, тағйири ифода ҳангоми ивази шахсҳои яқум, дувум ва сеум, ки ин ҳолат хоси сохтори муайяни нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои гуногун мебошад, масалан: - *I asked my brother (him) to show me the mill, which was twenty yards down from the stream crossing* [210, с. 48]. -

Ман аз акаам (аз ӯ) хоҳиш кардам, ки ба ман осӣро нишон диҳад. Бинои осӣ 20 қадам поинтар аз гузаргоҳи рӯд намуда меистод. Акаам ин хоҳиши маро қабул карда, осӣро ба ман нишон дод [209,с.18].

Ба ҳамин монанд тағйири ифодахоро дар намудҳои дигари ҷумлаҳо, дар мисоли ҷумлаҳои саволӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар ин ҳолат хусусиятҳои риторикии ҷумлаҳои саволи тоҷикӣ аз байн мераванд. Аён аст, ки дар забони тоҷикӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда ҷумлаҳои ифодакунандаи амр, фармон, супориш, илтимос ва ғайраҳо ба тавре ки дар нутқи айнан возеҳ ифода меёбанд, дида намешаванд. Дар ин ҳолат иваз шудани сиғаи амрӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда ба назар мерасад, яъне истифодаи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ҷоизтар аст: - *Don't go telling stories about demons and evil spirit anywhere or something dreadful is sure to happen to you* [210, с 70]. - *Ҳикояҳои дев ва аҷинаро дар ягон ҷой нақл накунӣ, ки даррав ба ту зарар мерасад* [209, с. 36].

- *Go into that building and greet whoever you meet there, tell them I sent you, give them the tanga and ask for a qabza of halva* [210, с. 47]. - Ба ҳамон хона даромада, ҳар касе, ки дар он ҷо бошад, салом дода, маро ном гирифта, як тангаро деҳ «маро фиристоданд, ки як қабза ҳалво барам» гӯӣ [209, с.18].

«Дар нақли асари бадеӣ риояи хусусияти луғавӣ, тобишҳои маъно, маҷозу киноя, оҳанги гуфтор, таҷзияи маъно мушоҳида гардад, дар иқтибос бидуни тағйири ягон фикр, айнан ва бе каму кост овардани гуфтаҳои шахси дигар эътибор дорад. Нақл дар асари бадеӣ ба тариқи муколама низ сурат мегирад, ки дар он ба ҷуз аломатҳои мазкур ифодаи муносибатҳои субъективона, ҳиссиёту ҳаяҷон, маъноҳои гуногуни модалӣ бештар ба назар мерасад» [79,с.45].

Дар забони тоҷикӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда баъзе калимаҳои туфайлӣ, нидо, ҳиссача ва ғайраҳо ихтисор карда мешаванд ва ба ҳамин монанд тағйиротҳои сохторӣ дар ҳарду забон дида мешавад, ки дар ин ҳолат нодуруст истифода шудани сохтори ҷумла боиси нодуруст ифода гардидани нутқ, ё худ сухани муаллиф ва ё дар тарҷума низ боиси тағйири маъноии

нусхаи асл мегардад. Аз ин рӯ, таҳқиқи мувофиқати сохтори нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ бо забони тоҷикӣ имконоти амиқ сарфаҳм рафтани семантикаи нутқи аслро хангоми баргардонидан мушаххас намуда метавонад.

1.2 Хусусиятҳои сохтори нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Забон ҳамчун воситаи муошират на танҳо вазифаи мубодилаи фикр, балки фаъолияти якҷояи одамонро ба воситаи омилҳои гуногуни нутқ ва рафтори онҳо инъикос менамояд. Яке аз чунин усулҳо ин андешаи худро изҳор намудани гӯянда ба ҳисоб меравад. Гӯянда ба шунаванда андешаи худро дар шаклҳои гуногуни ҷумла, аз он ҷумла дар доираи қоидаҳои ҷумлабандии нутқи мазмунан нақлшудаи ҳамон забон ифода менамояд.

Дар забоншиносии муосир таваҷҷуҳ зоҳир намудан ба хусусиятҳои сохтори нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ беҳуда нест, зеро сохтори мураккаби ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда дар забони англисӣ ба қонунияҳои махсуси грамматикӣ он алоқаманд аст. Ин амал, пеш аз ҳама, бар он сабаб аст, ки дар грамматикаҳои анъанавӣ ҳамеша таҳлили мавзӯ бо нишон додани ҷанбаҳои тарҷумавӣ оварда мешаванд, ки дар ин ҳолат баъзе паҳлӯҳои сохтори нутқи мазмунан нақлшуда, ки асоси саҳеҳ баён гардидани фикр маҳсуб мегарданд, норӯшан боқӣ мемонанд. Паҳлӯи дигари ҷолибияти мавзӯ тез-тез мавриди истифода қарор гирифтани он буда, дар ин робита сохтори мушаххасе, ки баёнгари андешаи амиқ бошад, зарурат дорад. Аз ин лиҳоз, бо мақсади амиқ намудани таҳлил бояд андешае чанд миёни нутқи айнан нақлшуда ва мазмунан нақлшуда овард.

Дар забонҳои муқоисашаванда ҷумлаҳои нутқи мазмунан нақлшуда аз лиҳози грамматикӣ ҳамчун ҷумлаҳои пайрави пурқунанда баромад мекунанд, ки дар он сарҷумла ва ҷумлаи пайрав бо ҳамдигар робита доранд: - *I asked him to let them stay because I liked them so much*

[210,с.39]. - ...ман аз *ӯ* хоҳиш кардам, ки созандагонро ба рафтан намонад, чунки онҳо ба ман бисёр хуш омада буданд [209,с.11].

Мусаллам аст, ки нутқи гӯяндаро бо ду роҳ ифода кардан имконпазир аст, айнан ва ё мазмунан. Нутқи айнан нақлшуда – яке аз воситаҳоест, ки хангоми ифодаи нутқи дигар гӯянда ва ё нависанда тамоми хусусиятҳои лексикӣ-синтаксисиро дар ҷумла нигоҳ медорад ва ба он чизе аз худ илова намекунад. Дар ин ҳолат нутқ комилан амиқ аст, ки ба таври айнан омадааст ва ё мазмунан, нутқи айнан нақлшуда аслан гӯё нутқи пурра гуфташудаи муаллифи он мебошад. Дар баъзе ҳолат он метавонад, ки нутқи худӣ гӯянда бошад, ки айнан дар ҷумла оварда мешавад: - *“Ҷоятро зудтар тайёр кун”, барои халос кардани як қисми тоқҳои падарат ва барои дар оянда пешгирӣ кардан аз ин гуна ҳодисаҳо ба онҳо ёрмандӣ карданам даркор аст, - гуфт падарам [209,с.23]. - “Hurry with the tea”, my father told her. “I must go and help them, to save a part of your father’s vines... [210, с.52]”.*

Дар ифодаи нутқи айнан нақлшуда на танҳо ҷанбаҳои лексикӣ ва синтаксисии нутқи шахси дигарро нишон додан мумкин аст, балки он метавонад услуб ва ҳатто интонатсияи онро низ нигоҳ дорад: - *Агар мулло бошед, - гуфт падарам, - ба ҷасадаш нигоҳ накарда бо ин писари ман, ки ҳаштсола аст, мунозира кунед [209, с. 26]. - ... if you are a mullah, my father said, “Forget that he is smaller than you and complete with my eight-year-old son here in scholarship” [210, с.78].*

Ҷумлаҳои дар нутқи айнан нақлшуда аз ду қисм иборатанд: сухани шахси бегона ва сухани муаллиф (гӯянда) ва ин қисматҳо ба ҳамдигар тавассути ҳолатҳои семантикӣ ва ҳатто интонатсионӣ алоқаманд мешаванд: - *Аммо вақте ки суол дар бораи маъниҳои ишқиӣ шеърҳо мерафт, пешонаашро туриш карда ба абрӯвонаш чин оварда: «ҳоло ба ту барои фаҳмидани ин гуна чизҳо вақт нарасидааст... » мегуфт [209, с. 93]. -But when the question concerned erotic imagery, his brow would furrow and he would say with a frown, “the time is not yet ripe for you to understand such things ...” [210, с. 36].*

Сухани муаллиф дар аксар маврид ба ки тааллуқ доштани онро мушаххас намуда, дар ин ҳолат феълҳои гуногуни гуфтор ба монанди **to say** (*гуфтан*), **to answer** (*ҷавоб додан*), **to respond, to reply** (*ҷавоб додан*), (*носух гуфтан*), **to tell** (*нақл кардан*), вобаста аз маъно ва доираи истифодаи дурусти мантиқи сухан мавриди истифода қарор мегиранд. Новобаста аз ин, ҳолатҳои гуногуни истифодаи феълҳои мушаххас ва таркибҳои гуногун низ ҷой доранд, масалан, *remember, wonder* ва ғайраҳо, масалан: - *My brother **greeted him** and handed over the tanga. "Father sent us for a gabza of halva."* [210, с.78]. - *Акаам **салом дода** як тангаро ба ӯ дароз карда, аз номи надарам: як қабза ҳалво диҳед будааст!*- *гуфт* [209, с. 90].

Дар аксар маврид ҳолатҳои баръакс мавқеъ гирифтани нутқи муаллиф мушоҳида мешавад, яъне он метавонад пеш аз нутқи айнан нақлшуда ояд ва ё баъд аз он: *I told him I would be late for school, and continued on my way* [210, с.104]. *Ман ба ӯ гуфтам, ки аз сабақгирӣ дер мемонам ва роҳамро давом додам* [209, с. 36].

«Нутқи айнан нақлшуда аз ҷиҳати синтаксисӣ ҳам мустақилии худро нигоҳ медорад ва ҳамроҳ шудани суханони муаллиф хусусияти грамматикӣ онро дигар намесозад. Яке аз хусусиятҳои дигари нутқи айнан нақлшуда аз он иборат аст, ки вай дар ҷумла аз суханони муаллиф бо интонатсияи аслии худ ҷудо шуда меистад. Суханони муаллиф, одатан аз ҷумлаи дутаркиба (хабари феълӣ ва мубтадо) иборат буда, хабар (феъл) воқеияти нутқро ва мубтадо шахси гӯяндаро мефаҳмонад» [66, с. 59].: *Ба мактабдор чӣ шудааст? – **гуфт хатиб** бо оҳанги нохушнудона. – Ҳеҷ чӣ нашудааст, аммо бесавод аст, – **гуфт надарам** ва илова кард* [212, с.41]. - *"What's the matter with the teacher?" **asked the khatib** pointedly. "Nothing's the matter, except that he's illiterate," **my father replied*** [210, с. 246].

- *I told him I would be late for school, and continued on my way* [210, с. 104]. *Ман ба ӯ гуфтам, ки аз сабақгирӣ дер мемонам ва роҳамро давом додам* [209, с. 36].

Ҳангоми айнан ифода кардани нутқи шахси дигар гӯянда дар аксар маврид суҳанони шахси дигарро бо нигоҳ доштани тарзи баён ва оҳанги он ифода мекунанд. Дар ин раванд, маълум мешавад, ки тавассути сохтори муайян ифода кардани нутқи шахси бегона ба шахси дигар имконпазир аст, ки ин амал асосан дар доираи нутқи мазмунан нақшудаи забонҳои гуногун сурат мегирад, ки аз ин хусусият забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ истисно нестанд: - *Дар ин вақт дар миёни мардум «тарфбозӣ сар мешавад» гуён ҳаяҷон ва гулгула пайдо шуд [209,с. 125]. - All at once an excited hubbub arose among the fireground “The fireworks are starting!” [210,с. 130].*

Нутқи мазмунан нақшуда – нутқи шахси бегона мебошад, ки гӯянда бо нигоҳ доштани мазмуни пурра онро баён мекунад. Дар муқоиса бо нутқи айнан нақшуда нутқи мазмунан нақшуда баъд аз суҳани гӯянда қарор мегирад ва дар шакли сарчумла меояд: - *Ман дасту рӯи худро шуста ба хона даромада дар паҳлуи падарам нишастам, ҷои қаймоқиро бо ҳам хӯрдем. Акаам дар гӯшаи худ ба сари дарстайоркуниаш рафт. Падарам ба модарам фармуд, ки табар, дасттеша, дастарра ва дасткола (токбур) – ро тайёр кунед ва ҳудаш ҷомаҳои кориашро пӯшида миёнашро аз рӯй баста барои рафтан ба ёрии бобом тайёр шуд [209,с.3]. - I washed my hands and face and came back inside, and sat down next to my father. We drank tea with fresh cream together. My elder brother went to his corner to continue his homework. **My father told my mother to collect the ax, mattock, handsaw and ... [210, с.53].***

Аслан вазифаи пайвандакҳо дар ифодаи нутқи мазмунан нақшуда вобаста аз мақсади ифода ба назар мерасанд ва ин амал, яъне доираи истифодаи пайвандакҳо дар забонҳои муқоисашаванда монандии зиёд зоҳир менамоянд. Ҷумлаҳои пайраве, ки бо эзоҳи калимаҳои ишоратӣ меоянд, ба сарчумла бо пайвандаки «ки» (*that*) алоқаманд мешаванд, илова бар ин, ҳамин хусусиятро дар забони англисӣ масдар бо ҳиссачаи **to** ифода карда метавонанд: - *Ин фикри худро ман ба акаам гуфта, аз ӯ хоҳиш кардам, ки дар ин сайругашт ба ман ҳамроҳӣ намояд, ӯ ин таклифи маро қабул кард,*

аммо аз падару модар иҷозат гирифтандро ба гардани ман бор кард [209,с.20]. - I told my elder brother of my intention and **asked him to** come with me, he agreed, but left the onus of getting parental permission on my shoulders [210,с.50].

Калимаҳои ишоратӣ дар баъзе мавридҳо бо пайвандаки «ки» (*that*) як таркибро ташкил медиҳанд, масалан:

- Today you went to help out my father instead of seeing to your own affairs: whereas you have always **said that** (*муҷмо ҳамеша мегуфтмед, ки*) the wheel in hand has to be finishe first [210,с.56]. - I was **afraid that**, (*ман аз он метарсидам, ки*) if Muhuidin didn't know where Boloi Rud was. I'd have to go there for halva myself [210,с.47]. - Someone said **that** (*касе гуфт, ки онҳо...*) they were hiding in an apricot tree [210,с.40].

Яке аз хусусиятҳои монандӣ дар мисоли овардашуда миёни сарчумла ва чумлаи пайрав истифода шудани пайвандакҳо мебошад, ки дар забонҳои муқоисашаванда ба шакли баробар вобаста аз ифодаи маъно корбаст мешаванд. Дар ин ҳолат агар дар забони англисӣ пайвандаки «*that*» ояд, дар забони тоҷикӣ муодили он пайвандаки «ки» истифода мегардад.

Хусусияти дигари нутқи мазмунан нақлшуда дар забони англисӣ он аст, ки мувофиқатии замонҳои феълӣ пеш аз ҳама ба инобат гирифта мешавад. Дар нутқи мазмунан нақлшуда чанд ҳолати фарқкунанда вучуд дорад. Ин амал пеш аз ҳама аз он вобаста аст, ки феъли чумла (сарчумла) дар кадом замон омадааст. Ҳолатҳое ҳаст, ки дар онҳо феъл асосан дар замони ҳозира меояд, масалан, «ҳангоми ифодаи хабаре, ки ҳанӯз пурра комил нест ва ба анҷом нарасидааст; ҳангоми хондани мактуб ва шарҳи он; ҳангоми хондани дастур ва шарҳи он; ҳангоми ифодаи хабаре, ки шахси муайян доимо изҳор мекунад» [19, с.79].: You are a dependent, **tata says you have no money**, your father left you none [220, с.12]. - **Модарам мегӯяд, ки** ту дар хонаамон аз илтифоти мо рӯз мегузаронӣ; ту бенаво духтар ҳастӣ, падарат ба ту ҳеҷ чиз боқӣ нагузоштааст [214, с. 9].

Мусаллам аст, ки дар ин ҳолат, агар феъли сарчумла дар замони Present Indefinite (ҳозираи одӣ), Present Perfect (ҳозираи мутлақ) ва ё Future Indefinite (ояндаи одӣ) бошад, он гоҳ феъл дар нутқи мазмунан нақлшуда дар ҳамон замон меистад: - *Баъд аз он падарам ба сари боғи бедевор **рафт**, дар тарафи ғимол ва шарқи он боғ ҳам як қатор ҳода зада **баромад** ва дар байни онҳо шох бофтандро ба тағоихоям **фармуд*** [209,с. 25]. - *Then he **went** up to the unwalled orchard and here, too on its northern and eastern edges, he **erected** a number of poles and **told my uncles to weave branches between them*** [210,с. 55].

Одатан, вобаста аз хусусиятҳои грамматикии забонҳои муқоисашаванда феъли сарчумла дар нутқи мазмунан нақлшуда дар замони гузашта меистад, ки дар ин ҳолат қоидаҳои дигари сохториро ба худ зам менамояд, ё худ қоидаи *мувофиқати замонҳо* ба миён меояд.

Аз рӯйи қоида агар хабари феълӣ дар сарчумла замони ҳозира ва ё ояндаро дар назар дошта бошад, истифодаи замонҳо дар ҷумлаҳои пайрави пурқунандаи забони англисӣ ба забони тоҷикӣ мувофиқат мекунанд, инчунин замонҳо аз рӯйи маъно мавриди истифода қарор мегиранд: -*Магар инҳоро мекушанд?* – *He, - гуфт ӯ, - инҳоро бо ҷӯб ҷазо медиҳанд (ҷазо доданд), (ҷазо хоҳанд дод)* [209,с.206]. - *Are they going to kill them? No, he said, they **are punished with a stick (were punished), (will be punished)*** [210,с.106].

Дар нутқи мазмунан нақлшуда зарф ва ҷонишинҳо аз рӯйи маъно иваз мегарданд, масалан, *now* (ҳозир, ҳоло), *yesterday* (дирӯз), *today* (имрӯз), *tomorrow* (нагоҳ), *here* (ин ҷо) - *then* (он вақт) *the day before*, (як рӯз пеш), *that day* (он рӯз), *the next day*, (рӯзи дигар), *there* (он ҷо) ва ғ.

Дар ҷумлаҳои хабарӣ феъли “**to say**” (гуфтан) ҳамчун хабари сарчумла ба феъли “**to tell**” (нақл кардан) иваз шуда, пешоянди “**to**” истифода намегардад: - *Дар яке аз чунин рӯзҳо ман ба тамошои шукуфаҳо ва сабзаҳои рӯидаричаи худ қаноат накарда хостам ба ёбон ба киштзорҳо баромада сайру ғашт намоям. Ин фикри худро ман ба акаам **гуфта аз ӯ хоҳиш***

*кардам, ки дар ин сайругаиш ба ман ҳамроҳӣ намояд ... [209,с.20]. - On one such day I grew bored with the blossoms and greenery in our, and decided to go out and explore the fields and meadows. I **told my elder** brother of my intention and asked him **to come with me** ... [210,с.50].*

Чумлаҳои саволӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда чунин ифода меёбанд: феъли *to say* ба феъли *to ask* дар замони ба чумла мувофиқ иваз мегардад: - *Моро кӣ ин ҷо овард? – гуфта аз касоне, ки ба болои сараи ҷамъ шуда буданд, пурсид. – Моён! – Шумоён ҳам дидед? [209, с.88]. - Who brought me here, **he asked the people** bending over him. – We did. – Did you see it too [210, с.10].*

Чумлаҳои пайрави пуркунанда (ё худ саволҳои умумӣ) бо истифодаи пайвандакҳои “**if**” ё “**weather**” сохта мешаванд: -*But I was never asked **whether** I (оё ман медонам) understood those Tajik terms and idioms intermingled with Arabic proverbs, nor I myself think it necessary to understand them [210,с. 111].*

*Since I had been favorably received by the kadi, I saked **if I could go** (оё ман ҳам рафта метавонам) along with my grandfather as well, and my father agreed [210,с. 108].*

*Wondering **weather** (магар ӯ маро бовар кард ё...) she believed me or not, I looked closely at her face for the first time [210,с. 102].*

Саволҳои махсус бо истифодаи феъли *to ask*- *пурсидан*, савол додан ба миён меоянд. Онҳо бо сарчумла ба воситаи пайвандак ё зарфҳо якҷоя шуда, чун чумлаҳои пайрави пуркунанда зоҳир мегарданд: - *I told him I would be late for school, and continued on my way... So I was obliged to go back and see **what he wanted** (чӣ рух дод?, чӣ рух дода бошад?)... [210,с. 104].*

*-In reply I merely pouted haughtily: I had not understood anything of **what they had been up to** (дар чӣ бора гап мезаданд?), since I was entirely preoccupied... [210,с.41].*

Амру хоҳиш дар нутқи мазмунан нақлшуда бо феълҳои “*to ask*” (пурсидан), “*to order*” (фармон додан), *to tell* (нақл кардан) сохта мешаванд: -

I asked him to let them stay (хоҳиш кардам... иҷозат диҳанд) because I liked them so much [210,с.39 .].

Дар шакли инкории сиғаи амрӣ ҳисачаи **not** илова мешавад: - *My father decided not to move (қарор дод, ки наравад) back to Mahallayi Bolo that winter, since drinking water was scarce... [210,с.61].*

Дар китоби ЗАҲТ омадааст, ки: «Агар нутқи гӯянда (шахси дигар) бе тағйирот оварда шавад, онро нутқи айнан нақлшуда мегӯянд: Сафар ба ӯ рӯ оварда гуфт(суханони нақлкунанда): “ Акои Олим ҳушёр бошед» (суханони каси дигар)» [65,с.340].

Аслан дар суҳбат ва ё нақлу ҳикоят лозим мешавад, ки гуфтаи дигарон истифода шавад. Дар забони адабии тоҷик тарзҳои гуногуни ифодаи нутқи дигарон мавҷуд аст. Онҳоро баъзан бо ифодаҳои туфайлии «*Чи хеле ки гуфтаанд, мувофиқи гуфтаи фалонӣ, чунонки бузургон фармудаанд*», гуфта мазмуни онҳоро нақл кардан мумкин аст. Сухани шахси дигарро ба ду роҳ нақл кардан мумкин аст: Айнан, ягон калимаи онро дигар накарда, аз номи худӣ гӯянда нақл кардан, ба монанди: *Барот гуфт: « Ман имрӯз баҳои панҷ гирифтам*». Аз номи шахси дигар, бо дигаргунӣ: *Барот гуфт, ки вай имрӯз баҳои панҷ гирифтааст* [65, с.203].

Ҳангоми ифодаи ҷумлаҳо аз нутқи айнан нақлшуда ба нутқи мазмунан нақлшуда дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳо, шахсҳо, бандакҳо тағйир меёбанд. Онҳо бо шахс ва шумораи хабару мубтадои ҷумлаи пайрав мувофиқ қунонида мешаванд. Тағйири шахсҳо, шахсҳои яқум ва дувум, агар хабари ҷумла ба шахси сеюм нигаронида шуда бошад, он гоҳ шахси 3-юм тағйир намеёбад, дар забони англисӣ низ ҳамин қоида ва қонуниятҳои дар боло зикршударо дидан мумкин аст, аммо ҳангоми ифодаи ҷумлаҳо аз нутқи айнан нақлшуда ба нутқи мазмунан нақлшуда як қатор тағйиротҳо ба вуҷуд меоянд, ки тавассути қоидаи мувофиқати замони, ки болотар шарҳ додем, ифода меёбанд ва он аз лиҳози сохторӣ нисбат ба забони тоҷикӣ мураккабтар аст.

Дар нутқи айнан нақлшуда ҷумлаҳо вобаста аз мақсади баён, тарзи намуд дар мисоли ҷумлаҳои амрӣ, хитобӣ, саволӣ, хабарӣ метавонанд

гуногун бошанд. Ҳангоми ифодаи онҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда ҳар яке аз рӯйи қоидаҳои махсуси ҳудашон баён мешаванд. Аз ин рӯ, дар алоҳидагӣ омӯхтани онҳо мувофиқи матлаб мебошад: *Ба мактабдор чӣ шудааст? – гуфм хатиб бо оҳанги нохушнудона. - Ҳеҷ чиз нашудааст, аммо бесавод аст, – гуфм надарам ва илова кард [212, с. 41]. - “What’s the matter with the teacher?” asked the khatib pointedly. “Nothing’s the matter, except that he’s illiterate,” my father replied [210, с. 246].*

Феълҳое, ки нутқи мазмунан нақлшударо ифода мекунанд, метавонанд шаклҳои гуногуни замони роштар бошанд. Агар феъл яке аз шаклҳои замонҳои ҳозира ва ё ояндаро роштар бошад, он гоҳ феъл-хабарӣ ҷумлаи пайрав, ки мазмуни нутқи айнан нақлшударо медиҳад, тағйир намеёбад. Дар аксар маврид шахси нақлкунанда дар бораи ҳодисаҳое нақл мекунад, ки аллакай ба вуқӯъ омадаанд. Аз ин рӯ, феълҳое, ки нутқи мазмунан нақлшударо ифода мекунанд, дар бештар маврид шакли Past indefinite-ро мегиранд, ки зарурати тағйири шаклҳои феълро ба миён меоварад (яъне, тағйири хабарӣ ҷумлаи пайрав аз рӯйи қоидаи мувофиқати замонҳо): - *Khaybar and I had preceded (замони гузаштаи мутлақ) him and told mother (замони гузаштаи одӣ) of his arrival; she rushed out, took the saddle bag from him, and asked how things had gone (замони гузаштаи мутлақ) [210,с.87].*

“Tomorrow morning, bring me a fragrant, freshly blooming rose.” I promised I would (замони гузашта), and went (замони гузашта) home [210,с.102].

Ҷумлаҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда аслан бо феълҳои to say (гуфтан), to tell (нақл кардан), to announce (эълон доштан) ва дар нутқи расмӣ бо феълҳои to inform (хабар додан) сурат мегиранд. Ҳангоми истифодаи феълҳои to tell, to inform, to introduce (шиносонидан) шахсеро, ки сухан ба ӯ тааллуқ дорад, хотиррасон карда мешавад, аммо агар феълҳои to say ва to announce истифода шавад, он гоҳ шахс ё хотиррасон мешавад ва ё на. Агар хотиррасон шавад пешоянди to истифода мегардад. Истифодаи феълҳои зикршуда, албатта аз хусусияти нутқи гӯянда вобаста мебошад: -*The host answered that everything*

was ready, but he was waiting for Sayid-Akbar, who after all was a quest-they would have to wait a little while longer [210, c.140].

Феъли **to tell** танҳо барои ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда истифода мешавад. Шахсро ки сухан ба *ӯ* тааллуқ дорад, бояд хотиррасон шавад: *Онҳо гуфтанд, ки ба рафтан омодаанд. Ман аз ӯ пурсидам, ки оё суроғаро медонад.* - *They **told us that** they were ready to start. I asked her whether she knew the address [156, c.123].*

Дар баробари истифодаи феълҳои мавриди андеша, албатта ҳолатҳои истифодаи феъл ва ё таркибҳои дигар, вобаста аз хусусияти нутқи муаллиф корбаст мегарданд, ки ин гуна ҳолатҳо дар забон зиёд ба чашм мерасад, ба монанди истифодаи феъли **to promise** (*ваъда додан*), **to remark** (*қайд кардан*), **to remind** (*хотирнишон кардан*), **to assure** (*бовар кунонидан*), **to admit** (*иҷозат додан*), **to deny** (*рад кардан*) ва истифодаи таркибҳо, ба монанди - **both of them assured me that.....***Ҳардуи онҳо маро бовар кунониданд, ки; -he remarked that..... ӯ қайд кард, ки...масалан, - He assured us that it was quite early. I knew that the child was sleeping. The fisherman shouted that the tide was coming [45, c.126]. - ӯ моро бовар кунонид, ки ҳануз барвақт аст. Ман медонистам, ки кӯдак хоб аст. Моҳигир фарёд зад, ки мавҷ наздик мешавад [215, c.134].*

Чуноне дар мисолҳои боло дида мешавад, дар нутқи мазмунан нақлшуда аломатҳои хитоб ва вергул партофта мешавад, пайвандаки **that** дар маънои **ки** илова мешавад. Агар гӯянда сухани худастро гуфтани бошад, дар ин ҳолат ҷонишин тағйир намеёбад.- *I addressed some phrases to her in her own tongue: she replied briefly at first, but after we were seated at the table, and she had examined me some ten minutes with her large hazel eyes, she suddenly commenced chattering fluently [181, c.154].* - *Ман ба ӯ чанд ибораро бо забони худаи гуфтам: вай дар аввал кӯтоҳ ҷавоб дод, аммо пас аз он ки мо дар сари миз нишастем ва бо ҷашмони калон-калонаш даҳ дақиқа маро аз назар гузаронд, ногаҳон ба гапи равонӣ шуруъ кард.*

Ҷонишини англисии **you** ҳангоми ифода дар нутқи айнан нақлшуда метавонад шахси шунидаистода (иштирокчии суҳбатро) дар назар дошта бошад. Дар чунин маврид ҳангоми ифодаи он ба нутқи мазмунан нақлшуда **you** ба **I** иваз мешавад: - *Missis said that you were from school fifty miles off; he seemed so much disappointed, for he could not stay: he was going on a voyage to a foreign country, and the ship was to sail from London in a day or two. He looked quite a gentleman, and I believe he was your father's brother.'* [193, с.140]. - *Хонум гуфт, ки шумо аз он мактаб панҷоҳ мил дур будед; ба назар хеле маъюс менамуд, зеро дар он ҷо истода наметавонист: ӯ ба мамлакати бегона ба саёҳат мерафт ва кишӣ бояд дар як-ду рӯз аз Лондон шино мекард. Вай ба шахси зиёӣ монанд буд ва ман бовар дорам, ки вай бародари падари шумост* [193,с.140]..

Мусаллам аст, ки дар нутқи мазмунан нақлшуда агар гӯянда на ҳамчун иштирокчии суҳбат, балки ҳамчун нақлкунанда баромад кунад, он гоҳ ҳамаи ҷонишинҳои нутқи айнан нақлшуда дар нутқи мазмунан нақлшуда ҳамчун ҷонишини шахси сеюми танҳо ифода меёбанд: - *One day I was sitting on the bank of the Mazrangon stream ... I asked him where he had come from* [210,с.138]. - *Ман аз ӯ пурсидам, ки аз куҷо омадааст.* [209, с.33].

Агар феъл дар сарчумла дар замони гузашта бошад, ҷонишинҳои ишоратӣ ва зарфҳои замон, макон дар чунин шакл тағйир меёбанд: *here (ин ҷо), this (ин), these (инҳо, ҳаминҳо), now (акнун), yesterday (дирӯз), ago (new), last night (шаби гузашта), this year (имсол), tomorrow (нагоҳ) - there (он ҷо), that (он, ҳамон), those (онҳо, ҳамонҳо), then (он вақт), at that time (дар он вақт), the day before or the previous day (як рӯз қабл), before (new), the previous night (шаби қаблӣ), that year (ҳамон сол), the next day (рӯзи гузашта)* [10,с.90].

Бояд ишора намуд, ки ҳангоми истифодаи ҷонишинҳои ишоратӣ ва зарфҳои замон, макон мантиқи ифодаи нутқ низ муҳим аст, ки аз маҳорати мутарҷим ҳангоми баргардонидани нутқ низ вобаста аст, то ин ки дурустии ифода таъмин шавад.

Дар забони англисӣ дар баробари тағйири намудҳои гуногуни феъл, феълҳои модалӣ низ мавҷуданд, ки онҳо низ дар навбати худ дар нутқи мазмунан нақлшуда тағйир меёбанд, ба монанди *can* (тавонистан) *could* (тавонистан) *may* (мумкин) *might* (шояд) *is to, are to* (ният дорад, ки) *have to, has to* (зарур будан) *had to* (зарур) *must* (бояд) *should* (боистан) *ought* (боистан)- тағйир ба - ***could* (метавонист) *had been able to* (имкон дошт) *might* (мумкин буд) *might* (шояд, эҳтимол) *was to, were to* (ният дошт, ки) *had to* (зарур буд, ки) *should* (мебоист) *ought* (мебоист) *need* (лозим буд, ки)** [156, с.112].

Феълҳои модалӣ дар забони англисӣ дар алоҳидагӣ маънои мушаххасеро ифода карда наметавонанд. Ин гурӯҳи феълҳо низ дар доираи қоидаи мутобиқати замони англисӣ истифода шуда, вобаста аз сарчумаи замони ба худ мувофиқро мегиранд, ки дар фаслҳои алоҳидаи таҳқиқот дар таркиби ҷумлаҳо таҳлил шудаанд, аммо асосан дар доираи намунаи нишондодашудаи боло тағйир меёбанд.

Масалан, дар тақвияти андеша дар мисоли асари «Ёддоштҳо»: - ***He said* (замони гузаштаи англисӣ); ‘I didn’t take the Qozibachas advice to mortgage our land in Sektare to them, because if I did *we would* (замони гузаштаи англисӣ дар ивази *will*) *end up*** without a home there and would be left as refugees in this barren hamlet” [210,с.42].- Хайрият, ки ... тақлифи қозизодаҳоро қабул намуда, аз замини Соктаре ба онҳо гарвав намондам, вагарна Дар ин деҳаи хароб абадулобод ***мусофир* шуда мемондем** [209,с.14].

- ***So I had to* (дар ивази *have to* – зарур будан) give a party for these people, and relatives and friends from Sektare could come if they wanted – which they did** [210, с.44]. - Бинобар ин ***ба ман лозим буд***, ки ба ҳаминҳо тӯй карда диҳам, хешовандон ва ошноҳои соктарегиам бошанд, ба ҳамин ҷо меоянд ва омаданад [209, с.15].

- “You needn’t have rushed to pay my father back”, my mother said. “***he said you could* (бар ивази *can* - тавонистан) repay him any time before he**

died. Why him before anyone?''[210,с.44]. - Қарзи падарамро ҳозир намедодед, ҳам мешуд,он кас, ки «то вақти мурданам диҳед,мешавад» гуфта бошанд, аз ҳама пештар додан чӣ даркор буд? [209, с.76].

Дар мачмуъ, чунин тағйиротҳои сохторӣ заминаи мураккаб ифода шудани нутқи мазмунан нақлшуда, бавижа дар забони англисро ба миён овардаанд. Инчунин қоидаи дигаре, ки асоси созмон додани нутқи мазмунан нақлшударо дар забони англисӣ ташкил медиҳад ва ҳамеша зери таваҷҷуҳи забоншиносони гуногун қарор дорад, қоидаи мувофиқатии замонҳо мебошад, ки интиҳоби дурусти замони феълӣ ҳангоми баргардонидан ба нутқи мазмунан нақлшуда дар ин ҳолат хеле муҳим аст. Аз нуқтаи назари лексикӣ нутқи айнан ифодаи тахтуллафзии нутқи бегона мебошад, дар ҳоле, ки нутқи мазмунан нақлшуда метавонад ифодаи маъноро дар умум, бо баъзе тағйироту иловаҳои сохторӣ-грамматикӣ пешниҳод намояд. Аз нуқтаи назари синтаксисӣ нутқи айнан нақлшуда ҷумлаҳои мустақилро ташкил медиҳад, ки бо суҳанони муаллиф ҳам аз ҷиҳати маъно ва ҳам интонатсияи овоз алоқаманд мебошад, вале нутқи мазмунан нақлшуда ҷумлаҳои пайравро ба миён меоварад, ки дар он нақши сарҷумларо суҳанони муаллиф мебозанд. Ҳамин хусусияти синтаксисӣ тафовут ва аломати асосии нутқи айнан аз мазмунан нақлшуда мебошад.

1.3. Хусусиятҳои семантикии нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Сарчашмаҳои илмӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар аксар маврид ҳангоми баргардонидани нутқи айнан ба мазмунан ҷумлаҳои мураккаб ба вучуд меоянд. Ҷумлаҳои мураккаб тамоми хусусиятҳои ҷумлаҳои содари доранд ва ба онҳо ифодаи андешаи пурра хос аст, аммо ҷумлаҳои мураккаб бошанд хусусияти ба анҷом расонидани хабарро дар алоҳидагӣ дар шакли пурра доранд. Дар як маврид дар тамоми намуди ҷумлаҳои мураккаб қисматҳои он алоқаи байниҳамдигарӣ доранд ва агар онҳоро дар алоҳидагӣ

оварем ин алоқа канда шуда, маъно коста мегардад, зеро ин воситаҳо метавонанд тобеъкунанда, пайрав ва ғайраҳо бошанд.

Донишмандони рус Г. А.Бобилиева, А.В.Бондарко, Г.А.Коблов бар он акидаанд, ки намудҳои гуногуни ҷумлаҳои мураккаб метавонанд бо нутқи мазмунан нақлшуда алоқамандӣ дошта бошанд ва махсусан ба ҷумлаҳои мураккаби пайрав ишора намудаанд.

Забоншинос И.В. Винантова таъкид мекунад, ки нутқи бегона – ин нутқи муаллифе мебошад, ки суҳанони каси дигарро ба таври худ инъикос мекунад ва ё нутқи шахси нақлкунандаро, ки дар бораи он суҳан меронад. Омехташавии суҳанони соҳиби нутқ ва муаллифи нутқи мазмунан нақлшуда сохтори мураккаби нутқи мазмунан нақлшударо ташкил медиҳанд. Нутқи айнан як шакли нутқи бегонае мебошад, ки ба матн тавассути муаллифи дигар ворид карда мешавад ва дар он баъзе хусусиятҳои нутқи муаллиф аз зумраи хусусиятҳои лексикӣ, синтаксисӣ ва баъзе хусусиятҳои овозии соҳиби нутқ нигоҳ дошта мешавад: - ***He asked Qurbon-Niyoz, however, to stay behind a minute, and after my two other uncles had returned to work he said to Mullo Dehqon, “This brother –in-law of yours” is a phenomenal worker”*** [210,с.92]. - ... ба Қурбонниёз тағиоям ***фармуд, ки як дақиқа ин ҷо бошад. Қозӣ баъд аз ба кор рафтани ду тағиоям ба тағоимуллоҳ нигоҳ карда давом дод... ин додарат коркуни бисёр гузарост...***дар ақл ва ҷасорат ин аз онҳо неш аст... [209,с. 54].

Нутқи мазмунан нақлшуда шакли дигари нутқи бегона мебошад, ки он ҳам дар заминаи суҳанони гӯянда ба миён меояд, аммо аз номи муаллифи дигар гуфта мешавад ва хусусиятҳои нутқи мазмунан нақлшуда риоя мешавад. Муҳимияти нутқи мазмунан нақлшуда дар он зоҳир мегардад, ки хусусиятҳои лексикӣ ва синтаксисии нутқ нигоҳ дошта мешавад, аз ҷумла, услуби гуфтор, аз тарафи муаллифи дигар баён мешавад, масалан, дар тақвияти ҳамин андеша дар мисоли зер гӯянда ба хоҳири нишон додани хусусиятҳои лексикӣ, иваз нашудани тобишҳои маъноӣ, ҳангоми нақл суҳани шундаашро бетағйирот овардааст: - *When I asked what he thought about Qozi*

Abdul Vohid, he replied: “God have mercy on him, he was a good man.” [210,с.144]. - Вақте ман дар бораи Қозӣ Абдулвоҳид фикри ӯро нурсидам, «Худо раҳмат кунад, ӯ одами хуб буд, бояд ӯ ҷаннатӣ бошад» [209,с.34].

Ташкили конструкцияҳои гуногун бо нутқи мазмунан нақлшуда дар муқоиса бо дигар намуди ҷумлаҳо мавриди таваҷҷуҳи махсус дар забоншиносӣ қарор нагирифтааст, шояд ин амал ба он хотир бошад, ки нутқи айнан ҳамчун воситаи услубӣ, танҳо барои адабиёти бадеӣ муҳим ҳисобида мешавад, аммо нутқи мазмунан нақлшуда аз ҷиҳати синтаксисӣ ҳамчун ҷумлаи пайрав баромад мекунад ва аз лиҳози услубӣ гӯё тобишҳои эмотсионалиро аз даст додааст: - *My father **told me that** Habiba’s father was the imam of his village, one of the most literate imams in the region...* [210,с.101]. - *Падарам ба ман **гуфт, ки падари Ҳабиба** имоми деҳа буд, яке аз имомони босавод дар маҳал...* [209,с.67].

Нутқи мазмунан нақлшуда метавонад, тавассути ҷумлаҳои мураккаб ифода ёбад, хусусан ҷумлаҳои мураккаби пайрав. Миёни ин намуд ҷумлаҳо, ки ба воситаи ҷонишиниҳо, пайвандакҳои гуногун меоянд, мавқеи муҳим доранд, зеро истифодаи намудҳои дигари ҷумлаҳо ба шарҳу тавзеҳи фикр ва ё нутқ зарурат доранд. Тафовут миёни ин ду гурӯҳ асосан аз хусусиятҳои пайвандакҳои пайваستкунанда вобастагӣ доранд. Масалан, пайвандакҳои пайвасткунандаи *ки (that)*: - *Go into that building and greet **whoever** (касе ки **набошад**) you meet there, tell them (**ки-that**) I sent you, give them the tanga and ask for (**хоҳиш намо**) a qabza of halva* [210, с.47].

Тағйироти сохтории нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои мухталиф гуногунанд, масалан, дар забонҳои англисӣ тоҷикӣ категорияҳои муайяни грамматикӣ вобаста аз мухтавои ҷумла тағйир меёбад: ***A strange affair! I said, in a low voice: then, looking at her fixedly – ‘Did Mr. Rochester wake nobody? Did no one hear him move?’*** [220, с. 266].

- *Ҳодисаи аҷоиб, – гуфтам ман бо нимовоз, сипас бодикҳат ба рӯйи назар афканда илова намудам: – Наход ҷаноби Рочестер ҳеҷ касро бедор накард, наход касе нашунид?* [214, с. 150].

Дар адабиёти солҳои охир феълҳои ифодакунандаи ҳаракат, имову ишора ва ғайраро низ таҳқиқ намудаанд. Андешаҳои ба ҳамин монандро забоншинос И.Т.Дарканбаева пешниҳод намуда, ҳангоми омӯзиши ҷумлаҳои пайрав зикр намудааст, ки: «Ин намуди омӯзиш аломат ва алоқаҳои мушаххаси нутқи мазмунан нақлшударо амиқ мегардонанд» [54,с.124]. - *My father was of the opinion that this was a wise move, and **although he disapproved** of officials and courtiers – especially kadis... [210,с.96]. - Падарам ин корро маъқул донист ва хизмати сипоҳигарӣ, хусусан мулозими қозиҳоро **дуст надорад ҳам, ин корро дуруст мешуморам, -гуфт** [209,с.57].*

Аслан, имову ишора дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ тавассути баъзе феълҳои ифодакунандаи ҳамин ҳолатҳо ифода ёбад ҳам, дар аксар маврид, ин амал ба таври тасвирӣ сурат мегирад, ки дар фаслҳои дахлдори диссертатсия ишора шудааст.

Мусаллам аст, ки дар ҷумлаҳои мураккаб пайвандакҳо мавқеи муҳимро ба ҷо оварда, ҷумларо аз нигоҳи маъно пурра ва мушаххас мегардонанд. Дар ин маврид, бештар истифода шудани пайвандакҳои «ки, барои он ки, гӯё ки» ва пурсишҷонишинҳои «чӣ, дар кучо, кай, барои чӣ» ва ғайраҳо истифода мешаванд. Ҷумлаҳои пайрав аслан тавассути онҳо рӯйи кор меоянд.

Дар ин раванд нақши муҳимро феълҳои гуфтор низ ба ҷо меоваранд ва воситаи алоқа пайвандаи «ки» махсуб меёбад: - “*While I was in Ghjduvon,” my uncle **replied that (гуфт ки, ҷавоб дод ки), “these orders arrived for my master the kadi, and he immediately laid aside his teaching and went to the site.” [210,с.92].***

Дар мисоли боло истифодаи пайвандакҳо ба назар мерасанд, ки ҷумлаҳои пайравро ташкил додаанд. Ин хусусият дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ тобишҳои мантиқиро дорад, яъне дар ҳамин гуна ҳолатҳо ҷумлаҳоро бидуни истифодаи пайвандакҳо низ гуфтан мумкин аст, ки ба маънои асосии нутқ ҳалалдор намешаванд, аммо ҳангоми баргардонидан ба забони тоҷикӣ ҳолатҳои ишора намудани онҳо, бо мақсади амиқ ифода намудани маъно зарур мешавад.

Таҳлили адабиёти илмӣ бар он далолат мекунад, ки ҷумлаҳои мураккаб дар забони англисӣ хусусиятҳои гуногун доранд. Дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ онҳо асосан ҷумлаҳои мураккаби пайравро ташкил медиҳанд. Вобаста аз ҳолатҳои сохтории ҷумла қоидаи *мувофиқати замони* мавриди қорбурд ва қорбаст қарор мегирад ва дар ин замина тағйиротҳо дар забонҳои мавриди таҳқиқ ба назар мерасанд. Дар забони тоҷикӣ мавқеи пайвандакҳо ва истифодаи онҳо бо роҳҳои гуногуни сохташавии ҷумлаҳо алоқаманд мебошанд. Ҳамин тавр, ҳам дар нутқи айнан ва ҳам дар нутқи мазмунан алоқаҳои маъноӣ ва грамматикӣ ҷой доранд. Ин алоқаҳо агар дар нутқи айнан бештар тавассути интонатсия зоҳир гардад, дар нутқи мазмунан нақлшуда мавқеи асосиро пайвандакҳо ба ҷо меоваранд ва нақро амиқтару фаҳмотар мегардонанд. Дар нутқи мазмунан нақлшуда дар аввал сухани муаллиф, пас аз он нутқи ғӯянда ҳамчун ҷумлаи пайрав омада, дар умум ҷумлаи мураккаби тобеъро ташкил медиҳанд: - *My brother had no answer for this, and turned beet red. Admittedly, under the circumstances, no other answer had been possible; my mistake was **that** I had sung the praises of butter – halva to my father **without ever** having tasted it myself. But my brother did not realize this [210.c.47].* - Акаам ба ин савол ҷавоб ёфта натавониста сун-сурх шуд. **Чунки** дар он вақт дигар гуна ҷавоб додан мумкин набуд. Ҳаттои ман дар ин буд, **ки бо вуҷуди** хӯрда надиданам, ғалвои рағзаниро ба пеши падар бамазза шумурда будам [209,c.17].

Мусаллам аст, ки мураккаби ифодаи нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ ба тарҷума низ бетаъсир намеронад. Дар доираи қонуниятҳои муайяни тарҷума дуруст истифода ва тарҷума кардани нутқи мазмунан нақлшуда муҳим мебошад. Дар ин масъала, асосан принципҳои муайнкардаи олимони соҳа ба монанди А. Тайлер, В.Н. Комиссаров, А.Д.Швейтсер, А.В.Фёдоров, Л.С.Бархударов, Э.Муллоқандов, Б.Қамолиддинов ва дигарон муҳим аст, зеро назария ва ақидаҳои гуногун дар соҳаи тарҷумаи бадеӣ боиси ташаккули ва пешрафти он шуда метавонанд. Махсусан, дар тарҷума, агар ибораҳои фразеологӣ, маҷозӣ, зарбулмасалу мақол, ибораҳои рехта, вожаҳои

гуногуни забон, ки муодили худро надоранд, дар заминаи қолабҳои муайян тарҷума мешаванд. Дар нутқи мазмунан нақлшудаи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бояд ҷумлаҳо дар доираи сохтори муайяни ҳамин забонҳо тарҷума шаванд, вагарна ифода ва ё худ тарҷумаи ҷумла метавонад, ғалат ва сабаби нодуруст ифода шудани маъно гардад: *You are a dependent, **mama** says you have no money; your father left you none* [220, с. 12]. - *Модарам мегӯяд, ки ту дар хонаамон аз илтифоти мо рӯз мегузаронӣ; ту бенаводухтар ҳастӣ, надарат ба ту ҳеч чиз боқӣ нагузоштааст* [214, с. 9].

Дар забонҳои мавриди таҳқиқ дар нутқи мазмунан нақлшуда аз пайвандакҳои маъмул фаровон истифода кардан мумкин аст, аммо ҳолати истифода накардани он ҳам ба ифодаи андеша ҳалал намерасонад. Ин ҳолат аз як тараф агар тавонад ҳангоми баргардонидани ҷумлаҳои гуногун, ки ифодакунандаи андешаҳои мухталифанд, ба монанди хабар расонидан, савол додан ва амсоли инҳо ҷой дошта бошанд, аммо аз тарафи дигар аз мантиқи ифода, махсусан семантикаи феъли сарҷумла вобастагӣ дорад: *Ба қавли деҳқонон, ин ҳосиле буд, ки мислашро дар он давра неш ҳеч надида буданд* [209, с. 22]. - *The peasants **all said that they** had never seen such a harvest in our parts* [210, с. 23].

Сохтори мушаххаси нутқи мазмунан нақлшуда дар матнҳои адабии англисӣ дар доираи қоидаҳои муайяншуда сурат мегирад. Дар аксар маврид истифодаи феълҳои гуфтор, пайвандакҳо, ки сарҷумларо бо ҷумлаи пайрав ҳамроҳ мекунанд, нақши муҳим доранд. Яке аз хусусиятҳои дигари фарқкунандаи нутқ мавҷуд будани тобишҳои маъноӣ ҳангоми таллаффуз, яъне тафовутҳои овозӣ мебошад, ки махсусан дар ҷумлаҳои саволӣ, амрӣ, хитобӣ мушоҳида мешаванд:

- *Ба ман нигоҳ кун, **ба ягон кас ин гапҳоро нагӯӣ**, гули гулобӣ ба рӯи Ҳабиба ойтӯтем, гули сафед ба рӯи Қутбия ойтӯтем ҳамранг аст, нагӯӣ.* [209, с. 63].

- *Look at me. Don't tell anyone **what you just told me, that** pink roses match my face and while roses match Qutbiya's, **do you hear?*** [210, с. 104].

Махсусан, дар тарҷума роҳҳои гуногуни васеъ намудани маъно Ҳангоми тарҷума бештар ба назар мерасад. Моҳияти ин метод аз шарҳи амиқтари ин ё он воҳид ё ибора иборат мебошад. Яъне, тарҷумон Ҳангоми тарҷума маънои ифодашударо амиқ мегардонад ва роҳҳои конкретии тарҷумаро аз ҷиҳати услуб пайдо мекунад. Дар натиҷаи он мазмуни матни асл вайрон намешавад. Чуноне ки олими шинохтаи рус Н.В. Гогол қайд мекунад: «Баъзан аз калимоти нусхаи асл қасдан дур рафтаи лозим, то ки ба он наздик бошем»: - ... «илоҳӣ бой шавӣ ва шикамат аз нон сер шавад» [209, с. 64]. - ... *you would have done better to wish him wealth and a full stomach* [210, с. 84].

- *Бобоям чандин сол дар ин деҳа ва дар ҳамин меҳмонхона зиндагонӣ намуда, шабона, ки аз кори дуредгариаш фориғ мешудааст, Дехқон ном писари калони соҳиби ҳавлиро хононда ўро ҳарфишинос мекардааст* [209, с. 17].

- *My grandfather lived here, in the men's quarters, for several years, and in the evening when he had finished his day's carpentry he would teach his landlord's eldest son, Dehqon, to read* [210, с. 32].

Умуман, дар нақли асари бадеӣ риояи хусусияти луғавӣ, тобишҳои маъно, маҷозу киноя, оҳанги гуфтор, таҷзияи маъно мушоҳида гардад, дар иқтибос бидуни тағйири ягон нуқтаи фикр, айнан ва бе каму кост овардани гуфтаҳои шахси дигар эътибор дорад. Нақл дар асари бадеӣ ба тариқи муколама низ сурат мегирад, ки дар он ба ғайр аз аломатҳои мазкур ифодаи муносибатҳои субъективона, ҳиссиёту ҳаяҷон, маъноҳои гуногуни модалӣ, бештар ба назар мерасанд: ***I asked Aunt Reed once, and she said possibly I might have some poor, low relations called Eyre, but she knew nothing about them*** [214, с. 34]. - ***Ман боре ҳолаи Ридро пурсидам, ў гуфт, ки эҳтимол ман хешу табори бенавое бо насаби Эйр дорам, лекин аз бобати онҳо ба ў чизе маълум нест*** [220, с. 22].

Баррасии адабиёти гуногуни илмӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки масъалаҳои мутобиқатии замонҳо дар забони англисӣ, ки махсусан Ҳангоми ифодаи

нутқи мазмунан нақлшуда мавриди истифода қарор мегиранд, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳанӯз аз назари муқоисавӣ-типологӣ, аз назари сохтор ва маъно мавриди таҳқиқи алоҳида қарор нагирифтааст. Новобаста аз ин, хусусиятҳои умумии нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ дар забоншиносӣ муайян аст ва он дар омузиши забон мавриди истифода қарор мегирад.

Таҳқиқи нутқи мазмунан нақлшуда аз нигоҳи сохтор барои шахсоне, ки соҳибони забон нестанд ҳамеша мушкилӣ меорад. Гӯянда нутқро дар доираи маҳорат ва малакаи худ аз рӯйи матн фаҳмида мегирад, аммо ҳангоме ки матни бадеӣ тобишҳои гуногун ва иловагии семантикӣ, грамматикӣ ва услубиро касб мекунад, дарки амиқи маъно мушкилтар мешавад. Аз ин нигоҳ, нодуруст фаҳмидани он ноқисии маъноро ба миён меоварад. Айнан ҳамин гуна норасоӣҳо ҳангоми нодуруст дарк намудани қоидаи мутабоқати замони забони англисӣ ба вуҷуд омаданаш мумкин аст.

Илова бар ин, ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда агар дар шакли гуфтугӯ бошад, мушкилоти грамматикӣ – надонишани меъёрҳои муайяни истифодаи замони, семантикӣ – нодуруст ва нофаҳмо баён шудани маъно, услубӣ – яқини ифода намудани фикр ба миён меояд.

Аслан, фикр дар нутқ дар шакли ҷумлаҳо зоҳир мегардад ва ҷумлаҳо бошанд дар натиҷаи ба алоқии грамматикӣ даромадани калимаҳо ташкил меёбанд. Нутқи мо пеш аз ҳама ба ҷумлаҳо ҷудо мешавад, ки ҳар кадоми онҳо фикрҳои алоҳидаи томо ифода мекунанд. Хусусияти барҷастаи ҷумла аз тарафи гӯянда тасдиқ ва ё инкор кардани предмет ва ё аломати он мебошад. Ҷумлаҳо на фақат ба воситаи калимаҳо ба алоқии грамматикӣ медароянд, балки ба воситаи як калима низ ташкил ёфта, як фикри томо ифода мекунанд. Бо як калима ифода шудани фикр, яъне ҷумла дар аксар маврид дар гуфтугӯи ду шахс вохӯрад.

Омузишҳо нишон доданд, ки аз лиҳози сохторӣ ҷумлаҳо дар забони англисӣ нисбатан мураккабтаранд, нисбат ба забони тоҷикӣ албатта тафовутҳои сохториро нишон медиҳанд, ки онҳо, махсусан дар доираи

истифодаи коидаи мутобиқати замонҳо зоҳир мешавад, ки дар фаслҳои дахлдори таҳқиқот мавриди таҳлил қарор дода шудаанд.

Дар забони англисӣ мавридҳои истифода ва қорбасти ҷумлаҳои гуногунанд, ки заминаи мушкилфаҳмии онҳоро ташкил медиҳанд. Новобаста аз ин, мушаххас мавриди истифода қарор гирифтани онҳо дар забонҳои мавриди омӯзиш ва таҳқиқи онҳо дар заминаи матни асари бадеӣ, қоркард ва қорбурди он дар доираи хусусиятҳои хоси грамматикӣ ҳамон забон, боиси ошқор намудани хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо шуда метавонад.

Таваҷҷуҳи зиёд нисбат ба таҳқиқи қонуниятҳои нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ дар забоншиносии муқоисавӣ рус бештар ба назар мерасад. Аз ин рӯ, дар раванди таҳқиқ назарияҳои гуногуни олимони рус, ки ба таҳқиқи пурраи мавзӯи мувофиқат мекунанд, мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар ин баробар, ҳангоми муқоисаи тарҷумаи бевосита дар ҷумлаҳои асари бадеӣ, ки нутқи мазмунан нақлшударо фаро мегиранд, принципҳои муайянкардаи олимони соҳа ба инобат гирифта шуда, ҳамчун манбаи асосии таҳлил дар тарҷума қорбурд шудааст.

Хулосаи боби якум

Таҳлилҳо нишон доданд, ки усулҳои гуногуни ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда ва ё нутқи бегона, махсусан ба таври муқоисавӣ то ҳол мавриди таваҷҷуҳи забоншиносон қарор дорад. Дар ин хусус таҳқиқотҳои гуногун низ бо фарогирии паҳлуҳои муҳталифи ин мавзӯи ба назар мерасад.

Ба хулосае омадан мумкин аст, ки гуфтори каси дигар, нутқи каси дигар нутқи бегонаро дар забоншиносӣ ба миён меоварад. Вобаста аз хусусиятҳои нутқ ва воситаҳои лексикӣ-синтаксисӣ нутқи бегонаро метавон тариқи нутқи айнан ва ё мазмунан баён намуд. Аз нуқтаи назари лексикӣ нутқи айнан ифодаи таҳтуллафзии нутқи бегона мебошад, дар ҳоле, ки нутқи мазмунан нақлшуда метавонад ифодаи маъноро дар умум, бо баъзе тағйироту иловаҳои сохторӣ-грамматикӣ пешниҳод намояд.

Аз нуқтаи назари синтаксисӣ нутқи айнан нақлшуда ҷумлаҳои мустақилро ташкил медиҳанд, ки бо суҳанони муаллиф ҳам аз ҷиҳати маъно

ва ҳам интонтисияи овоз алоқаманд мебошанд, вале нутқи мазмунан нақлшуда чумлаҳои пайравро ба миён меоварад, ки дар он нақши сарчумларо суҳанони муаллиф мебозанд. Ҳамин хусусияти синтаксисӣ тафовут ва аломати асосии нутқи айнан аз мазмунан нақлшуда мебошад.

Тавассути матни асари бадеӣ, ки фарогири ҳамаи воситаҳои забонист, мушаххас намудани ҷанбаҳои ҳам семантикӣ ва ҳам сохторӣ имконпазир аст. Гузариш аз як навъи гуфтор ба шакли дигар, албатта фарогири тағйиротҳои гуногуни сохторӣ, семантикӣ, синтаксисӣ ва ҳатто тағйири имкониятҳои инфиродии овозӣ мегардад. Лозим ба зикр аст, ки нутқи дурусти гӯянда танҳо пас аз ворид намудани тағйиротҳои сохторӣ ба миён омаданаш мумкин аст.

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ конструкция бо нутқи мазмунан нақлшуда асосан аз рӯйи хусусиятҳои грамматикӣ чумлаҳои пайравро ба миён меоваранд. Аз ин рӯ, дар онҳо калимаҳое, ки нутқи мазмунан нақлшударо ба миён меоваранд ба таркиби сарчумла ворид мешаванд. Дар ин маврид, агар сарчумла дар замони гузашта омада бошад, чумлаи пайрав низ бояд ҳамин хусусиятро дошта бошад.

Мусаллам аст, ки дар пояи омӯзиши намудҳои чумла (пайрав, тобеъ ва ғайраҳо) муайян сохтани зарурати истифодаи қоидаи мутобиқати замони забони англисӣ имконпазир аст (назариҳои Ш.Баллӣ, О. Есперсен, З. П. Гаркунов ва дигарон).

БОБИ II. ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ МУТОБИҚАТИИ ЗАМОНҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА МУҚОИСАИ ОН БО ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

2.1. Қоидаҳои мутобиқати замонҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Мусаллам аст, ки таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни нутқи мазмунан нақлшуда ва махсусан мувофиқати замонҳо таҳлили адабиёти гуногуни ҳам илмӣ ва ҳам таълимиро тақозо мекунад, зеро ин амал барои дақиқ намудани мавзӯ мусоидат менамояд. Сабаби асосӣ, тавре ки дар адабиёти гуногун пешниҳод мешавад, истифодаи бомавриди замонҳои феълӣ дар нутқ ва махсусан дар ҷумлаҳои мураккаб (пайрав) мебошад.

Ҳар як илм таърихи худро дорад ва донишгари он барои хубтар аз худ кардани мавқеи ҳозираи он ёрӣ мерасонад ва инчунин барои инкишофи он замина фароҳам меоварад. Ғайр аз ин, донишгари муайян кардани ҳолати пештараи илм, роҳҳои ташаккул ва тақомули он ба мо имконият медиҳад, ки тадриҷан ташаккул ва афзун гардидани донишҳои инсониро муайн намоем.

Аслан, нутқи мазмунан нақлшуда яке аз элементҳои ташкили ҷумлаи аз лиҳози грамматикӣ дуруст ба роҳмондашуда мебошад. Аз ин рӯ, мувофиқати замонҳо на танҳо алоқамандии замони феълӣ аз феъли дигар мебошад, балки заминаи асосӣ ва муҳими нутқи мазмунан нақлшуда ҳисобида мешавад. Бо назардошти ҳамин маънӣ, таҳлили муқоисавии он барои муайян намудани тафовут ва умумиятҳои сохтори забонҳои мавриди таҳқиқ мусоидат намуда, барои рушди минбаъдаи забонҳо аз нигоҳи муқоисавӣ замина мегузорад ва дар ин баробар барои амиқ ифода намудани маънои аслии матни тарҷумашаванда ҳангоми тарҷума мусоидат карда метавонад.

Муайян шудааст, ки дар вақти аз нутқи айнан нақлшуда ба мазмунан нақлшуда гузаронидан як зумра тағйиротҳои сохторӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам англисӣ ба амал меоянд, ки заминаи тафовути сохторӣ пайдо намудани забонҳои муқоисашавандаро ташкил медиҳанд. Ҳамин хусусият асосан дар қорбурди қоидаи «мувофиқати замонҳо» (**Sequence of Tenses**)

ба назар мерасад, ки дар забонҳои мавриди пажухиш фарқкунандаанд. Махсусан, дар забони англисӣ ин хусусият мураккабтар буда, дар аксар ҳолат нофаҳмихоро ба миён меоварад, ки боиси нодуруст ва ё коста ифода гардидани маъно мегардад.

Донишмандони гуногуни соҳа дар аксар маврид як қоидаи асосиро ҳамчун заминаи асосии мувофиқатии замони забони англисӣ қабул намуда, дар заминаи он хусусиятҳои гуногуни нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисиро пажухиш намудаанд, яъне: «Агар хабари сарчумла дар замони гузашта ифода ёфта бошад, пас хабари ҷумлаи пайрав низ дар замони гузашта меояд» [156,с.132]. Масалан, - ***They asked him on behalf of the whole community to take on the post of imam of the mosque that he had repaired, hoping that the good fortune he had so far brought would continue and enable the village to produce a few literature people*** [210,с.34].

- Аҳолии деҳа, ки дар он ҷо ягон нафар ҳам одами саводнок набудаст, ҳатто мактаби пешимасҷидӣ ҳам надоштаанд, хату саводнок будани як устои дурудгарро дида дар ҳайрат афтодаанд ва ба ӯ рӯ оварда **аз номи ҷамоат аз вай талаб кардаанд,ки имомати масҷидеро, ки худ таъмир кардааст, қабул намояд, шояд ба «шарофати ӯ» дар деҳаи онҳо ҳам одамони саводнок пайдо шаванд, чунки...** [209, с. 7].

Аксари забоншиносон бар он назаранд, ки ҷумлаҳои пайрав дар ҳама ҳолат интиҳоби дурусти шакли ивазшавандаи феълро муайян месозанд. Новобаста аз ин, мушоҳида мешавад, ки ҳама намуди ҷумлаҳои пайрав ба қоидаи мувофиқатии замони роҳ меёбанд. Дар ин маврид, асосан андешаҳо нисбати ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда, муқоиса, мақсад, шарту сабаб, замон ва ғайраҳо гуногунанд [160/159/1/4/6/32/37/42/55/70/75/108].

Маълум аст, ки қоидаи мувофиқати замони махсусан дар матн бо ҳама намуди ҷумлаҳо дар доираи ҳамин сохтор ба амал бароварда мешаванд, чунончи алоқамандии ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда аз сарчумла, зеро онҳо то андозае маҳдудтаранд азбаски дар ин ҳолат мақсад ва ҳадаф мушаххастар ва муайянтар аст. Дар ҳолати дигар агар дар ҷумлаи пайрави

пуркунанда як ҳолат ба ҳолати дигар алоқаманд бошад, он гоҳ зарурати мушаххас намудани баъзе сабабҳои ифодаи фикр низ ба миён меояд: *ӯ мегуфт, ки дар пушти меҳмонхонаи амакбобо деви ҳафтсар ҳаст* [209,с.49]. - ... **she said that** *behind the mehmonkhona of Abdullo Khoja lurked the seven-headed dev himself* [210,с. 69].

Мусаллам аст, ки қоидаи мувофиқатии замонҳо дар забони англисӣ хеле мураккаб ва то дараҷае пурра омӯхта нашудааст. Ин қоида дар мавриди аввал ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда истифода мешавад. Доираи истифода ва тағйири ҷумлаҳо гуногунанд ва нисбат ба забони тоҷикӣ тафовути бештар доранд. Аз ин рӯ, бо мақсади тақвият ва пуррагии таҳлил мушаххасан баррасӣ намудани доираҳои сохтории қоидаҳои умумии мувофиқатии замонҳо дар забони англисӣ ва муқоисаи он бо забони тоҷикӣ мувофиқи матлаб мебошад.

Мавзуи нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз масъалаҳои хеле доманадор ба шумор меравад. Махсусан дар забони англисӣ ин мушкилот бештар ба назар мерасад. Омӯзишҳо нишон медиҳанд, ки дар ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тафовутҳои хеле зиёде мавҷуданд. Аслан, агар нутқи гӯянда бе тағйирот оварда шавад, онро нутқи айнан нақлшуда мегӯянд: - «**Ҷоятро зудтар таёр кун, барои халос кардани як қисми тоқҳои падарат ва барои дар оянда пешгирӣ кардан аз ин гуна ҳодисаҳо ба онҳо ёрмандӣ карданам даркор аст**», - *гуфт падарам* [209,с.23]. – “**Hurry with the tea**”, my father told her. “**I must go and help them, to save a part of your father’s vines...** [210, с.52]”.

Тавре ки дар мисоли боло мушоҳида мешавад, ҳангоми айнан ифода кардани нутқи шахси дигар гӯянда дар аксар маврид суханони шахси дигарро бо нигоҳ доштани тарзи баён ва оҳанги он ифода мекунад, ки ин амал хоси нутқи айнан нақлшуда аст ва дар ҳарду забон низ ин хусусият ҷой дорад ва бетағйир аст.

Нутки мазмунан нақлшуда баръакси қоидаҳои болост, яъне дар он гуфтаҳои шахси дигар бо тағйири хусусиятҳои луғавӣ, грамматикӣ ва услубӣ оварда мешаванд.

Ҳангоми ифодаи ҷумлаҳо аз нутқи айнан нақлшуда ба нутқи мазмунан нақлшуда дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳо, шахсҳо, бандакҳо тағйир меёбанд. Онҳо бо шахс ва шумораи хабару мубтадои ҷумлаи пайрав мувофиқ қунонида мешаванд.

Дар забони англисӣ яке аз қоидаҳои маъмули мувофиқатии замонҳо «агар феъл дар сарҷумла дар замони гузашта бошад, замонҳо аз рӯйи қоидаи - *Sequence of tenses* - мувофиқатии замонҳо иваз карда мешаванд», махсус меёбад. Қоидаи мувофиқатии замонҳо асосан дар ҷумлаҳои пайрави пурқунанда (ҷумлаҳои пайрави пурқунанда хабари сарҷумларо пурра мекунад ва эзоҳ медиҳанд) риоя карда мешавад. Яъне, агар хабари сарҷумла дар замони гузашта ифода ёфта бошад, пас хабари ҷумлаи пайрав низ бояд дар яке аз замонҳои гузашта ояд [156,с.123].

- *When I **reached** home my father was still busy cutting the holes in his mill wheel so busy **that** he never even **asked** where I **had been** and **what I had done*** [209,с.53].

- *Ман ба хона расидам, падарам ҳанӯз ба кофтани сӯроҳҳои чархи осӣ машғул буд, ки ҳатто аз ман «**чиҳоро тамошо кардӣ, то кучоҳи рафтӣ**» гуфта напурсид* [210, с.22].

Аслан ҷумлаҳое, ки дар нутқи мазмунан нақлшуда меоянд, гуфтаҳои каси дигар, гуфтаҳои бегона мебошанд, вале ҷумлаҳо дар нутқи айнан нақлшуда аз ду қисм иборатанд, нутқи айнан ва сухани муаллиф. Дар ҳамин робита донишманди рус Е.Рейман таъкид месозад, ки: «Ҷумлаҳо дар нутқи айнан нақлшуда –ҷумлаҳои мураккаб мебошанд ва махсусан онҳо ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак мешаванд» [133,с.90].

Ба андешаи забоншиноси тоҷик Қ. Қаландаров ин амал на дар ҳама маврид ба назар мерасад, зеро ҳолатҳои истифодаи пайвандакҳо низ мушоҳида мешаванд: «Бо ҷумлаҳои мураккаб ифода намудани фикр

соҳибони забонро водор мекунад, ки аз қоидаҳои маъмули ҷумлабандӣ огоҳ бошанд, нозукиҳои таносуби маъно ва роҳҳои ифодаи ҷумлаҳоро ба хубӣ бифаҳманд ва матлаби худро тарзе баён карда тавонанд, ки ҳам ба меъёрҳои забони адабӣ мувофиқ бошанд ва ҳам сухан фасеҳу зебо ифода гардад» [93,с.12].

Дар ҳақиқат нутқи айнан нақлшуда метавонад, ки аз чанд ҷумла иборат бошад, дар ин ҳолат на ҳамаи ҷумла ба инобат гирифта мешавад, танҳо нутқи муаллиф, ки айнан омадааст, ба назар гирифта мешавад. Нутқи айнан ва сухани муаллиф амиқан дар ҷумла зикр гардида, аз лиҳози мазмун, сохтор, интонатсия, таркиб нисбат ба сухани муаллиф ғанитар мебошад. Дар ин ҳолат нутқи айнан метавонад ҷумлаи сода бошад, ҷумлаи мураккаби синтаксисӣ, пурра ва ё нопурра бошад. Ин сохтор, яъне озодии синтаксисӣ тавассути озодии лексикӣ мустаҳкам карда мешавад. Дар нутқи айнан воситаҳои гуногуни эмотсионалӣ истифода мешаванд, ба монанди ҷумлаҳои саволӣ, нидоҳо ва ғайраҳо. Сухани муаллиф аслан ба далелҳои сухани гӯянда таъкид мекунад, ба шахсе ишорат мекунад, ки сухан ба ӯ тааллуқ дорад, ба усулҳои расонидани хабар, ҳолатҳои нутқ ва мавридҳои истифода шудани онро ба инобат мегирад.

Муқобили андешаҳои боло ҷумлаҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда аслан ҷумлаҳои пайрав шуда меоянд. Махсусияти ин намуди ҷумлаҳо дар он зоҳир мегардад, ки қисми аввали он ба кӣ тааллуқ доштани нутқро нишон медиҳад, вале қисми дувум мазмуни ҳамин нутқро ифода мекунад. Дар ин ҳолат ҳангоми ифода феълҳои гуфтор, ки асоси ифодаи нутқро ташкил медиҳанд, ба монанди маслиҳат, эҳтиёткорӣ ва ғайраҳо мавқеи муҳим доранд.

Лозим ба зикр аст, ки чанд ҳолати фарқ гузоштани нутқи мазмунан нақлшуда ба назар мерасад. Аз ҷумла, нутқи мазмунан нақлшуда аз ҷиҳати услуб ҳангоми ифодаи нутқ нейтралӣ (миёна) аст. Дар як маврид ҳолати дигаре ба мушоҳида мерасад, ки нутқ аз лиҳози услуб костатар мегардад, яъне ҳолати аввала бештар ба назар мерасад, масалан нидоҳо ҳиссачаҳо

истифода намешаванд ва дар умум, ҳама ҳолатҳои эмотсионалии нутқ гӯё аз байн мераванд. Дар ин ҳолат истифодаи дурусти ҷонишинҳо, ифодаи дурусти мазмуни нутқ аз нутқи айнан нақлшуда вобастагӣ дорад.

Дар нутқи айнан нақлшуда мо ду нақшаи асосиро мушоҳида мекунем, сухани шахси бегона ва сухани гӯянда. Дар нутқи мазмунан нақлшуда бошад, ин амал аз тарафи муаллиф оварда мешавад ва ҳолатҳои тағйири ҷонишинҳо, шаклҳои феълӣ ва ғайраҳо ба инобат гирифта мешавад.

Ҳолатҳои омехта ифода шудани нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда низ дар забонҳо то ҷое ба назар мерасанд. Дар ин маврид дар қисмати дувуми ҷумла ҳамеша бояд ҳама хусусиятҳои лексикии нутқи гӯянда нигоҳ дошта шавад. Мувофиқ намудани замон дар нутқи мазмунан нақлшуда ба маънои асосии ҷумла бетаъсир нест, аз ин рӯ, амиқ ҷо ба ҷо кардани он зарурат дорад. Масалан: - *"What I was going to say" said the Dodo in an affended tone, was that the best thing to get us dry would be a caucus-race...* [209,с. 26]. - *Ман гуфтан мехоҳам, ки ранҷида гуфт Додо, - дар доира давиданро ташиқ кардан лозим* [210,с. 22].

Дар мисоли дигар қоидаи мутобиқати замонҳои забони англисӣ риоя шудааст, яъне дар доираи замони гузаштаи оддӣ сухани гӯянда ба шунаванда расонида шудааст, ки хоси ифодаи нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ мебошад: - *Then he went up (замони гузаштаи оддӣ) to the unwalled orchard and here, too, on its northern and eastern edges, he erected (замони гузаштаи оддӣ) a number of poles and told (замони гузаштаи оддӣ) my uncles to weave branches between them* [210,с.55].

Аслан, мураккабии ифодаи нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ аз қоидаи мувофиқати замонҳо сарчашма мегирад, зеро тағйиротҳои гуногуни замонӣ, ки хоси забони англисӣ аст бо забони тоҷикӣ пурра мувофиқат карда наметавонанд.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки ҳамин тағйироти замониҳо дар забони англисӣ дар муқоиса ба забони тоҷикӣ, ки тафовути сохторӣ дорад, ба таври зайл нишон додан мумкин аст, яъне дар ҷумлаи забони англисӣ агар хабари

сарчумла дар замони гузашта бошад, хабари чумлаи пайрав ба ҳамин тағйироти сохторӣ дучор мешавад, яъне:

1) *Тағйири замони ҳозираи одӣ ба замони гузаштаи одӣ* (*Present indefinite becomes past indefinite*): “ *Here is my sweet, pretty daughter, who will one day be your wife,*” he said. *The orphan boy **accepted** the rich man’s offer and became his servant that very day* [210,с.62].

- Ана ҳамин духтараки азизи дуструёки ман оқибат зани ту мешавад, - гуфтааст... писарча ... ин **таклифи бойро қабул кардааст** ва ҳамон рӯз ба дастёрии бой даромадааст [209,с.30].

- Even **when I asked them for a loan, they insisted** on giving me the money; *Don’t think of this small sum as a loan, consider it a circumcision gift, they told me* [210,с. 44].

- *Ҳатто онҳо дар вақти қарз пурсиданам пулро дода истода: «ин маблағи ночизро қарз қабул накунед, балки тӯёна шуморед» ҳам гуфтаанд* [209,с.14].

Дар мисолҳои мазкур аз асарҳои бадеӣ, ки тарҷумаи бевосита шудаанд, мушоҳида мешавад, ки дар чумлаи забони англисӣ қоидаи мувофиқатии замонҳо дар доираи сохтори муайяншуда риоя шуда, ҳангоми тарҷума матни асл тарҷумаи дуруст аз нигоҳи сохтори чумлаи забони англисӣ оварда шудааст, ки ба ифодаи маъноӣ аслии чумлаи забони тоҷикӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда монеа нашудааст.

Дар забони англисӣ тағйири ҳамин гуна ҳолатҳои замонӣ қариб дар аксар намуни чумлаҳо воমেҳӯранд, ки мушкилии асосӣ ҳам дар ифодаи фикр, ҳам дар муқоиса ва ҳам дар тарҷумаҳо низ ба шумор меравад. Масалан, агар барои тақвияти андеша чумлаҳои тарҷумашудаи болоро бо забони тоҷикӣ муқоиса кунем, мебинем, ки ба ғайр аз иваз гардидани бандакҳо, ҷонишинҳо, замони чумлаҳо аз рӯи қоидаи мувофиқатии замонҳо низ дар забони англисӣ иваз гардидааст. Ин амал дар забони тоҷикӣ аз як тараф агар маъмулӣ бошад, дар забони англисӣ хусусияти ивазшавандагии замонҳои феълӣ, ки асоси мувофиқатии замонҳоро таъмин меkunанд, тафовут дорад.

2) Тағйири замони **ҳозираи давомдор** ба замони **гузаштаи давомдор** (*Present continuous- past continues*):

- *My father got to hear of this somehow or other and was enraged, he came home with his whole body trembling, as often happened when he was very angry, and told Qurbon-Niyoz who **was** at that time **staying with us** (who had been staying with us) [210,с. 145].*

- *Падарам ин воқеаро аз кучое шунида оташин шуда ба хона омад ва чунон дар хаши фуру рафта буд, ки тамоми аъзои баданаи меларзид (ӯ бисёр асабӣ буд) ва ба Қурбонниёз таъзиям, ки он рӯзҳо дар хонаи мо буд, гуфт ... [209,с.94].*

3) Тағйири замони **ҳозираи мутлақ** (*perfect*) ба замони **гузаштаи мутлақ** (*Present perfect – past perfect*):

- *...**he had been** off his food for two days [210 ,с.75].- ...,ду рӯз аст, ки хӯрок намехӯрад [209,с.40].*

4) Тағйири замони *Perfect continuous* (мутлақи давомдор) ба *Past perfect continuous* (*Present perfect continues – past perfect continues*): - *She said “We have been writing for an hour. (ӯ гуфт: «Мо давоми ду соат аст, ки менависем»)[156,с.117].*

- *She said they had been writing for an hour. (ӯ гуфт, ки онҳо ду соат боз менависанд) [156,с.117].*

5) Тағйири замони **гузаштаи номуайян** (*Indefinite*) ба замони **гузаштаи мутлақ** (*Past indefinite – past perfect*):

- *My mother told my father that Khaibar must be ill, as **he had been** off his food for two days [210,с.75].*

- *Модарам ба падарам хабар дод, ки Хайбар бемор шудааст., ду рӯз аст, ки хӯрок намехӯрад [209,с. 40].*

6) Қоидаи мутобиқатии замонҳо дар забони англисӣ дар замони гузаштаи давомдор (*Past continues*) одатан бетағйир мемонад, аммо онро бо замони гузаштаи давомдори мутлақ иваз кардан мумкин аст: - *My father got to hear of this somehow or other and was enraged, he came home with his whole body*

trembling, as often happened when he was very angry, and told Qurbon-Niyoz who was at that time *staying with us (who had been staying with us- Қурбонниёз тағоиам, ки он рӯзҳо дар хонаи мо буд)* [210,с.145].

7) Замони гузаштаи мутлақ (perfect) бетағйир меистад: -... *my mistake was that I had sung the praises of butter* (риояи қоидаи бетағйирии замони гузаштаи мутлақ) – *halva to my father without ever having tasted it myself. But my brother did not realize this* [210,с. 47].].

- *Хатой ман дар ин буд, ки бо вуҷуди хӯрда навиданам, ҳалвои равғаниро ба пеши надар бамазза шумурда будам* [209,с.17].

8) Замони гузаштаи давомдори мутлақ бетағйир меистад: *She said they had been writing for an hour by five o'clock.* (ӯ гуфт, ки то соати панҷ онҳо аллакай давоми як соат навишта истода буданд) [156,с.134].

9) Замони ояндаи номуайян бо **Future in the past** (замони оянда дар гузашта) иваз карда мешавад: *because if I did we would end up without a home there and would be left as refugees in this barren hamlet*'' [210,с. 42].].-.... *вагарна Дар ин деҳаи хароб абадулобод мусофир шуда мемондем* [209,с.14].

- *My grandfather lived here, in the men's quarters, for several years, and in the evening when he had finished his day's carpentry he would teach his landlord's eldest son, Dehqon, to read* [210,с. 32]

- «*мо худ нарасидем, ту шояд бирасӣ*» - *гӯён тағоиам Мулло Деҳқонро, ки ҳарфишинос буд, дарсҳои ибтидоӣ хонондам ...* [209,с.8].

Лозим ба ёдоварист, ки дар тарҷумаи асар дар аксари ҳолат усулҳои яққо қардани маъно ба мушоҳида мерасад. Аз ин рӯ, ҳангоми таҳлил ва муқоисаи ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ нофаҳмӣ ба миён меояд. Аз ҷумла, дар мисоли овардашуда, ки дар забони англисӣ сохтори муайяни мувофиқати замони рӯя шудааст, аммо ҳангоми муқоиса бо мисоли аслии асар дар забони тоҷикӣ ҳамин гуна сохтори ҷумла ба мушоҳида намерасад. Албатта ин амал боиси нодурустифода шудани маъно дар умум нест, аммо қоидаҳои гуногун ва хусусияти хос доштани забонҳо мушоҳида мешавад.

10) Замони ояндаи давомдор бо замони **Future continuous in the past** иваз карда мешавад (*Future continuous- future continuous in the past*): He said **“I’ll be working at five o’clock”**. (Бай гуфт: «Соати панҷ ман саргарми кор мешавам»). - He said that **he would be working at five o’clock**. (ӯ гуфт, ки соати панҷ саргарми кор хоҳад буд) [156,с.140].

11) Замони ояндаи мутлақ бо замони **Future perfect in the past** иваз карда мешавад (**Future perfect – future perfect in the past**): - She said **“We’ll have written the letter by five o’clock**. - She said **they would have written the letter by five o’clock**. (ӯ гуфт, ки онҳо то соати панҷ мактубро навишта тамом хоҳанд кард» [156,с.112].

- By then I had realized my mistake, for if the rescuers had arrived a moment later, Sayid Akbar **would certainly have been killed**. I **had wanted the exact revenge but my vengeance had gotten out of hand** [210,с.107].

- Ман дар он вақт хатои худро фаҳмидам, чунки агар халоскорон якчанд дақиқаи дигар дер мемонданд, Сайид Акбарро куштани девона муайян буд. Дар он вақт ниқоргирии ман **ниқоргирии золимонае мешуд**, ҳоло ҳам интиқом аз ӯ ҳақ зиёд гирифта шуда буд [209,с.65].

Дар мисоли номбурда истифодаи қоидаи зикршудаи англисӣ ҷоиш аст, аммо тарҷумон ба маънои умумии ҷумла таваҷҷуҳ намудааст, аз ин рӯ, дар мисоли англисӣ танҳо истифодаи замони гузаштаи мутлақ ба назар мерасад.

12) Замони ояндаи давомдори мутлақ бо замони **Future perfect continuous in the past** иваз карда мешавад (**Замони ояндаи давомдори мутлақ дар гузашта**): She said **“We’ll have been writing for 2 hours by five o’clock”** (ӯ гуфт: «То соати панҷ мо давоми ду соат кор карда истода будем») - She said **they would have been writing for 2 hours by five o’clock**. (ӯ гуфт, ки то соати панҷ онҳо давоми ду соат кор карда истода буданд») [156,с.146].

Замони гузаштаи номуайян баъд аз «**since**» бетағйир меистад: Embarrassed, he looked to the imam for help, **since he had been a witness to the oath** [210,с.65].

- Бой бо шунидани ин суханони ятим дар пеши мардум аз беномусии «

занталоқӣ» тарсида, саросема шуда бо назари мададталабӣ ба имом нигоҳ кардааст, **ки ӯ шоҳиди қасами ҳудои буд** [209,с.33].

Дар ҷумлаҳое, ки **Subjunctive mood** (сиғаи шартӣ) вучуд дорад, асосан феъл бетағйир мемонад: *Oh, how I wish I had never seen him. Oh how I wish I had never seen him. - She said she wished she had never seen him. (ӯ гуфт, ки орзуи дидани ӯро надорад)* [156,с.75].

Дар забони англисӣ ҳангоми баргардонидани нутқ ба мазмунан нақлшуда ҳоли макон ва замон мавриди истифода қарор намегиранд: *Take this shoe and slap the writer of your letter in the face with it and tell him this is my answer.....Sayid Akbar called me... and asked if I had delivered this letter (бидуни ифодаи замони амал)* [210,с.105].

Ё дар сарчашмаҳои дигар ба тарзи осонфаҳм: *He said, "I'm coming to see you now". (ӯ гуфт: «Ман ҳоло ба дидани ту меоям»)* *He said that he was coming to see me. (ӯ гуфт, ки ба дидани ман меояд»)* (бидуни ифодаи замони амал) [10,с.97].

Мусаллам аст, ки дар ҳама ҳолат пеш аз ҳама ба инобат гирифтани мантиқи нутқ зарур аст, то ин ки муқобили андеша баромад накунад. Аслан суҳан гуфтан, эҷод кардан аст ва риоя кардани мантиқ дар он муҳим мебошад. Ҳангоми баён намудани нутқи айнан нақлшуда тез – тез мавридҳое мешаванд, ки истифодаи қоидаҳои тағйири замонҳо ва тавофутҳои дигар нодурустиҳоро ба вучуд меоранд. Аз ин рӯ, мантиқи ифода кардани ҷумлаҳо низ ҳамеша бояд дар назар гирифта шаванд:

- **One day (Рӯзе)** *my father had gone to the mosque for the noon prayer, but suddenly came back and called to me from the corridor to come quickly; then he hurried out again, with me running after him. In the courtyard he lifted me up and stood me on top of the low earthen wall that separated our house from the..... He himself stood behind the wall and said "Your big brother's domullo is about to come....."* [210,с.113]. - **Он ҳодиса ба ин тариқа рӯй дода буд (дар тарҷумаи англисии асар намодааст):** - *Рӯзе падарам барои намози пешин ба масҷид рафт ва зуд баргашта омад, дар роҳрави ҳавлӣ истода маро ҷеғ зад ва «зуд*

биё» гӯён шитобкорона баргашта рафт. Ман ҳам аз думболи ӯ давидам. ӯ дар ҳавлии берун маро бардошта ба болои девори похсаи пастак, ки ҳавлии моро аз чорбоғи масҷид ҷудо мекард, гузошта ва худ ба паси девор истода ба ман гуфт – Ҳозир аз мадрасача домоллои акаат мебарояд... [209, с. 70].

Яке аз хусусиятҳои хоси ҷумлаҳои нутқи мазмунан нақлшудаи англисӣ ифодаи вақти муайяни иҷрои амал низ мебошад ва то дараҷае муҳимият дорад. Агар дар нутқи айнан нақлшуда вақти муайяни иҷрои амал ифода ёфта бошад, онгоҳ қоидаи тағйири замонҳо тамоман истифода намешавад ва дар ин ҳолат шакли *past indefinite* дар ҷумлаҳои пайрави пуркунанда дар нутқи мазмунан нақлшуда нигоҳ дошта мешаванд: - *Then he went back to the pot where flour and syrup were being mixed and checked to see how it was going* [210, с. 49]. - *Як вақт корфармо омада... ба сари деге, ки дар вай қиём меомехтанд рафта, ба рафти кор нигоҳ карда истод* [210, с. 19].

Дар забони англисӣ ҳолатҳои истифода нашудани қоидаи мувофиқати замонҳоро бо ҷумлаи пайрави пуркунанда, ки ифодакунандаи ҳақиқат ва далелҳои маъмул мебошанд, دیدан мумкин аст: *He said that 22 December is the shortest day of the year* – *У гуфт ки 22-юми декабр кӯтоҳтарин рӯзи соласт* [10, с. 95].

Дар ин маврид дар ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда англисӣ мантиқи баёни нутқ метавонад аз қоидаҳои муҳими грамматикӣ бартарӣ дошта бошад. Аз ин рӯ, дар грамматикаи забони англисӣ ҳолатҳое низ вомехӯранд, ки қоидаи мувофиқати замонҳо риоя намешаванд ё ин ки маҳдуданд, масалан, дар ҷумлаҳои пайрави пуркунанда, ки хабар дар он бо феъли сизаи шартӣ омадааст: *It was demanded that the work be improved. Беҳтар кардани сифати корро талаб намуданд.* - *Беҳтар кардани сифати кор талаб карда шуда буд* [10, с. 98].

Ҳамин гуна ҳолатҳоро метавон дар нутқи ҳуҷҷатҳои сиёсӣ, намояндагони сиёсӣ, ҳангоми баёни хабарҳои охирин тавассути радио мушоҳида кард. Донишманди тоҷик Б. Камолиддинов роҷеъ ба ин масъала тавачҷуҳ зоҳир намуда, андешаи худро чунин ба қалам додааст: «Дар нақли

мазмунан мундариҷаи асосии гуфтаҳои касе ба тарзи мухтасар баён карда мешавад. Нутқи мазмунан нақлшуда яке аз омилҳои муъҷазбаёнии буда, дар усулҳои рӯзноманигорӣ ва коргузориҳои расмӣ эътибори калон пайдо мекунад. Нақли айнан ва мазмунан ду тарзи ифодаи як матлаб буда, дар забон муродифоти вохидҳои нахвиरो ба миён меоварад. Хусни баён мавридҳои истифодаи тарзҳои нақли гуфтаҳои касе, роҳҳои табдил додани як тарзи нақл ба тарзи дигар ва риояи қоидаи баргардониданро талқин мекунад» [79,с.87]. Масалан, бо таъки ба андешаи боло берун аз мисолҳои асарҳои интихобшудаи диссертатсия ба нутқе, ки хусусияти сиёсӣ - коргузориро дорад назар кунем, андешаҳо мушаххастар мешаванд:

- On 01.07.2021 - President Emomali Rahmon **stressed that** Tajikistan is systematically fulfilling the tasks of its chairmanship in accordance with the priorities declared within the framework of the Organization. - Дар таърихи 01,06 2021, дар шаҳри Душанбе Президент Эмомали Раҳмон **зикр намуд, ки** Тоҷикистон намояндагивиро дар доираи уҳдадорихояш дар назди Ҷамъият иҷро мекунад.

- It was **noted that** until today in Tajikistan, meetings of the Committee of Secretaries of Security Councils. - **Таъкид карда шуд, ки** то имрӯз дар Тоҷикистон ҷаласаи шӯрои котибот оид ба бехатарӣ гузаронида шудааст. - Satisfaction **was expressed** with the activities of the Secretariat of the Organization to assist in the preparation and conduct of successful events in Tajikistan.

- Дар робита ба расонидани кумак ба омодагӣ ва гузаронидани як қатор чорабиниҳои ҳадафманд дар Тоҷикистон, **изҳори қаноатмандӣ карда шуд.** (**сарчашмаи намуна аз** :The CSTO Secretary General met with the President of Tajikistan Emomali Rahmon in Dushanbe 01.07.2021) /таъҷумаи муаллиф/

Дар доираи қоидаи мувофиқати замони ҳақиқат дар забони англисӣ феълҳои модалӣ **must, should** ва **ought** бетағйир мемонанд: - So **I had to (must-бояд, ба манн зарур буд, ки)** give a party for these people, and relatives and friends from Sokter could come if they wanted – wich they... [210,с. 44].

- *I should have followed up my first inquiry, by asking in what way Miss Varens was connected with her; but I recollected it was not polite to ask too many questions: besides, I was sure to hear in time [213,c.143].*

- *Ман бояд суоли аввали худро давом медодам ва мепурсидам, ки чӣ гуна хонум Варенс бо ӯ алоқа дошт, аммо андеша кардам, ки пурсишии суоли зиёд беҳурматист, новобаста аз ин ҳарчи ки бошад ба ҳар сураат фаҳмида мегирам.*

Истифодаи замонҳои феълӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда аз сохтори чумлаҳо низ вобастагӣ дорад. Агар нутқи айнан нақлшуда ҳамчун чумлаи мураккаби тобеъ ифода ёбад, онгоҳ он дар нутқи мазмунан нақлшуда як чумлаи мураккаби тобеъ ва чанд чумлаи пайравро ташкил медиҳад. Дар ин ҳолат, ҳангоми баёни нутқи айнан ба мазмунан ҳамаи қоидаҳои дар боло зикрёфта истифода мешаванд, аммо баъзе маҳдудиятҳо аз лиҳози хусусиятҳои сохторӣ дар чумлаҳо мушоҳида мешаванд. Пеш аз ҳама чумлаҳоеро, ки дар нутқи айнан нақлшуда ҳамчун чумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайвандакҳои *since, when, before* омадаанд, ҳангоми ифодаи нутқи айнан ба мазмунан дар чумлаҳои пайрав дар шакли *past indefinite* бетағйир мемонад:

- *Abbot said, in discussing the subject with Bessie **when** both sat sewing in the nursery one night, after I was in bed, and, as they thought, asleep, 'Missis was, she dared say, glad enough to get rid of such a tiresome, ill- conditioned child, who always looked as if she were watching everybody, and scheming plots underhand.'* [213,c.34].

- *Эббот гуфт, ки ин масъаларо бо Бесси онҳо шабе ҳангоми ба ҳуҷраи хоби кӯдакона рафтанишон баррасӣ карданд, сипас, мегӯяд ӯ ман ба хоб рафтам ва тавре ки онҳо фикр мекунанд, кӯдаки бетарбияе, ки ҳамеша чунин буд ва онҳо назораташ мекарданд. /тарҷумаи муаллиф/*

Агар нутқи мазмунан нақлшуда дар худ ягонагии мураккаби синтаксисиро доро бошад, ки дар он чанд чумлаи сода, мураккаб, чумлаи тобеъ ва пайвастро дар бар гирад ва амал дар замони гузашта ба вуқӯъ омада

бошад, он гоҳ дар нутқи мазмунан нақлшуда (баъд аз калимаи - *he said*) амали аввала ба шакли *past perfect tense* ифода ёфта, амалҳои дигар метавонанд шакли *past indefinite* ва ё *past continues tense*-ро нигоҳ доранд. Ҷумлаҳои дигар метавонанд пайҳам бе истифодаи қоидаҳои нутқи мазмунан нақлшуда дар замони гузашта оянд:

- *When we moved to Sektare, my father told my mother set aside a bowl of **whatever** she cooked for his uncle Abdullo Khoja, [210,c.75]. Дар вақте ки мо ба Соктаре омадем, падарам ба модарам таъин карда буд, ки ҳар чизе, ки пазад, ба амакаи – Абдуллохоҷа аз вай як коса диҳад ва ба ман таъин кард, ки ҳар вақт ман таоми ӯро бароварда диҳам... [209,c.41].*

Истифодаи замонҳо дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, ки ифодакунандаи сабаби амаланд аз мантиқи баён вобаста аст:

- *“ If you don't believe me, go out and ask him from the gateway,” the orphan replied [210,c.66].*

- *Агар бовар накунад, бароед, дар тағи дарвоза аз ҳудашон пурсед, - гуфтааст ҷим [209,c.38].*

Нутқи мазмунан нақлшуда аз нигоҳи муқоисавӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ то ҳол объекти пурра омӯхта нашудааст. Аз ин рӯ, омӯзиши сохтори он дар ҷараёни фаъолияти ин навъи интиқоли нутқи каси дигар дар матнҳои адабии муосир мавриди таваҷҷуҳи бешубҳаи илмӣ мебошад. Аммо азбаски ҳама чиз дар қиёс бештар натиҷа нишон медиҳад, мусаллам аст, ки таҳлилро бо зикри хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи сохтори он ҳангоми муқоисаи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ зикр намудем. Ин ҳолат аз он иборат аст, ки дар грамматикаи анъанавии забони англисӣ ҳангоми баррасии сохтори нутқи мазмунан нақлшуда ҳатман мисолҳо бо нишон додани тарҷума ба забони тоҷикӣ оварда мешаванд.

Дар забонҳои муқоисашаванда конструкцияҳои нутқи мазмунан нақлшуда аз ҷиҳати грамматикӣ ҷумлаи мураккаб буда, дар он ҷумлаи асосӣ ҷумлаи иловагии тобеъ мебошад, калимаҳои воридкунандаи нутқи муаллиф ба ҷумлаи асосӣ дохил мешаванд.

Хусусияти асосии забони англисӣ ба назар гирифтани таносуби замони феълҳо дар сарчумла як нуқтаи муҳим аст. Дар нутқи мазмунан нақлшуда феъли гуфтор дар ҳолатҳои зерин дар замони ҳозира истифода мешавад: «агар интиқоли нутқ ҳанӯз анҷом наёфта бошад, ҳангоми мутолиаи нома ва интиқоли ҳодисаҳои дар он тасвиршуда, ҳангоми хондани дастурҳо ва интиқоли маълумоте, ки дар онҳо мавҷуданд, ҳангоми интиқоли паёме, ки шахси муайян аксар вақт изҳор ё пешниҳод мекунад» [109, с.79].

Чуноне ки дар грамматикаи анъанавии англисӣ зикр шудааст: «феъли сарчумла дар нутқи мазмунан нақлшуда одатан дар замони гузашта аст, ки он истифодаи замони гузаштаре дар қисми асосӣ, яъне ҷумлаи пайрав тақозо мекунад, нозуқиҳои гуногуни истисноӣ низ дар ин ҳолат вучуд дорад» [124, с. 85].

Дар нутқи гуфтугӯӣ ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда феъли замони гузаштаи оддӣ *Past Indefinite* метавонад бетағйир боқӣ монад, агар ин амал боиси дарки амиқи замони як воқеа нисбат ба дигараш бошад. Замонҳои давомдор (*Continuous*) низ дар нутқи мазмунан нақлшуда, тибқи қоидаҳо, метавонад ба *Past Perfect Continuous* (замони гузаштаи мутлақӣ давомдор) иваз шаванд, аммо агар анҷоми амал таъкид карда шавад, он метавонад бетағйир боқӣ монад [109, с. 133].

Дар забони англисии ҳаттӣ замонҳои гузашта ба замонҳои мувофиқи гурӯҳи *Past Perfect* (гузаштаи мутлақ) иваз карда мешаванд, аммо дар қоидаҳо истисноҳои муайян мавҷуданд:

1. Замони *Past Perfect* бетағйир мемонанд: Пас аз замонҳои номуайян ва гузаштаи давомдор ҳангоми нишон додани вақти амал мисли *як рӯз пеш, ду сол пеш* ва ғайра бетағйир боқӣ монанд [125, с.98].

2. Ҳар гуна замони гузаштае, ки дар нутқи айнан нақлшуда барои тавсифи ҳолати кунунии иҷрошудаистода қарор доранд, дар нутқи мазмунан нақлшуда бетағйир нигоҳ дошта мешаванд.

Аммо, ба ғайр аз ин мавридҳо, дар матнҳои адабӣ истисноҳо мавҷуданд, ки масдар дар қисми мукаддимаӣ дар замони гузашта меояд ва дар ҳамин чорчӯба боқӣ мондааст (*Past Indefinite*).

Ба ғайр аз ин омилҳо, ки ифодакунандаи макон ва замонанд, дар интиҳоби шакл ва замонҳои феълӣ, бояд омилҳои дигари ифодаро дар нутқи мазмунан нақлшуда ба назар гирифт. Ин пеш аз ҳама, руҳия ва ҳолати гӯянда, муносибат байни гӯянда ва шунаванда, муҳите, ки дар он ҷо нутқ ба амал меояд, масалан: ҳангоми танафус, баромад ва ғайра. Ҳамин омилҳо дар интиҳоби феъл, ки нутқи айнан ва ё мазмунан нақлшударо баён месозанд, ба он таъсир мерасонад. Феълҳои зерин ба монанди **inform** (*маълумот додан*), **declare** (*эълон кардан*), **announce** (*эълон кардан, огоҳонидан*), **instruct** (*роҳнамоӣ кардан, супориш додан*) ва ғайраҳо. Бо истифодаи чунин феълҳо бештар шахсони дорои вазифаҳои гуногун арзҳои расмӣ мекунанд: - ***Father instructed my uncles to cut off the broken branches of the willows, poplars, mulberries and elms and to make two piles of them, one by the enclosure of the walled orchard and a second to the north and east of the unwalled orchard*** [209, с. 55]. *Падарам ба тағоиҳоям фармуд, ки шохҳои дарахтони бед, сафедор, тут ва гучумро бурида, як қисми он шохҳоро ба пеши девори боғи девордор кашонанд ва дигарашро ба тарафи шимол.....* [210,с.25].

Феълҳои зерин ба монанди: **reply** (*ҷавоб додан*), **agree** (*розӣ шудан*), , **confirm** (*тасдиқ кардан*), **deny** (*рад кардан*), **protest** (*зид баромадан*) **convince, believe** (*бовар кунонидан*) одатан ҳангоми ҷавоб додан ба нутқи аллакай гуфташуда меоянд. - ***The orphan believed the rich man and convinced the girl that it was true*** [209, с. 64]. - *Писарбачаи бенадару модар ин тақлифи бойро қабул кардааст ва ҳамон рӯз ба дастёриии бой даромадааст* [210,с. 30].

Ба ғайр аз феълҳои гуфтор, дар ҷумлаҳои хабарӣ метавон феълҳои **add** (*илова кардан*), **go on** (*давом додан*), **interrupt** (*сӯхани касеро буридан*), **begin** (*огоз кардан*), **continue** (*давом додан*) ва феълҳои ифодакунандаи ҳиссиёти ботинӣ: **complain** (*шикоят кардан*), **regret** (*афсӯс хӯрдан*, феълҳои

ифодакунандаи қувваи овоз: **whisper** (*гӯшакӣ кардан*), **scream** (*дод задан*), **shout** (*сахт гап задан*) ва ғайраҳоро истифода кард.

Аз рӯйи аломатҳои семантикӣ, сохторӣ, услубӣ феълҳоро метавон ба гурӯҳҳо чудо намуд. Масалан, аз лиҳози сохтор феълҳои **tell** (*нақл кардан*), **promise** (*ваъда кардан*), **inform** (*хабар додан*), **warn** (*огаҳ кардан*) баъд аз худ пуркунандаи бевоситаро қабул мекунанд. Баъд аз феълҳои **say** (*гуфтан*), **think** (*фикр кардан*), **consider** (*ҳисобидан*), **know** (*донистан*) пайвандаки **that** метавонад истифода нашавад, аммо баъд аз феълҳои **answer** (*ҷавоб додан*), **state** (*зикр кардан*), **remark** (*қайд кардан*), **declare** (*эълон кардан*), **complain** (*шикоят кардан*), **deny** (*зид баромадан*), **demand** (*талаб кардан*), **notice** (*мушоҳида кардан*), **reply** (*ҷавоб додан*) пайвандаки **that** одатан истифода мешавад: - *Дар лойқориҳои иморат Икромхоҷа ва акаам ҳам ба қадри қувваташон ёрмандӣ кардаанд, аммо Сайидакбар бо вучуди тақлифи падарааш ёрӣ надод, «ман хушхат шудан мехоҳам, агар ба лой ва хишт даст расонам, дастам аз қалам дур мешавад» - гуфт* [209, с. 29]. - *Usto Khoja assisted him with the construction, and Ikro Khoja assisted and Muhyidin helped as far as they could in mixing the mud:but despite his fathers pastering, Sayid-Akbar refused to help, claiming that he wanted to be a calligrapher and if he soiled his hands with mud and bricks they would be spoiled for the pen* [210, с. 60].

Феълҳои **add** (*илова кардан*), **agree** (*розӣ шудан*), **answer** (*ҷавоб додан*), **exclaim** (*фарёд задан*), **interrupt** (*сухани касеро буридан*) ва ғайраҳо одатан нутқи айнан нақлшударо баён месозанд, феъли **to tell** бошад, танҳо нутқи мазмунан нақлшударо ифода мекунад.

**Ҷадвали тағйири замонҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда
ва мувофиқатаи онҳо ҳангоми баргардонидан ба нутқи мазмунан
нақлшуда дар забони англисӣ**

Айнан

Present Indefinite

(Замони ҳозираи ҳикоягӣ (одӣ))

Мазмунан

Past Indefinite

(замони гузаштаи одӣ)

Present Continuous (замони ҳозираи давомдор)	Past Continuous (замони гузаштаи давомдор)
Present Perfect (замони ҳозираи мутлақ)	Past Perfect (замони гузаштаи мутлақ)
Present Perfect Continuous (замони ҳозираи мутлақи давомдор)	Past Perfect Continuous (замони гузаштаи мутлақи давомдор)
Past Indefinite (замони гузаштаи одӣ)	Past Perfect (замони гузаштаи мутлақ)
Past Continuous (замони гузаштаи давомдор)	Past Perfect Continuous (замони гузаштаи мутлақи давомдор)
Future Indefinite (замони ояндаи одӣ)	Future Indefinite in the past (Замони ояндаи одӣ дар гузашта)
Future Perfect (замони ояндаи мутлақ)	Future Perfect in the past (замони ояндаи мутлақ дар гузашта)

Ба андешаи Ш.Балли [1912] «Қоидаи мувофиқатии замонҳо албатта бо нутқи мазмунан нақлшуда алоқаманд аст, аммо танҳо дар ин доира маҳдуд намешавад» [14,с.234]. Аз тарафи дигар сарчашмаҳои илмӣ бар он далолат мекунанд, ки истифодаи сохтори мураккаби мувофиқатии замонҳо барои ифодаи нутқи шахси дигар дар гуфтугӯ на ҳамеша зарурат дорад, зеро онро ба таври фаҳмотар ва содатар низ иброз намудан имкон дорад ва албатта мантиқи нутқ низ мавқеи асосиро дар ибрази андеша дорад. Аксар забоншиносон бар он назаранд, ки қоидаи мувофиқатии замонҳо танҳо хоси нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ мебошад.

Ба назари мо мувофиқатии замонҳо дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ танҳо дар заминаи замони ҳозира ва гузашта ба миён

гузошта мешавад, ки ба мазмуни ифода таъсир мерасонад, дурустии онро аз лиҳози сохтори грамматикӣ таъмин месозад. Аз ин ҷост, ки вобаста аз замони сарҷумла, замони ҷумлаи пайрав, ки асосан ифодаи замони гузаштаро ташкил медиҳад, ба миён меояд ва он дар матн интиҳоби амиқро тақозо мекунад.

2.2. Истифодаи феълҳои гуфтор, муродифоти онҳо (*to say, to speak, to talk, to tell*) дар нутқи мазмунан нақлшуда ва тобишҳои маъноии онҳо дар нутқ.

Яке аз роҳу воситаҳои барқарор доштани устувор гардонидан ва ташаккули додани забон истифодаи хубу коршиносонаи имконоти таърихӣ забон ва ногусаста доштани робитаи он бо забони имрӯза мебошад.

Ба воситаи асарҳои тарҷумавӣ саҳифаҳои торики таърихи халқи тоҷик ба хонандагони ғайритоҷик равшан мешавад, аммо муҳим он аст, ки воситаҳои тасвири бадеӣ, асоси миллӣ, ҷанбаи умумибашарӣ дар тарҷума дуруст инъикос гардад. Хусусан, барҷастагӣ ва ҷаззобии тасвири бадеӣ ба забони тарҷума бояд бо тамоми тобишҳои маъноиашон гузаранд.

Феъл аз ҳама воҳиди мураккабтарини низоми маъноии илми забон аст, ҳамчунин воҳиди марказии ҳамин низом ба шумор меравад. Ин воҳиди мураккаби забон ҳамеша ҷараёни амалу ҳаракатро ифода мекунад.

Феълҳои гуфтор ба монанди **to say, to speak, to talk, to tell** ва ҳамчунин муродифот ва корбурди онҳо ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ хусусиятҳои хоси худро доранд ва доираи истифода ва тарҷумаи мушаххаси онҳо, махсусан дар нутқи мазмунан нақлшуда хеле муҳим мебошанд.

Донишманди тоҷик М.Муминов зикр менамояд, ки: «Ғановати ҳар забон бо мавҷудияти беш ё ками муродифот ё синонимҳо саҳт марбут аст. Боиси хурсандист, ки забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҳамин гуна калимаҳои синонимӣ бой мебошанд...» [112, с. 80].

Феълҳои гуфтор аз тарафи забоншиносони гуногун мавриди таҳқиқоти гуногуни лингвистӣ қарор гирифта, хусусиятҳои лексикӣ ва семантикии онҳо мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар забонишносии алақай

хусусиятҳои гуногуни онҳо амиқ аст, вале сохтори семантикӣ ва обуранги бадеии онҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда то дараҷае тафовут дорад ва онҳо ҳар яке доира ва мавқеи истифодаи худро доранд. Феълҳои гуфтор аз он лиҳоз бештар мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд, ки онҳо хусусиятҳои мушкили семантикӣ доранд ва дар як маврид истифодаи муродифоти онҳо ҳамин мушкилотро дучанд гардонидаст. Аз ин рӯ, таваҷҷуҳ ба таҳлил ва баррасиву алоқаҳои онҳо бо самтҳои гуногуни забон муҳим аст.

Дар забоншиносӣ ҳам хориҷӣ ва ҳам ватанӣ таҳқиқи феълҳои гуфтор дар самтҳои гуногуни забон бо роҳу воситаҳои мухталиф ба роҳ монда шудааст. Гурӯҳи зикршудаи феълҳо аз лиҳози лексикӣ ва грамматикӣ хусусиятҳои гуногунро ҳангоми баргардонидани нутқи айнан ба мазмунан низ доранд.

Таҳқиқотҳои гуногун танҳо ба феълҳое алоқаманданд, ки раванди нутқро ифода мекунанд, феълҳои дигар то дараҷае аз назарҳо дур мондааст. Дар ин маврид асосан ду гурӯҳи онҳо а) феълҳое, ки раванди нутқ ва вазифаҳои асосии онро ифода мекунанд, ба монанди суҳбат, нақл ва ғ.: **tell, say, speak, talk** б) феълҳое, ки ягон амали дигарро ифода намуда, метавонанд дар раванди нутқ мавриди истифода қарор гиранд: **command, order, affirm, repeat** мавриди таҳқиқи пурра қарор гирифтаанд. Дар баробари ифодаи маъноҳои умумии семантикӣ ҳар яке аз феълҳои зикршуда ба раванди мушаххаси нутқ равона карда шудаанд. Баъзе аз феълҳои гуфтор бевосита раванди нутқро ифода мекунанд, баъзе дигар бошанд, раванди гуфторро ифода менамоянд, ки ба самтҳои гуногуни ҳаёти ғӯянда рабт доранд, яъне ифодаи ҳолатҳои гуногуни эҳсос, ғайолият дар умум ва ғайраҳо.

Дар ин раванд феълҳои дигаре низ вучуд доранд, ки метавонанд раванди гуфторро ифода кунанд, ки ин амал махсусан дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ бештар ба назар мерасад. Бархе аз забоншиносон бар он назаранд, ки феълҳои гуфтор асосан се гурӯҳи мушаххасро ташкил медиҳанд: а) феълҳое, ки танҳо равиши нутқро ифода мекунанд; б) феълҳое, ки раванди нутқро ифода мекунанд ва вобаста аз вазифаҳои гуфтор иваз

мешаванд; в) феълҳое, ки раванди нутқро ифода намуда, бо паҳлуҳои гуногуни ҳаёту ғайолияти гӯянда алоқаманданд [115/118/124/153].

Гурӯҳи махсуси феълҳои гуфтор дар забонҳои тоҷикиву англисӣ ба таври васеъ баён ва қорбурд мешаванд, зеро онҳо ба талаботи муҳими инсон алоқаи мустақам доранд, – хусусан талаботи муошират. Гурӯҳи феълҳои гуфтор ба монанди **to say** (гуфтан), **to speak** (гап задан), **to talk** (суҳбат кардан), **to tell** (нақл кардан, гуфтан) дар тамоми ғайолияти инсоният ба таври ғавқулода истифода шуда, махсусан дар чараёни таълим бештар мавриди истифода қарор мегиранд.

Аслан, феълҳои мазкур дар доираи як гурӯҳи синонимӣ омада, дар ин гурӯҳ феъли, **to speak**-гап задан сарсилсила ба шумор меравад: **to speak** 1) гуфтан, ҳарф задан, гап задан, суҳбат кардан; 2) суҳан кардан, суҳанронӣ кардан, нутқ кардан; **to talk** – суҳбат кардан, гуфтугӯ кардан; дар тақби ибораҳо: **talk back!** - Пешчавобӣ нақун! **to talk into** – водор кардан: **to talk out of** – аз амале гардондан: **to talk over** – муҳокима кардан. Феъли **to tell** аслан дар ифодаҳои зерин меояд: **to tell** – 1) *гуфтан*: 2) *нақл кардан, баён кардан*: 3) *фармудан*: 4) *фарқ кардан, фарқ гузоштан* [187,с.63].

Дар забони англисӣ аслан феъли *say* бо маънои аслии худ “*ҳарф задан*” ва “*нақл кардан*”, ки муроди феълҳои гуфтори “гуфтан, гап задан, суҳан гуфтан ва ё кардан” дар забони тоҷикӣ мебошанд, тарҷума мешавад. Дар ҷумлаҳои нутқи мазмунан нақлшуда бошад ин хусусият дар аксар ҳолат ба инобат гирифта намешавад: - *Mother told (гуфтан, нақл кардан) him about the incident when she had hit him* [209,с. 75].

Father told (ба ман гуфтан, нақл кардан) me to go and call Usto Amak. My father told my mother to collect the ax mattock, handsaw and... [210,с. 76].

Дар тарҷума усулҳои гуногуни ифодаи нутқ мавҷуданд. Бо назардошти ҳамин усулҳо дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ ҳолатҳои гуногуни ифода ба назар мерасанд. Феълҳое, ки мавриди таҳлил қарор доранд, истисно нестанд. Дар ин ҳолат нозуқиҳои тарҷума бо назардошти сермаъноии калимаҳо дар забони тарҷумашаванда ба инобат гирифта мешавад, ки аз хусусиятҳои

нозуки тарчума маҳсуб меёбад: - *Аз ранги сабзи зумураддини алафзор чашми худро об дода қадре он сӯтар назар меандоҳтед, пайколҳои харбузаи нав ранговарда, майдонҳои ғӯза ... назари тамошои шуморо ба тарафи худ мекашид* [209,с. 50]. - *If you could **tear your eyes away** from the lush emerald green meadows and look a little way beyond, you would be dazzled by beds of newly ripened musk melons, fields of freshly blooming cottonflowers ...* [210,с. 199].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки гурӯҳи феълҳои гуфтор дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ феълҳои мебошанд, ки баёнгари амалу ҳолатанд, ҳангоми тарҷумаи матнҳои услуби илмиву бадеидошта аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ва ё баръакс, гурӯҳи феълҳои мазкур назокату фасоҳати тарҷумаи худро доранд. Агар дар ҷумлае, ки нутқи айнан омадааст, феъли **to say** истифода шавад ва ба шахс ишорат нашавад, онгоҳ дар нутқи мазмунан нақлшуда низ феъли мазкур нигоҳ дошта мешавад. Дар сурати ғайр он ба феъли **tell** иваз карда мешавад. Ҳамин тавр миёни феълҳои номбурда феъли **tell** нисбат ба феълҳои дигар ҳангоми ифода намудани хабар ва муҳтавои нутқ афзалият дорад. Вобаста аз тобишҳои маъно ифодаҳои маъноҳои зеринро дар он мушоҳида кардан мумкин аст: 1) *ифодаи маълумот*; 2) *тавзеҳи фикр, нутқ*; 3) *ошкори махфият*; 4) *фармон додан, супориш додан*; 5) *чизеро қадр кардан*; 6) *фарқ гузоштан*; 7) *шоҳиди воқеае шудан* ва ғайраҳо.

Таҳлили фарҳангҳои соҳа нишон медиҳанд, ки ҳисоби умумии муродифоти феъли мазкур қариб ба 120 мерасад ва илова бар ин, ибораҳои гуногун низ дар ифодаи ҳамин маъно омада метавонанд, вале онҳо доира ва мавқеи истифодаи худро доранд [196, с.12]. Дар ин замина, бояд ишора кард, ки дар асари интиҳобшудаи диссертатсия на ҳамаи маъноҳои зикршуда корбаст гардидаанд.

Аслан дар доираи муродифоти феълҳои гуфтор истифодаи феълҳои ифодакунандаи маъноҳои наздик, тавре ки зикр шуд, хеле зиёданд, аммо дар ин гурӯҳ феълҳои, ки воситаи ифодакунандаи амал буда, хусусияти ифода кардани нутқро низ доранд, мавриди истифода қарор мегиранд: **admit** қабул

кардан, **advise** – маслиҳат додан, **agree** – розӣ шудан, **claim** – зикр кардан, **comment** – шарҳ додан, **complain** – шикоят кардан, **declare** – эълон кардан, **deny** – рад кардан, **explain** – шарҳ додан, **note** – қайд кардан, **observe** – назорат кардан, **persuade** – бовар кунонидан, **point out** – таваҷҷуҳ кардан, **promise** – ваъда кардан, **recommend** – тавсия додан, **regret** – афсус хӯрдан, **remind** – ба хотир овардан, **suggest** – пешниҳод кардан, **warn** – огаҳ кардан, огаҳӣ додан [148, с. 40].

Мусаллам аст, ки феълҳои зикршуда мухтавои нутқро ифода намесозанд, алоқаҳои дигари гӯяндаро зикр намеkunанд, танҳо ба раванди гуфтор алоқаманд буда, ҳолатҳои дигар ва ё тобишҳои дигари маъноиро камтар ифода меkunанд.

Мушоҳида мешавад, ки илова ба усулҳои истифодаи феълҳои гуфтор ибораву воситаҳои серистеъмоле, низ мавҷуданд, ки дар нутқи мазмунан нақлшуда тез-тез мавриди истифода қарор мегиранд, масалан шиносӣ, таклифу пешниҳод, ибрази миннатдорӣ ва дигар воситаҳои монанд. Бо мақсади тақвияти андешаҳо чанд намунаи онҳоро нишон медиҳем:

Воситаҳои беҳтари ҷавоб ба таклифу пешниҳод: *readily accepted the invitation-* бо камоли майл таклифро қабул кард; *said he would come most willingly-* гуфт, ки ҳатман меояд; *said he would be happy to –* гуфт, ки ҳудро хушбахт меҳисобад агар....; *declined the invitation-* таклифро рад кард ва ғ.

Ибрази миннатдорӣ ва усулҳои ҷавоб бар он: *He thanked him for....*барои....-аш миннатдорӣ кард; *He said he was much obliged to him for.....* ..гуфт, ки сипосгузор аст; *He expressed his gratitude to him for.....* ба ӯ миннатдориашро барои.....баён намуд; *He said he was grateful to him for....*гуфт, ки ба ӯ миннатдор аст барои.... ва ғ.[37, с. 97].

Эзоҳ: Ҳангоми ҷавоб ба изҳори миннатдорӣ он чизеро ки дар нутқи айнан нақлшуда мегӯянд, дар нутқи мазмунан нақлшуда ифода намеkunанд, ё худ тақроран баён намеkunанд.

Ифодаи бахшиши ва узрҳоҳӣ: *begged his pardon, apologized to him for, asked him to excuse her, begged him to excuse her, said it was all right....,-*

brushed aside his apologie - аз ӯ бахшиши нурсид, барои.....бахшиши нурсид, аз ӯ хоҳиш кард, ки ӯро авф кунад , илтимос кард, ки ӯро бахшад, гуфт, ки ҳеҷ ғале нашудааст, бахшишиҳояиро ба инобат нагирифт ва ғ. [37, с. 67]

Қабул ва ё рад намудани таклифу пешниҳод: *Accepted the offer, Said he had better, Declined the offer, Rejected the offer, Turned down the offer, Was against it, Strongly objected, Said he needn't... - пешниҳодро қабул кард, гуфт, ки хело ҳам хуб мешуд, пешниҳодро рад кард, пешниҳодро рад кард, пешниҳодро рад кард, муқобили ин фикр аст, қатъиян зид аст, гуфт, ки ба ӯ зарур нест.... ва ғ. [156, с.120].*

Воситаҳои ҷавобгардонӣ ба таклифу пешниҳод: *Agreed to, Said she would rather, Refused to, Was against it, Objected to his doing it, Said she didn't mind, Said he wouldn't mind- барози аст, бехтараш, рад кард, муқобили ин фикр аст, муқобили иҷрои ин фикр аст, гуфт, ки зид нест, гуфт, ки хоҳад пазируфт ва ғ.*

Бояд таъкид намуд, ки дар нутқи мазмунан нақлшуда ифодаи салом, бахшиш, шиносӣ, миннатдорӣ ба таври тасвирӣ меоянд.

Умуман, омӯзиши васеи феълҳои гуфтор имкон медиҳад, ки алоқаҳои гуногуни онҳоро баррасӣ намуда, вобаста ба маъно истифодаи дурусти онро дар таркиби ҷумлаҳо муайян созем ва дар як маврид алоқамандии маъноҳои лексикӣ онро мушаххас гардонем. Муайян мешавад, ки яке аз хусусиятҳои муҳими феълҳои гуфтор дар заминаи хусусиятҳои лексикӣ-грамматикӣ ташкили конструкцияҳои синтаксисӣ мебошад, ки бидуни қоидаҳои маъмулӣ сохта шуда, аз сохтори умумии ҷумла вобастагӣ доранд. Масалан, баъзе ибораҳои масдарӣ, инчунин ҳамроҳ шудани феълҳои гуфтор дар ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда ва ғайраҳо, ки дар намунаҳои боло мавриди таҳлил қарор дода шуданд. Доираи истифодаи феълҳои гуфтор дар забони англисӣ хеле васеъ буда, барои ба фикри асосии худ илова намудани хусусиятҳои эмотсионалӣ, ҷалб намудани диққати хонанда (шунаванда) ба ягон ҷиҳати мафҳуми ифодашаванда, барои илова кардани тобишҳои

муайяни маъноӣ ва услубӣ, ниҳоят барои равшану саҳеҳ намудани фикр ба кор бурда мешаванд.

2.3. Мушкилоти тарҷумаи нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ ба забони тоҷикӣ

Оид ба тарҷума ва илми тарҷума олимони забоншиносони гуногуни дунё таҳқиқотҳои арзишманде ба сомон расонидаанд, ки то имрӯз сарчашмаи асосии ишқишоф ва ташаккули минбаъдаи он мебошанд. Донишманди машҳури англис Т.Саворӣ оид ба масъалаҳои тарҷума дар асарҳои худ қайд менамояд, ки «Тарҷума бояд фикри нусхаи асло дода тавонад, тарҷума бояд калимаҳои матни асло фаро гирад, тарҷума бояд чун матни асл хонда шавад, тарҷума бояд услуби матни асло дар бар гирад, тарҷума бояд чун асари ба тарҷумон ҳамзамон хонда шавад, дар тарҷума изофакуниҳо, сарфиназаркуниҳо имконпазир аст ...» [97,с.79].

Бо назардошти ҳамин гуна андешаҳо натиҷаҳои таҳқиқи мо собит мекунам, ки нутқи мазмунан нақлшуда ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ҳангоми тарҷума низ хусусиятҳои хос доранд, тафовут ва умумиятҳо дида мешаванд, ки ҳамин хусусияти онҳоро махсусан дар тарҷумаи бевосита амиқ мушоҳида кардан имконпазир аст:

- *Дар яке аз чунин рӯзҳо ман ба тамошои шукуфаҳо ва сабзаҳои рӯидаричаи худ қаноат накарда хостам ба – ёбон ба киштзорҳо баромада сайру гаит намоям. Ин фикри худро ман ба акаам гуфта аз ӯ хоҳиш кардам, ки дар ин сайругаит ба ман ҳамроҳӣ намояд, ӯ ин тақлифи маро қабул намуд, аммо аз падару модар рухсат гирифтаниро ба гардани ман бор кард [209,с. 20]. - On one such day I grew bored with the blossoms and greenery in our , and decided to go out and explore the fields and meadows. I **told my elder** brother of my intention and **asked him to come with me:** he agreed but left the onus of getting parental permission on my shoulders [210,с. 50].*

- *Ман аввал ба пеши модарам рафта фикри худро гуфта аз вай рухсат пурсидам [209,с. 20].*

- *First I went to mother and **asked her permission** for my venture [210,c. 50].*

Паҳлӯҳои мухталифи маъно, ҳам аслӣ ва ҳам маҷозӣ, муродиф пайдо кардани калимаву ибораҳо, аз лиҳози сохторӣ тағйир ёфтани мавқеи истифодаи онҳо то дараҷае ҳангоми тарҷума нофаҳмихоро ба миён меоварад, ки дар фаслҳои пешинаи таҳқиқот дар мисоли феълҳои гуфтор мушаххастар ва амиқ мавриди таҳлил қарор гирифтанд.

Дар тарҷума ҳама ҳолатҳои ифода барои амиқ пешниҳод намудани маънои асл ба инобат гирифта мешавад, вале дар ин раванд аз лиҳози сохторӣ нофаҳмо будани ҷумла низ ба мутарҷим андешаҳои ғалатро метавонад рӯйи қор оварад ва заминаи нодуруст тарҷума шудани матни асл гардад, зеро ҳар як забон хусусияти ифодаҳои хоси грамматикӣ худро дорад. Дар забони англисӣ, масалан ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда, ки дар заминаи қоидаи мувофиқатии замонҳо созмон меёбад ва аслан и қоида хоси забони англисӣ мебошад, ба ҳамин гуна хатокориҳо роҳ додан имконпазир аст, яъне аз ҷиҳати сохтор нодуруст ҷобачогузорӣ намудани ҷумлаҳо метавонанд заминаи тарҷумаи нодуруст ва ё мазмунан номувофиқ гардидани онҳо шаванд: - *Probably, if **I had lately left** a good home and kind parents, **this would have been** the hour when I should most keenly have regretted the separation; that wind would then have saddened my heart (ҷобачогузориҳои замонҳо); this obscure chaos **would have disturbed** my peace! as it was, **I derived from** both a strange excitement, and reckless and feverish, **I wished** the wind to howl more wildly, the gloom to deepen to darkness, and the confusion to rise to clamour [220,c.81].* - Эҳтимол агар ман пештар аз ин хонаи хуб ва волидонамро мегузоштам, дар он маврид ин амал ба ҳамон вақте баробар буд, ки ман аз ҳама амалам, аз он ҷумла ҷудогиям, афсус хӯрам, он шамол дили маро мушавваши мекард, нофаҳмӣ оромии маро ҳалалдор мекард, аммо ман аз нооромии бесабаб ва ғалатӣ берун шудан меҳостам, меҳостам, ки шамол сахттар, ваҳшатангезтар вазад ва бадӣ бо торикӣ омхта шавад ва овозаҳо гулгулаандоз шаванд [220,c.81].

Дар намунаи мазкур дар мисоли ҷумлаи забони англисӣ қоидаи мутобиқати замонҳо чуноне ки дар ғаслҳои пешин гуфта гузаштем, мавриди истифода қарор гирифтааст, яъне мушоҳида мешавад, ки дар сурати ба замони гузашта омадани сарҷумла ҷумлаҳои пайрав низ дар заминаи он ташкил ёфта, дар умум сохтори муайяни нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисиро таъмин сохтаанд, ки барои ифодаи маънои комили нутқ ҳалалдор нашудаанд.

Тарҷума ҳамчун илм қоидаву қонуниятҳои худро дорад. Аз ин нигоҳ ҳар як мутарҷим уҳдадор аст, ки аз он оғаҳ бошад ва дар тарҷума то ҳадди имкон аз он истифода барад. Аксари муҳаққиқон зикр мекунанд, ки тарҷума як навъи санъати суҳан аст ва тарҷумон бояд ҳамин санъатро моҳирона, устодона ба қор барад, то ин ки маънои асл дар асари тарҷумашуда қоста нагардад.

Дар забони англисӣ аз рӯйи қоида дуруст ҷобачогузорӣ намудани сараъзоҳо ва аъзоҳои пайрав хело муҳим мебошад, зеро дар ҳолати тағйир додани сохтори ҷумла низ мазмуни ҷумла метавонад иваз гардад. Аз ин рӯ, мавқеи муайяни аъзоҳои ҷумла бояд риоя шавад: - ***In reply to fathers inquiries he explained with tears in his eyes that when the sand had swept in and engulfed their living quarters he had moved his wife and small children with their things to the halva shop, while he and his sons had gone up to the roof and set about shoveling off the accumulated sand just as they shoveed snow off the roof in winter [209,с. 56].- Вақте ки рег ҳуҷум карда омад (тағйири мавқеъ, истифодаи усули антонимии тарҷума)*** ва хонаи нишастамон дар зери ҳавф монд, ман зан ва бачагонро бо асбобу анҷомашон ба ин хона кӯчондам ва худам бо писарҳо болои бом баромада монанди он ки барф мерӯфта бошем, регҳои ба боми хона гунишударо бо бел рӯфта истодем. Ҳамин тарз шуда аз тамоман бесарпаноҳ мондан ҳалос шудем, - гуфт ӯ ва ба чашмонаш об ҷарх зад [210,с. 26].

Дар мисоли овардашуда мушоҳида мешавад, ки ҳангоми тарҷума усулҳои антонимии он истифода шудааст, зеро ҷумлаи забони англисӣ

гарчанде аз нигоҳи маъно пурра ифодакунандаи маънои асл бошад ҳам, аз нигоҳи сохтор тағйир ёфтааст, яъне тарҷумон зарурати ҳамон гуна ифода намудани фикрро, ки дар забони тоҷикӣ омадааст, надидааст, зеро ин амал метавонист ба тарҷумаи тахтуллафз монанд шавад ва хусни ифодаро ба забони дигар коста гардонад. Дар тарҷумаи англисии ҷумла нутқ пурра дар шакли мазмунан бо истифодаи қоидаҳои муайяни нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ омадааст, аммо дар ҷумлаи забони тоҷикӣ ин хусусият ба назар намерасад.

Дар ҳақиқат вазифаи тарҷумон тарҷумаи фаҳмо, дарки аниқи маънӣ ҳангоми тарҷума, нигоҳ доштани асолати забони асари тарҷумашаванда мебошад, ки дар ин бора В.Н. Жигадло андешаи худро хеле дақиқназарона баён намудааст: «Мутарҷим бояд ҳамчуноне ба забони дигар тарҷума намояд, ки ба хонандаи дигар чи гунае ки асар дар нусхаи асл таассурот мебахшад, ҳамон гуна таъсирпазир бошад» [64, с.131].

Мувофиқ намудани замон дар нутқи мазмунан нақлшуда ба маънои асосии ҷумла батаъсир нест, аз ин рӯ, амиқ ҷобачо кардани он зарурат дорад. Масалан: - *If anybody told (замони гузаштаи англисӣ) me that that girl could be so soft I would not have believed it.* - *Ҳаргиз бовар намекунам (замони ҳозира-ояндаи тоҷикӣ), ки он духтар (Мейбл) ба тавфиқ омада, мусичаи беғуноҳ шуда истода бошад* [41, с. 44].

"What I was going to say" (замони гузаштаи иборави ният кардан) said the Dodo in an affended tone, was that the best thing to getus dry would be a caucus-race [210,с. 26]. - *Ман гуфтам меҳоҳам (замони ҳозира-оянда), ки ранҷида гуфт Додо, - дар доира давиданро ташиқил кардан лозим* [209, с. 22].

Усулҳои тарҷума гуногунанд, масалан, дар нутқи шифоҳӣ баёни мазмуни асосӣ муҳим бошад, дар нутқи хаттӣ ин амал тафовут дорад. Яъне, аз рӯи принсипе, ки Л.Бархударов [1975] муайян намудааст: «Дар тарҷумаи бадеӣ на ихтисор, на илова ва на тағйир ҷоиз аст. Агар асар нуқс дошта бошад, ин нуқс низ дар тарҷума бояд дуруст инъикос ёбад,... Ин гуна тарҷумаҳо бояд ба онҳо имконияти аз асли асар лаззат бурдан ва аз хусуси он

мухокима ронданро фароҳам оварда бошанд» [16, с. 89] . Дар тақвияти андеша тарҷумаи мувофиқи забони тоҷикиро ба забони англисӣ нишон медиҳем, ки аз маҳорати комили мутарҷим дар тарҷумаи бевоситаи нусхаи асли матн дарак медиҳад:

- Аммо касе, ки *пираш* комил ва *этиқодаш* қавӣ бошад, дили худро бой надода, **дуоро ба нисобааш расонда**, девбанди комил шуда мебарояд [209, с. 53]. - *But those who had studied at the feet of a true spiritual master, whose faith was firm and who sedulously completed their vigil (дуоро ба нисобааш расонда), would gain complete mastery over demons and compel their absolute obedience* [210,с. 201].

Ҳар як мулоҳиза, ақида ё фикри мантиқӣ дар шакли ҷумла ифода меёбад, ҷумлаҳо метавонанд маънои савол, амр, хитоб ва ғайраро дошта бошанд. Масалан, забоншинос Л. Бархударов чунин мешуморад, ки: «Ҷумла ҳамон вақт ҷумла шуда метавонад, ки оҳанги беғалат ифодашаванда дошта бошад ва он маъно, мафҳум, модалиятро ифода карда тавонад» [16.с. 48]. Мисоли зерин ҳамин хусусиятро дар тарҷума инъикос намудааст: - *Сеюмӣ масхара дошта ва ничир-ничир карда гуфт: - Офарин ба дилу ҷигарам! Агар монанди ту чор ҷӯра бошем, харамон дар кӯчаю хиёбони Бухоро ҳанг хоҳад зад* [209,с. 59] - *A third yelled sarcastically, “Hurrah for such a brave fellow! If we had four more like you, our donkeys would bray in the streets of Khiyobon in Bukhara!”* [210,с. 205].

Албатта, усулҳои гуногуни тарҷума вучуд доранд, принципҳои он муайян аст, аммо бо вучуди ин ҳамеша дар назар доштан лозим аст, ки истифодаи усулҳо, махсусан якҷо кардани ҷумлаҳо, ки воситаи хеле паҳншуда дар тарҷума маҳсуб меёбад, мантиқан дуруст бошад ва заминаи ғалат ифода шудани мазмуни матни асл нагардад, тавре ки ин усул дар намунаи зерин саҳеҳ истифода шудааст: - *My father’s purpose was obvious: not so much to criticize Mullo Bobojon, who because of his poverty had not the means to persevere at the madrasa, but to lash out at the others, who despite their having the means had thrown away their chance of an education in order to*

become village mullahs[209,с. 36]. - Мақсади падарам маълум буд, мақсади ӯ танқид кардани Мулло Бобоҷон набуд, чунки ӯ ба сабаби қашшоқӣ имконияти дар мадраса истиқомат кардан надошт, асли мақсадаш сахт задани дигарон буд, ки онҳо бо вуҷуди имконият, хонданро партофта, дар деҳот баромада имом шуда буданд [210,с. 9].

Зикр кардан зарур аст, ки усули муттаҳид кардани ҷумлаҳо дар тарҷума ҷои аст. Дар як маврид усули тақсим кардани ҷумлаҳои мураккаб бо сабаби мушкилфаҳмӣ ва вазнинии қолабҳои тарҷума ба ду ва ё се ҷумлаи сода ба таври фаровон дар тарҷума истифода мешаванд: - - *Even when I asked them for a loan, they insisted on giving me the money; Don't think of this small sum as a loan, consider it a circumcision gift, they told me* [209, с.44]. . - *Untill then, I had never gone near the cave out of fear of the dragon.- I would go there at night, and did, leaving my knife behind to prove I had been there* [210,с.44].

Бо вуҷуди ҷой доштани далелҳои асосноки назариявӣ тарҷума бояд бошуурона сурат гирад. Мавҷуд будани қолабҳои забонҳои тарҷумашавандаро набояд ба он маънӣ фаҳмид, ки имконият ва ё ногузирии усулҳои якранги тарҷумаро ҳамеша истифода бурдан лозим аст. Ҳамеша дар мадди аввал матн, яъне ҳолати мушаххас меистад. Вазифаи мутарҷимон, тавре ки қаблан баён гардид аллакай зикр шуд, ҳангоми тарҷума, пеш аз ҳама, пайдо кардани муодили мувофиқ ва дар ҳолати пайдо нашудан аз усулҳои дигар истифода намудан аст, ки ҳамин амал дар илми тарҷума аз маҳорати баланди тарҷумон шаҳодат медиҳад. ...«*чӣ мешавад, ки барои худо ба ман як даҳон нон диҳетон, охир, ман ҳам банди худо ...* [209, с.87]. - *"Please, for the love of God, give me a bite of bread, I am the man like you, a creature of God ...* [210, с. 106].

Дуруст аст, ки усулҳои гуногуни тарҷума аз нигоҳи бисёр олимони забоншинос, мутарҷимон дар илм пешниҳод шудаанд. Истифодаи ин меёру усулҳои тарҷума дар амал татбиқ карда шудаанд ва онҳо дар ҳама маврид бояд риоя карда шаванд. «Аслан, дар тарҷума риоя кардани меёрҳо ба монанди дуруст дода тавониستاني фикири нусхаи асл, калимаҳои матни аслро

вусъат дода тавонистан, хонда шудани тарчума ҳамчун матни асл, нигоҳ доштани услуби матни асл принципҳои асосӣ ба ҳисоб мераванд» [78, с. 93].

Дар амалияи тарчума яке аз воситаҳои васеъ паҳншуда якҷо кардани ҷумлаҳо ҳангоми тарчума мебошад. Ин усулро метавон ҳангоми тарчума аз тоҷикӣ ба англисӣ ва ё баръакс истифода намуд. Муттаҳид кардани ҷумлаҳои мураккаб на фақат имконияти кӯтоҳ кардани матнро медиҳад, балки дарки онро дар муқоиса бо варианти пешин осонтар месозад. Забоншинос Б.Камолиддинов қайд мекунад, ки: «Забон ва нутқ на дар шакли пурра ва тайёр сохта шудааст, балки қисман бо элементҳои худ омада, баъд аз вай барои расонидани хабар ё чизи дигар ҷо ба ҷо ва дуруст карда, баъд истифода гардидааст» [78, с. 7].

Яке аз сифатҳои тарҷумони хуб дарёфти ибораҳои мувофиқ дар забони тарҷумашаванда мебошад. Аз нуқтаи назари З.Муллоҷонова ин масъала берун ва ё дар канор намондааст, бинобар ин, ӯ андешаашро чунин баён намудааст, ки хеле дақиқ, мушаххас ва қобили қабул мебошад: «Мутарҷим бояд асари бадеии як забонро дар тафаккури худ ҳазм намуда, рӯҳ, мазмуну мундариҷаи ғоявӣ, хусусиятҳои бадеӣ, ҷиҳатҳои миллӣ ва сабки эҷодии ҳамон асари муаллифро ба назари эътибор гирифта, онро ба дигар забон гардонад ... тарҷумон аз як тараф кӯшиш менамояд, ки аз матни асл дур наравад ва аз тарафи дигар, ҳусну назокати бадеии асарро тавре ифода намояд, ки ба хонанда фаҳмову наздик бошад, тарҷума будани он ҳис нашавад» [116, с. 64].

Аз ин андеша чунин бармеояд, ки нақши тарҷума дар ғановати сарчашмаҳо ниҳоят калон аст, аз ин рӯ, забоншинос Б.Камолиддинов таъкид намудааст, ки: «Тарҷумаи осори ҳамдигар, муносибати адабии мамолики мухталиф яке аз муассиртарин воситаҳои қаробати халқҳост ва дар замони душвори мо чи чизе метавонад муҳимтар аз қаробати халқҳо бошад» [79, с. 124].

Дар маҷмӯъ, натиҷаҳои таҳқиқ бар он далолат мекунанд, ки нутқи мазмунан нақлшуда дар забони англисӣ аз лиҳози сохтор хусусиятҳоеро

дорост, ки дар сурати огаҳ набудан хангоми тарчума ба ифодаи ғалат ва норавшан оварданаши мумкин аст. Таҳлил ва пешниҳоди чанде аз усулҳои тарчума дар мисоли асари интихобшудаи диссертатсия, пеш аз ҳама аз он хотир аст, ки хусусияти ифодаи ҷумлаҳо, махсусан хангоми тарчума аз як забон ба забони дигар тафовут дорад. Тарҷумон дар тарҷумаи матни асл кӯшиш менамояд, ки маънои асл вайрон нагардад, аз ин рӯ, пайдо намудани тарҷумаи ҷумлае, ки ҳамоно як сохторро дар ҳарду забон дошта бошанд, хеле кам ба назар мерасад. Хусусияти дигари мушкилоти тарҷумаи нутқи мазмунан нақлшуда боз ҳам бо амали мувофиқатии замонҳо алоқамандӣ дорад, ки он метавонад сабаби коста шудани тарҷумаи асл бошад, зеро истифодаи нодурусти сохтори муайяни нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ, ки хусусиятҳои гуногун доранд, боиси тағйир ва ё иваз шудани маънои асл мегарданд.

Инкишоф ва такомули забон ҳамеша боис бар он мегардад, ки забонҳо дар доираи қоидаҳои муайяни таҳқиқи муқоисавӣ рушд ва такомул меёбанд. Муқоисаи сохтори грамматикӣ забонҳо низ ба бисёр масъалаҳои забоншиносии муқоисавӣ рушанӣ оварда метавонад. Ҳамин аст, ки «дар давраи муайяни таърихӣ баробари ҷомеаю ҷомеадорон, давлату давлатдорон забоне инкишоф меёбаду забоне рӯ ба инқироз оварда, ногузир аз байн меравад. Барои он ки забон ҳамеша дар такмилу инкишоф бошаду хизмати аҳли ҷомеаро ба ҷо оварад, соҳибони он забон бояд шароити зарурати мувофиқеро муҳайё созанд. Танҳо дар ҳамоно сурат забон чун беҳтарин воситаи робитаи муоширати одамон хизмат карда метавонад» [157,с.23].

Таҳқиқи масъалаҳои сохтории нутқи мазмунан нақлшуда, ки мавриди таҳлили васеъ қарор гирифтанд, аз як тараф агар ба омӯзиши сохтории забонҳои мусоидат кунад, аз тарафи дигар барои мушаххас баён намудани маъно ё худ семантикаи аслии нутқ, ки бевосита ифода меёбад, заминаи хуби инкишофи грамматикаи муқоисавии забонҳои тоҷикию англисӣ буда метавонад.

Хулосаи боби дуюм

Пас аз таҳлил ва таҳқиқи масъалаи мавриди пажӯҳиш маълум гардид, ки дар забонҳои муқоисашаванда алоқаҳо метавонанд, ҳам тавассути пайвандакҳо ва ё бидуни онҳо ба миён оянд. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ин алоқаҳо аз семантикаи нутқ, ки ба нутқи мазмунан нақлшуда баргардонидани мешавад, вобастагӣ дорад.

Яке аз хусусиятҳои, ки дар забони англисӣ ҳангоми баргардонидани нутқ ба нутқи мазмунан хос аст, мувофиқати замони феълӣ ҳам дар сарҷумла ва ҳам дар ҷумлаи пайрав мебошад.

Дар забони тоҷикӣ ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда тағйироти асосиро ивази ҷонишинҳо, шахсҳо, бандакҳо ташкил медиҳанд. Онҳо бо шахс ва шумораи хабару мубтадои ҷумлаи пайрав мувофиқ қунонида мешаванд, яъне тағйироти қулли замони, ки дар забони англисӣ мавҷуд аст ба мушоҳида намерасад.

Дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ ҷумлаҳои, ки бо пайвандак *that* меоянд, бо забони тоҷикӣ умумият доранд, гарчанде дар ин намуди ҷумлаҳо дар забони англисӣ истифода накардани пайвандак *that* ба тағйири пурраи маъноӣ намеоварад ва ба ифодаи нутқ безарар боқӣ мемонад.

Нутқи мазмунан нақлшуда дар матни асари бадеӣ дар забонҳои муқоисашаванда дар ифодаи семантикаи ғуногун меоянд, тарзи ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда шаклҳои ғуногуни ғуфторро дар матн дар бар мегирад, аз ҷумла дар ифодаи маслиҳат, хоҳиш, амр, пешниҳод талабот ва ғайраҳо меояд.

Дар забонҳои муқоисашаванда нутқи мазмунан нақлшуда дар ифодаи андешаҳои умумӣ истифодаи шуда, мушаххасоти ифодаро талаб мекунад.

Паҳлуҳои грамматикӣ нутқи ғӯянда ҳангоми ғуфтор агар дар маркази таваҷҷӯҳ ҳам набошад, иштибоҳоти грамматикӣ ба монанди истифодаи бемавқеи замони берун аз қоидаҳои умумӣ нутқро қоста гардонидани, то

дараҷае нофаҳмихоро ба миён меоварад, ки мушкилоти асосиро ҳангоми тарҷума созмон медиҳад.

Ҳангоми нодурустиро ба миён овардан, дар истифодаи қоидаи мутобиқати замонҳо ҳатогӣҳо ва тобишҳои дигаршавии услубии маъно низ ба назар расиданашон низ мумкин аст.

Таҳлилҳо собит намуданд, ки дар ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда, махсусан дар забони англисӣ оғаҳ будан аз қоидаҳои мушаххас зарурист. Масъалаи мазкур актуалӣ будани худро дар забоншиносӣ нишон дода, роҳу воситаҳои таҳлили худро, махсусан аз нигоҳи муқоисавӣ тақозо карда истодааст. Омӯзиши ҷанбаҳои услубии он, гарчанде дар забоншиносии тоҷик баъзе масъалаҳо аз тарафи забоншинос Б.Қамолиддинов зикр шуда бошанд ҳам, дар забоншиносии англисӣ паҳлуи дигари баҳсноки масъала маҳсуб меёбад.

Ҳангоми баррасии қоидаи мутобиқати замонҳо таваҷҷуҳи хоса бояд ба истифодаи ҷумлаҳои мураккаб, махсусан ҷумлаҳои пайрав дода шавад, зеро бо истифода аз қоидаи зикршуда дар забони англисӣ асосан ҷумлаҳои пайрав ба миён меояд, ки онҳо дар навбати худ роҳу воситаҳои ифодаи хоси худро дар забонҳои муқоисашаванда доранд. Аз ин рӯ, интиҳоби дурусти замони ҷумла ва мувофиқ қунонидани он бо ҷумлаи пайрав заминаи асосии дуруст ифода шудани маъноро таъмин месозад.

БОБИ III. УСУЛҲОИ БАНДУ БАСТИ НАВЪҲОИ ГУНОГУНИ ЧУМЛАҲО ДАР НУТҚИ МАЗМУНАН НАҚЛШУДА ДАР ЗАМИНАИ МАВОДИ “ЁДДОШТҲО”-И С.АЙНӢ

Дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ навъҳои гуногуни ҷумлаҳои хусусияти хоси ифода доранд. Ин хусусият нисбат ба забони тоҷикӣ тафовут дошта, аз ҷиҳати сохтор фарқкунанда мебошад. Дар баробари ин, ҳангоми ифодаи як қатор ҷумлаҳо, ки ба мавзӯҳои алоҳидаи нутқ иртибот доранд, дар шакли истисно ифода мегарданд. Аз ин рӯ, таваҷҷуҳ ба ҳамин шакли ифодаи ҷумлаҳо мувофиқи матлаб мебошад.

Забоншинос Б. Камолиддинов таъкид месозанд, ки: «Дарача ва мавридҳои истифодаи ҳелҳои гуногуни коммуникативии ҷумлаҳо дар забони адабии китобӣ ва гуфтугӯӣ дар услубҳои ҷорӣ забон баробар нест; ифодаи эҳсосот ва бо ёри интонатсия рангоранг ифода намудани ҳиссиёту мамнуният, шодию фараҳ, қаноатмандӣ, норозигӣ, афсусу надомат, пушаймонӣ, ғаму андӯх, ҳашму ғазаб дар гуфтугӯ пурра ва равшантар зоҳир мегардад. Маъниҳои водоркунӣ, амру фармон, супориш, илтимос, зориву тавалло, мурочиат ва хитоб ба шунаванда, саволу ҷавоб асосан дар муколама маъмул аст. Нақлу ҳикоят, тасвири муҳити зиндагӣ ва ҷаҳолияти инсон, ба қалам додани манзараҳои табиат хоси баёни монологии фикр буда, дар забони адабии китобӣ, дар услубҳои публицистика, илмӣ, расмӣ ва дар сухани муаллиф дар асарҳои бадеӣ маъмул аст» [78, с.56].

Нақли сухани касе се тариқа сурат мегирад: айнан, мазмунан ва ба тарзи тақлид. Дар нақли айнан ҳама хусусиятҳои гуфтор, таркиби калимот, қолаби ифода, тарзҳои ибораю ҷумлабандӣ, интонатсия, услубҳои таъкид ва ороиши сухан риоя мешавад, бинобар ин, дар он баёни матлаб рангин, муассир ва пурҷозиба инъикос меёбад.

Муҳаққиқи шинохтаи тоҷик Б.Камолиддинов рӯчеш ба ин масъала ҳам таваҷҷуҳ намуда, аз ҷумла мегӯяд “Аз гуфтаҳои касе калимаю ибораҳои пароканда, ҷумлаҳо ва порчаҳои яклухт ба тарзи ривоят, ё иқтибос нақл

мешавад. Ба тариқи ривоят зикр намудани суҳанони касе дар услубҳои бадеӣ ва рӯзноманигорӣ, иқтибос дар услуби илмӣ маъмул аст» [79,63].

3.1.Усулҳои банду басти ҷумлаҳои саволӣ (дар заминаи гурӯҳбандии онҳо) дар нутқи мазмунан нақлшуда ва тафовути онҳо аз ҷумлаҳои саволии забони тоҷикӣ

Дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои саволӣ аз нигоҳи гурӯҳбандӣ нисбат ба забони англисӣ тафовут дошта, ба ҳамдигар мувофиқат намеkunанд. Гурӯҳи саволҳои забони англисӣ муайянтар ва мушаххастар ба назар мерасад, гарчанде аз нигоҳи ташкил ва дуруст гузоштани мавқеи ҷонишинҳои саволӣ ҳам дар нутқи айнан нақлшуда ва ҳам дар нутқи мазмунан нақлшуда хусусияти хос ва фарқкунанда доранд.

«Ҷумла воҳиди асосии нутқ ба шумор меравад. Мубодилаи афкор танҳо ба воситаи ҷумла ба амал меояд. Ҳангоми мубодилаи фикр гӯянда дар назди худ метавонад ҳар гуна мақсад гузорад: доир ба ягон чиз маълумот диҳад, ягон ҳодисаро нақл кунад, фикреро тасдиқ ва ё рад намояд, ё ки баръакс, ягон чизро пурсад....» [ЗАҲТ с.58].

Вақте суҳан дар бораи пурсидан меравад, ҳатман ҷумлаҳои саволӣ дар назар дошта мешаванд. Дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои саволӣ аз дигар намуди ҷумлаҳо аз он тафовут доранд, ки онҳо шунавандаро ба додани маълумот водор меkunанд.

Дар забони англисӣ ҷумлаҳои саволӣ аз лиҳози сохтор ва вазифа аз ҷумлаҳои саволии забони тоҷикӣ андаке тафовут дошта, ҳама намуди саволҳо ба чор гурӯҳи мушаххас тақсим мешавад ва ҳар яке вазифа ва ифодаи мушаххаси худро дорад. Масалан, саволҳои умумӣ – *ҷавоби ҳа ё не*, саволҳои интиҳобӣ – *интиҳоби ду ҷавоби дар ҳуди саволбуда*, саволҳои махсус – *барои гирифтани маълумот*, саволҳои ҷудоқунанда (ё маслиҳатомез) – *тасдиқ ва ё инкори фикрро* ифода месозанд.

Сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки ҳамин гуна тақсим намудани ҷумлаҳои саволӣ дар забони тоҷикӣ мураккабтар аст, зеро агар мо ба

гурӯҳбандии забони тоҷикӣ назар афканем, гурӯҳҳои зеринро дар забони тоҷикӣ чунин тарзи гурӯҳбандии онҳо мушоҳида мешавад, ки нисбат ба забони англисӣ дигаргун аст: «ҷумлаҳои саволии хоса, саволии риторикӣ ва саволии водоркунӣ» [ЗАҲТ с. 64].

Барои тақвияти андеша чанд намуна меоварем, ки ба гурӯҳи ҷумлаҳои саволии хоса дохил мешаванд, аммо дар забони англисӣ ҳар яке ба як гурӯҳи мушаххас шомиланд: – *Ба ҷуворӣ дубора об додӣ?* [209, с. 110]. – *Чаро тарсам? Магар аз падари худ метарсам?* [209, с. 111]. – *Шумо чаро ба маддоҳ пул додед?* [209, с.с82]. *Дар ин кор чӣ қадар маблағ сарф мешавад* [209, с. 79]. – *Магар ҳақи 12-сола хизмати ман ним ҷувол гандум мешавад* [209, с. 33].

Ба тариқи муқоиса агар ҷумлаҳои болоро, ки дар гурӯҳи саволҳои хоса дар забони тоҷикӣ ҷой дода шудаанд, ба гурӯҳбандии ҷумлаҳои саволии забони англисӣ гузаронем, онҳо шомили гурӯҳҳои зерин мешаванд: – *Ба ҷуворӣ дубора об додӣ?*

(Саволи умумии **(General question)** забони англисӣ);

– *Магар ҳақи 12-сола хизмати ман ним ҷувол гандум мешавад*

- Саволи умумии забони англисӣ;

– *Чаро тарсам? Магар аз падари худ метарсам?*

– *Шумо чаро ба маддоҳ пул додед?*

(Саволи махсуси **(special)** забони англисӣ) ва ғ.

Муқоисаи гурӯҳбандии ҷумлаҳои саволӣ дар забонҳои муқоисашаванда аз он шаҳодат медиҳад, ки ҷумлаҳои саволии забони тоҷикӣ ва англисӣ аз лиҳози сохтор ва вазифа аз ҳамдигар тафовут доранд, аз ин рӯ, ҳангоми муқоиса ва ифодаи онҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда низ ҳамин гуна вазифаҳои иловагӣ ва то дараҷае номувофиқатӣ ҷой дошта метавонанд, ки албатта ҳангоми ифода аз як забон ба забони дигар ва махсусан тарҷумаи бадеӣ бетаъсир намеронад: – *Боз чӣ мегӯед, магар ҳанӯз дилатон хунук нашудааст?* [209,с. 15].

- “Well, **aren’t** you satisfied yet?” [210, с.231].

Қутбия дар роҳрав ба ман рӯ ба рӯ омада: - дар бағалат чист? – гуфта нурсиҳ [209, с. 83]. - ... as I went in, Qutbiya met me in the corridor. "What is under your arm?" she asked [210, с.,103].

- Ин бозичаҳоро шумо аз ақли худ баровардед? [209, с. 66].

- Did you think up this toy out of your own head? [210, с. 78].

- Ту барои ба Бухоро рафта хондан хоҳиш надорӣ? [209, с.193].

- How would you like to come to Bukhara to study? [210, с.,191].

Дар забони англисӣ созмон додани ҷумлаҳо саволӣ дар баробари истифодаи пурсишҷонишинҳо аз феълҳои ёридиҳанда вобастагӣ доранд. Феълҳои ёридиҳандаи забони англисӣ дар ҷумлаи саволӣ ҳамчун нишондиҳандаи савол ва дар баъзе ҳолат замони ҷумла низ шуда метавонанд. Аз ин рӯ, ҳангоми ифодаи ҷумлаи саволӣ ба кадом замон тааллуқ доштани нутқи гӯянда муҳим аст, зеро дар ин замина истифодаи феъли ёридиҳандаи замони нутқ мавриди қорбурд қарор мегирад. Дар сурати риоя накардани ҳамин гуна сохтор нутқи гӯянда нодуруст ифода ёфтаниш мумкин аст.

Чуноне қаблан зикр намудем, дар забони англисӣ гурӯҳбандии мушаххас ба назар мерасад, ки нисбатан осонфаҳм аст. Дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ гурӯҳи саволҳои зикршуда хусусиятҳои хоси ифодаи худро низ доранд, яъне ҳангоми ифодаи савол мавқеи калимаҳо, пурсишҷонишинҳо дар доираи қоидаи махсус иваз мешаванд ва он танҳо хоси ҷумлаҳои саволии забони англисӣ мебошад, масалан: - *So I asked him why he had given money to the maddoh [209, с. 129]. - Ҳама як чиз як чиз доданд.... Бинобар ин аз ӯ пурсидам – Шумо чаро ба маддоҳ пул додед? [210,с. 82].*

Дар мавриди мисоли боло дар ҷумлаи забони тоҷикӣ аз асари бадеӣ савол бе тағйирот, яъне айнан оварда шудааст, аммо дар тарҷумаи забони англисӣ мутарҷим аз нутқи мазмунан нақлшуда истифода намудааст, яъне агар савол дар нутқи айнан меомад, чунин шакл гирифтаниш мумкин буд: *Why did you give money to maddoh?* Новобаста аз ин дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ, пеш аз ҳама мавқеи пурсишҷонишин иваз

гардида, қоидаи мувофиқатии замонҳо мавриди истифода қарор гирифтааст, ки ба дурустии ифодаи маъно кумак расонидааст.

Чумлаҳои саволӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда дар забони англисӣ асосан бо феъли **to ask** (*пурсидан*) ва дар нутқи расмӣ бештар бо феъли **inquire** (*талаб кардан, хостан*) ифода меёбанд. Ҳангоми баёни пурсиш агар феъл баёнкунандаи савол ба нутқи мазмунан нақлшуда дар замони гузашта бошад, он гоҳ ҳангоми ифодаи саволи айнан нақлшуда ба мазмунан қоидаи мувофиқатии замонҳо пурра истифода мешавад. Ҷонишинҳои шахсӣ, соҳибӣ ва намудҳои дигари он, феълҳои ёридиҳанда мувофиқ ба мазмуни баён тағйир меёбанд.

Дар нутқи мазмунан нақлшуда тартиби чумлаҳои саволӣ (умумӣ ва махсус) ба монанди чумлаҳои ҳикоягӣ мебошанд, яъне тартиби ягонаи калима. Саволҳои умумии забони англисӣ, ки бо феъли ёридиҳанда оғоз ёфта, тасдиқ ва ё инкори фикрро талаб мекунанд, асосан бо пайвандакҳои **if** ё **whether** сохта мешаванд, ки ин пайвандакҳо ҳамчун нишондиҳандаи саволҳои умумӣ хизмат менамоянд ва тарҷума намешаванд:

- *First of all'', replied my father, who knows **whether** he or I will die first?* [209, с. 45].

- *Аввал ин, ки – **гуфтам** падарам дар ҷавоб - **кӣ** медонад, ки аввал ман **мемурам** ё он кас, дуюм ин ки дар назари одами пир аз ҷавонон дида пул ширинтар аст* [210,с.15].

- *His students yelled as loudly as he did, and I wondered **whether** they came to him **to learn or to argue*** [210, с. 159].

- *Талабаҳои ӯ баробари ҳудаш дод мезаданд. Ман ҳайрон будам, ки талабаҳо ба пеши ӯ **барои дарсхонӣ** омада бошанд ё **барои мунозира?*** [209,с. 105].

- *"I have done something- I don't know **whether** it will work **or** not but I think it might."* [210, с.90].

- *Ман як кор карда омадам, намедонам, **қоида** медиҳад ё не. Ба фикри худам **қоида** медиҳад, - **гуфтам*** [209, с. 52].

Посухҳои кутоҳ ба саволҳои умумӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда тавассути такрори феълҳои ёридиҳанда ва ё модалӣ (вобаста аз савол дар нутқи айнан нақлшуда) сохта мешаванд. Ҳамин феъл метавонад аз рӯи қоидаи мутобиқати замонҳо тағйир ёфта пайвандаки **that (ки)**-ро қабул кунад: - *He asked me **if** I had been there before and I said that I had* [210, с. 45].

- *ӯ аз ман пурсид, **ки** пештар дар онҷо будам ва **ман тасдиқ кардам.*** [209, с.79].

Саволҳои алтернативӣ, ки интиҳоби ду предмет, амал ва ғайраро талаб мекунанд, метавонанд ҳам умумӣ бошанд ва ҳам махсус. Дар нутқи мазмунан нақлшуда ин намуди саволҳо дар доираи ҳамон як қоида сохта шуда, пайвандаки **or (ё ки)** илова мешавад: - *I don't know **whether** she was infected there, **or whether** it was due to her grief at her brother's death but she fell ill while at her parent's house* [210, с. 165]. - *Намедонам дар он ҷо ба модарам вабо расид ё ба марги бародараш бисёр сӯхт, ки дар ҳамон ҷо бемор шуд* [209, с.109].

Бояд зикр намоем, ки ҳангоми ҷавоб ба саволҳои интиҳобӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда ҷумлаҳои пурра истифода мешаванд: *Granny asked me **whether** I was going to the pioneer camp on Saturday or on Sunday and who would see me off, Mother or Father. I said **I was going on Sunday morning and (that) Dad would.*** - *Грени аз ман пурсид, ки ба лагери пионерон дар рӯзи шанбе рафтаниам ва ё якшанбе ва маро ки меғуселонад, падарам ва ё модарам. Ман гуфтам, **ки рӯзи якшанбе рафтаниам ва бобоям меғуселонад*** [220, с.167].

Дар забони англисӣ усули ташкили савол дар нутқи мазмунан нақлшуда бо ифодаи эҳтиром ба миён гузошта мешавад. Саволҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда дар забони тоҷикӣ дорои тобишҳои рағбати пайдо намудани ҷавоби савол мебошанд, аммо дар забони англисӣ ин раванд андаке дигаргун аст, яъне саволҳо бештар тасдиқи фикр ё инкори онро меҷаҳанд: - *They always told him **how they had been working hard year by year to increase the***

yield of this land , but Bekbobo **never asked for** any extra and was always content to receive just as much as they took him [210,с. 185].

- Онҳо ба падарам мегуфтанд: - мо меҳнат карда ҳосили заминро сол то сол зиёд карда истодаем, аммо Бекбобо аз мо зиёда талаб намекунад (**наменурсад**) ва ҳар чизе, ки худамон бурда диҳем, бо хурсандӣ мегирад! [209, с.123].

Саволҳои махсус бошанд бо ҳамон зарф ва ҷонишинҳои ифода меёбанд, ки дар нутқи айнан нақлшуда истифода шудаанд. Ҳангоми ифодаи чунин намуди саволҳо калимаҳои саволӣ, калимаҳои пайваستкунанда шуда меоянд, ки сарҷумла ва ҷумлаи пайравро пайваст мекунанд. Қоидаи мувофиқатии замонҳо истифода мешавад. Агар савол дар нутқи айнан нақлшуда ба мубтадо бошад (яъне бо калимаҳои **what, who**) онҳо сохтори умумии савол нигоҳ дошта мешавад ва қоидаи мувофиқатии замонҳо истифода мегардад: - *Ман ба хона расидам, падарам ҳанӯз ба кофтани сӯроҳҳои чархи осӣ машғул буд, ӯ чунон машғул буд, ки ҳатто аз ман «**чиҳоро тамошо кардӣ, то кучоҳи рафтӣ**» гуфта напурсид. Ман баъд аз қадаре ба кори падарам нигоҳ карда истоданд ба пеши модарам рафтам ва занбӯруғҳоро ба ӯ дода хоҳиш кардам, ки зудтар пухта диҳад, чунки бисёр гурусна монда будам* [209, с. 22]. – *when I reached home my father was still busy cutting the holes in his mill wheel- so busy that he never even **asked where I had been and what I had done*** [210, с.,52].

Намудҳои дигари саволҳои махсус тартиби худро тағйир медиҳанд. Яъне, тартиби баръакс - калима пеш аз мубтадо оварда мешавад, ки онро калимаҳои пайвасткунанда пайгирӣ мекунанд: - *When I reached home my father was still busy cutting the holes in his mill wheel – so busy that he never even asked (пурсишҷонишини **where** пеш аз мубтадо оварда шудааст)**where I (мубтадо) had been (будам, дар доираи қоидаи мутобиқатии замонҳо) and what I had done*** [210,с. 53].

Дар ҷумлаҳои, ки савол ба муайянкунанда, мубтадо, пуркунанда, ҳол омада бошад, дар нутқи мазмунан нақлшуда онҳо бо калимаҳои дигар иваз карда

намешаванд. Масалан, - *I wondered **what I was to do now** - a twelve-year-old with neither father nor mother..... I would have to look after my younger brothers [210,с.174]. - Ман фикр мекардам: «Акнун чӣ кор мекарда бошам? Дар 12 солагӣ ҳам бепадар ва ҳам бемодар ... ва додарҳои хурдсолро ҳам ман бояд саровонӣ кунам [210,с. 115].* Дар мисоли мазкур тарҷумаи ҷумлаи асар тариқи истифодаи нутқи мазмунан нақлшуда сураат гирифтааст, нутқи гӯянда дар забони тоҷикӣ айнан оварда шудааст, аммо дар тарҷума баръакс сураат гирифтааст. Аз ин рӯ, қоидаи мутобиқати замонҳо танҳо дар ҷумлаҳои забони англисӣ мушоҳида мешаванд: - *Бо ин дилу гурдаат имшаб роҳи хонаатро чи гуна меёбӣ? [209,с. 59]. - One asked him how he would get home on his own that night, and ... [210,с. 205].*

Дар намунаи дигар имконияти баробари ифода ба назар мерасад: - *We asked him **what had happened**, and were told... [209,с. 134]. – Мо аз вай аҳвол пурсидем, ӯ гуфт... [210, с.86].*

Ҳангоми ҷавоб додан ба савол дар нутқи гуфтугӯи ҷавобҳои пурра хело ҳам кам истифода мешаванд, онҳо танҳо ҳамоно қисматеро истифода мекунанд, ки маълумоти асосиро дорост. Ҷавобҳои кутоҳ ба саволҳои махсус дар нутқи мазмунан нақлшуда, асосан аз ҷумлаҳои пурра иборатанд. Дар нутқи расмӣ ҷавобҳои кутоҳро метавон бо ибораҳои зерин баён намуд: *he answered in the negative (ӯ ҷавоби манфӣ дод)* ё ин ки *he answered in the affirmative (ӯ ҷавоби манфӣ дод, яъне рад кард ва ғ.).*

Дар забони англисӣ истифодаи феълҳои ёридиҳанда барои гузоштани савол хеле муҳим мебошанд. Аз онҳо аз як тараф ба кадом замон алоқаманд будани нутқ вобаста бошад, аз тарафи дигар бидуни онҳо ҷумла саволӣ буда наметавонад. Қоидаи дигаре, ки дар инҷо зам мешавад, бо ҳамоно феъли ёридиҳанда ҷавоб додани саволҳо маъмул аст. Дар нутқи мазмунан нақлшуда бошад тавре ки дар боло зикр намудем, тағйирот дар ин ҳолат низ ба назар мерасад, яъне зарурати такрори ҳамоно феъли ёридиҳанда дида намешавад: *Падарам ба ин сухани модарам сараширо пасу пеш ҷунбонда нимхандае кард [209, с.37]. - ... at these words, **Father nodded and half-smiled.***

Агар дар нутқи айнан нақлшуда савол ба мубтадо бо феъли *to be* гузошта шуда бошад, он гоҳ тартиби калимаҳо каме тағйир меёбанд: *He asked, "What is the matter?"* (*ӯ нурсид*: «Чӣ гуна?») ***He asked what was the matter.*** (***He asked what the matter was***) (*ӯ нурсид, ки чӣ шудааст*) [10, с.123].

Омӯзишҳо нишон доданд, ки тартиби калима дар саволгузориҳои нутқи мазмунан нақлшуда дар аксар маврид иваз намешаванд. Агар савол ба хабари ҷумла гузошта шуда бошад, он гоҳ тартиби бевоситаи калима ҳамеша риоя карда мешавад. Масалан, дар ибораҳои зерин: *What is the time?*, *What is the matter?*, *What is the news?* тартиби калима дар нутқи мазмунан нақлшуда иваз карда намешавад. Дар забони англисии муосир ишора кардани шахсро, ки савол ба ӯ тааллуқ дорад, зарур нест. Ҳангоми ба савол ҷавоб додан одатан феълҳои *to answer* ва *to reply* истифода мешаванд:

- *"While I was in Ghjduvon," my uncle replied, "these orders arrived for my master the kadi, and he immediately laide aside his teaching and went to the site"* [210, с.93].

- *Вақте ки ман дар Ғиждувон будам, гуфт тағоиям дар ҷавоб, - ин фармон ба қозидомуллои мо расид, ӯ дарсгӯиро хобонда ба сари ҳашиар рафт* [210, с. 53].

Истифодаи ибораҳои гуногуни ба ҳамин монанд ҷоиз аст, яъне «*His reply (answer) was that...ӯ носух дод, ки....; He said in reply- Дар ҷавоб ӯ гуфт, кива ғ.».*

Дар маҷмӯъ, аз таҳлилҳо бармеояд, ки ҷумлаҳои саволӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тафовутҳои гуногун дорад. Ин тафовут пеш аз ҳама аз гурӯҳбандии онҳо сарчашма гирад, дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ, илова ба қоидаҳои махсуси саволгузорӣ, истифодаи дурусти қоидаи мувофиқати замони зарур аст, ки он ба ҳар як намуди саволгузориҳои забони англисӣ хос буда, доира ва қоидаи алоҳидаро дорад.

Масъалаи дигаре, ки ҳангоми тарҷумаи нусхаи асли асарҳои бадеӣ ба назар мерасад, дуруст корбаст ва корбурд намудани феълҳои ёридиҳанда мебошанд, ки дар забони англисӣ ҳамчун нишондиҳандаи савол ва замони

ҷумла низ мавқеи асосӣ доранд. Дар илми тарҷума методи компрессия (ба ибораи дигар муъҷазбаёнӣ) ҳангоми тарҷума вучуд дорад, ки дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ ҳангоми ифодаи ҷумлаҳои саволӣ низ мавриди истифода қарор мегирад. Дар ин ҳолат баъзе ҷумлаҳои саволӣ дар шакли нақл бо нигоҳ доштани маънои асл пешниҳод мешаванд. Ин усул ба таври кӯтоҳтар истифода бурдани маънои як забон аз ҳисоби истифодабарии унсурҳои аз ҷиҳати маъно боқувваттари забони дигар мебошад. Мафҳуми «компрессияи матн» аз рӯи ақидаи Ю. Левин чунин таъриф шудааст: «Компрессияи матн – дигаргун сохтани матни асл бо мақсади ба шакли фишурдатар истифода кардани он мебошад. Фишурдани матн ба воситаи истифода накардани элементҳои зиёдании нутқ, элементҳое, ки аз контекст пурра дур карда шуда метавонанд ва ҳамчунин ба воситаи истифодабарии конструкцияҳои фишурдатар ба даст оварда мешавад» [91.с. 79].

Сарчашмаҳои илмӣ бар он далеланд, ки фақат дар гурӯҳи саволҳои ҳосаи забони тоҷикӣ қариб ҳама намуди саволҳои англисиро, ки дар гурӯҳбандии алоҳида омадаанд, дидан мумкин аст. Азбаски гурӯҳбандии ҷумлаҳои саволӣ вазифаи таҳқиқоти мо нест, мо кӯшиш намудем, ки бо мақсади дуруст таҳлил намудани ифодаи ҷумлаҳои саволӣ дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ андаке рӯшанӣ андозем ва аз ин рӯ, гурӯҳбандии ҷумлаҳои саволӣ ба таври пурра мавриди таҳлил қарор нагирифтаанд.

Ҳангоми ба нутқи мазмунан нақлшуда гузаштан ва ё ифода намудан дар забони тоҷикӣ қоида барои ҳама гуна саволҳо қариб, ки ягонаанд, яъне тағйири ҷонишинҳо бандакҳо, мувофиқгардонии замонҳо ва ғайра. Аммо дар забони англисӣ ҳангоми ифода қоида ва сохтор то дараҷае муҳимият дорад, зеро он ба дурустии ифодаи маъноӣ алоқаманд аст. Дар забони англисӣ феълҳои ёридиҳанда ба назар мерасанд, ки дар тарҷума онҳо умуман истифода ва ё баён намешаванд (*if, weather*) ва ҳамчун нишондиҳандаи намуди савол ва замони он хизмат мекунанд. Ин хусусият дар забони тоҷикӣ мушоҳида намешавад.

Хусусияти дигаре, ки ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақшуда ба саволҳои забони англисӣ хос аст, қоидаи махсус доштани ҳар як намуди савол мебошад, яъне танҳо тағйири ҷонишинҳо ва ё бандакҳо ҳалли пурраи масъала шуда наметавонанд. Тағйири мавқеи калимаҳои саволӣ дар саволҳои махсус, тағйир наёфтани калимаҳои саволӣ, ҷой иваз накардани онҳо, иваз шудани тартиби калима дар ҳолатҳои гуногун, вобаста аз зарурат ва мантиқ истифода намудани қоидаи мутобиқати замони танҳо хоси забони англисӣ мебошад.

3.2. Ҷумлаҳои амрӣ ифодакунандаи амру хоҳиш, таклифу пешниҳод ва маслиҳат дар забони англисӣ ва тафовути онҳо ҳангоми ифода ба забони тоҷикӣ

Ҳар як забон хусусияти хоси худро дорад, ки нисбат ба забони дигар пурра мувофиқат карда наметавонад, яъне ҳолатҳои истисноӣ низ ҷой доранд. Дар забони тоҷикӣ ва англисӣ низ дар доираи ҷумлаҳои ифодакунандаи амру хоҳиш ва ба ҳамин монанд ҷумлаҳо, хусусиятҳои зикршуда ҷой доранд.

Забон ҳамчун воситаи муошират на танҳо вазифаи мубодилаи фикр, балки фаъолияти якҷояи одамонро ба воситаи омилҳои гуногуни нутқ ва рафтори онҳо инъикос меёбад. Яке аз чунин усулҳо ин андешаи худро изҳор намудани гӯянда ба ҳисоб меравад. Гӯянда ба шунаванда андешаи худро дар шаклҳои гуногуни ҷумла, аз он ҷумла дар доираи қоидаҳои ҷумлабандии нутқи мазмунан нақлшудаи ҳамон забон ифода менамояд. Дар забони англисӣ нутқи мазмунан нақлшуда нисбат ба забони тоҷикӣ то андозае мураккабтар дорад. Дар забони англисӣ ҳамин қоида ва қонуниятҳои дидан мумкин аст. Бо вуҷуди ин, ҳангоми ифодаи ҷумлаҳо аз нутқи айнан нақлшуда ба нутқи мазмунан нақлшуда баъзе тағйиротҳо ба вуҷуд меоянд. Ҳамин гуна тағйиротҳо асосан дар қоидаи мутобиқати замони ба назар мерасанд. Дар нутқи айнан нақлшуда ҷумлаҳо вобаста аз мақсади баён аз лиҳози намуд метавонанд гуногун бошанд, яъне ҷумлаҳои

амрӣ, хитобӣ, саволӣ ва ғ. Ҳангоми ифодаи онҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда ҳар яке аз рӯйи қоидаҳои махсуси ҳудашон баён мешаванд.

«Дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои амрӣ фармон ва супоришро мефаҳмонанд, ҳамчунин маънои даъват, хоҳиш, илтимос ва маслиҳатро ифода мекунанд. Ба кадоме аз ин маъноҳо омадани ҷумлаҳои амриро вазъияти нутқ ва матн нишон медиҳад» [ЗАҲТ, с.69].

Ҷумлаҳои ифодакунандаи амру хоҳиш хусусияти хос дошта, талаффуз хос ва ифоданокӣ вобаста аз ҳолатҳои эмотсионалӣ ба онҳо алоқаманд аст. Ҳангоми ифода тобишҳои гуногуни маъноӣ, ки ба нутқи гӯянда пайвастагӣ дорад, ин намуди ҷумлаҳои хусусияти сохтории худро низ тағйир дода метавонанд. «Интонатсия дар ҷумлаҳои амрӣ барои ифодаи дараҷаҳои гуногуни амр : амри қатъӣ ё маслиҳатомез, тобишҳои гуногуни хоҳиш, супориш, таъкид хизмат мекунанд. Интонатсияи ҷумлаҳои амрӣ, хусусан дар нутқи гуфтугӯӣ, нақши калон мебозад. Дар навиштаҷот тобишҳои нозуки маъноии ҷумлаҳои амрӣ бештар бо эзоҳи муаллиф оварда мешавад» [1,с. 144].

Дар доираи тарҷумаи асарҳои бадеӣ ҷумлаҳои ифодакунандаи амру хоҳиш дар забонҳои мавриди таҳқиқ ҳам монандӣ ва ҳам тафовут дорад. Ҷумлаҳои ифодакунандаи амру хоҳиш аз як тараф метавонанд нарм ифода ёбанд, ки боиси нороҳатии шунаванда нагардад, аз тарафи дигар вобаста аз мақсади гӯянда саҳттар ифода гарданд, ки ҳадафи гӯянда амиқ гардад:

- *When I begged my father to teach me how to write, he told me, “ My own handwriting is not good- if you copy me, you will develop a poor hand [210, с.117]”*

- *Вақте ки ман аз падарам илтимос намудам , ки хатнависиро ба ман омӯзад, ӯ гуфт: -Хати ман бад аст, агар дар пеши ман хат машқ кунӣ бадхат мешавӣ [209, с.73].*

Ҷумлаҳои амрӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз лиҳози сохтор ва вазифа то дараҷае мувофиқат мекунанд. Онҳо вобаста аз матн ва вазифаҳои он метавонанд дар ифодаи ҳолатҳои гуногун ба монанди пешниҳод ва

маслиҳат оянд. Дар ҳама ҳолат сухан ба шахси дигар, яъне ичрокунанда нигаронида мешавад. Дар грамматикаи забони тоҷикӣ ду шакли сиғаи амрӣ шахси дуҷуми танҳову чамъ (*рав, равед, раветон*) зикр шудааст: «Равед, ҳамаашро мебинед» [ЗАХТ, с.73].

Аслан, ҷумлае ки дар он фикр ва мақсади гӯянда ба тариқи супориш, илтимос ва амру фармоиш бо оҳанги муқарарӣ ифода мешавад, ҷумлаи амрӣ ном дорад. Ҳадаф аз интиҳоби ҷумлаҳои амрӣ, ифодакунандаи хоҳиш, пешниҳод, маслиҳат аз он иборат аст, ки дар нутқи мазмунан нақлшуда дар забони англисӣ ҳангоми ифода баъзе тағйиротҳо ҷой доранд, ки нисбат ба забони тоҷикӣ тафовут доранд. Аз ин рӯ, пеш аз ба хулосае омадан шарҳи баъзе тағйиротҳои сохториро дар забони англисӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда зикр намудан мувофиқи матлаб мебошад.

Дар забони англисӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда амру хоҳиш ба воситаи infinitive (масдар) ифода меёбад, яъне, феъл бо шакли масдариаш (infinitive) иваз мегардад. Дар шакли инкорӣ бошад, ҳиссачаи **not** ба масдар илова мешавад, ҳоли макон ва замон мувофиқи маъно тағйир меёбад:

- *The turning his eyes toward me, he went on: **Study!** Whatever problems you meet with, go on studying! Only **don't become a kadi**, or rais, or an imam! if you like , **be a madrasa teacher!**” He closed his eyes [210, с.154].*

- ***Хон!** Дар чӣ гуна душворӣ бошад ҳам, хон! **Лекин қозӣ нашав, раис нашав, имом нашав! Агар мударрис шавӣ, майлам!...** [209, с.111].*

Маънои амру фармон ҳангоми тасвири воқеа дар асари бадеӣ аз тарафи нависанда бо ёрии феълҳои *амр кардан, фармон додан, супориш додан, таъкид кардан* зикр мешаванд, ки дар ин ҳолат оҳанги амр, интентсияи овоз метавонад хоҳиши гӯяндаро возеҳ намояд.

Дар забони англисӣ агар ҳангоми ифода ичрокунандаи амал зикр нашуда бошад ва ё зарурати зикри ӯ набошад, онҳо феъл-ифодакунандаи нутқ дар нутқи мазмунан нақлшуда дар тарзи мафул (passive) меояд: - «**Stop making all that noise, children**» - «*Кӯдакон ором шавед, гавғоро бас кунед*». *The children*

were asked to stop making all that noise. (Аз кӯдакон хоҳиш намуданд, ки завғоро бас кунанд) [10, с.79].

Як катор ҷумлаҳо ба монанди: **let me help you** (иҷозат диҳед ба шумо кумак расонам), **let's do it** (биёед ин амаро иҷро кунем) ва ба ҳамин монанд, асосан бо феълҳои **to offer, to suggest** (пешиҳод, тақлиф кардан) ифода меёбанд. Масалан, дар мисоли асарҳо бадеӣ чунин омадааст:

- *Father instructed my uncles to cut off the broken branches of the willows, poplars, mulberries and elms and to make two piles of them, one by the enclosure of the walled orchard and a second to the north and east of the unwalled orchard* [210, с. 55].- **Падарам ба тағоиҳоям фармуд, ки шохҳои дарахтони бед,сафедор,тут ва гучумро бурида, як қисми он шохҳоро ба пеши девори боғи девордор кашонанд ва дигараширо ба тарафи шимол ва шарқи боғи бедевор бурда ҳар ҷо ҳар ҷо мондан гиранд** [209, с.25].

Дар забони англисии муосир дар ҳамин намуд ҷумлаҳо тарзи кӯтоҳи баён ба назар мерасад, яъне пайвандаки *that* (ки) метавонад истифода нашуда, хабари ҷумлаи пайрав бо масдар бе ҳиссаҷаи *to* (infinitive) ифода ёбад: *And since Sulton-posho had warned me not to repeat these stories, I dared not tell my parents anything* [210, с. 70]. - ... азбаски Султонпошишо маро аз нақл кардани ҳикояҳои деу ачина тарсонда буд, **ба пеши падару модари худ ҳам аз он воқеаҳо лаб намекушодам** [209, с.36].

«Хоҳиш ва илтимос яке аз равандҳои изҳори ирода буда, таъсири водоркунандаро ба водоршаванда инъикос мекунад. Фоили нутқ хоҳишкунанда буда, ба ҳадафи нутқ вобастагӣ дорад. Барои хоҳишкунанда ҳолати дудилагӣ ба бечуръатӣ хос аст. Ҷумлаҳои чунин маъноҳои модалидошта алоқамандона бо хусусиятҳои лексикӣ, грамматикӣ ва услубиашон ташаккул меёбанд» [1,с.89].

Интиҳоби феъл дар мавриди ифодаи амр ё хоҳиш аз хусусияти он вобаста аст. Дар аксар маврид феъли ифодакунандаи амр ё хоҳиш феъли **to tell** (нақл кардан) мебошад, феъли **to order** (фармон додан) нисбатан камтар истифода мешавад. Феъли **to tell**- маънои *гуфтан, баён кардан, фармудан*-ро

дорад, аммо феъли **to request** ва **to command** бошад, *фармон* додан аст, масалан дар тақвияти фикрҳои зикршуда намунаи ҷумлаҳои асарҳои бадеиро пешниҳод мекунем:

- *Father told me to go (надарам фармуд, ки) and call Usto Amak [210, с.76].*

- *Then he went up to the unwallled orchard and here, too on its northen and eastenedges, he erected a number of poles and told my uncles to (ба мағзӯҳоям фармуд) weave branches between them [210, с.55].*

Донишманди тоҷик, забоншинос М.Абдурахмонова дар мавриди ҷумлаҳои амрӣ андешаҳои гуногун пешниҳод намудааст. Масалан, ӯ таъкид месозад, ки: «Дар забони тоҷикӣ маънои амру фармон дар ҳангоми тасвири воқеа дар асари бадеӣ аз тарафи нигоранда бо ёрии: « амр кард, фармон дод, ё ба тариқи «бо оҳанги амр», « бо оҳанги омирона» ва ғайра тавзеҳ карда мешавад» [1, с. 144].

Инчунин, М.Абдурахмонова ҷои дигар ишора менамояд, ки: «Сиғаи амр амалеро ифода мекунад, ки дар он гӯянда мусоҳибро барои иҷрои амале водор мекунад. Тобишҳои гуногуни маъноӣ дар нутқи шифоҳӣ маҳз тавассути оҳанги гуфтор ба вучуд меояд, ки онро дар нутқи хаттӣ бо аломатҳои китобат нишон додан имконпазир аст. Ҳиссаҳои модалӣ *мон, монед, бигзор* бо феълҳои шахси сеюм ҳамроҳ омада, нафақат маънои водоркунӣ, балки маъноҳои хоҳиш, иҷозат, зарурат ва огоҳиро ифода мекунад. Дар ин маврид нақши оҳанги гуфтор ва задаи мантиқӣ муҳим аст» [1, с.89].

Одатан ҳангоми ифодаи хоҳиш дар нутқи мазмунан нақлшуда феъли **to ask** (*хоҳиш кардан*) мавқеи муҳим дошта, дар ифодаи пурраи хоҳишҳои хусусияти гуногундошта кор фармуда мешавад:

I asked mother to let me drink some water and eat a little bread, but she refused [210, с.122]. - Аз модарам нурсидам, ки рухсат диҳад, то ки ман обе нӯшида ва нон хӯрда осуда шавам, қабул накард [209, с.76].

Феъли **to beg** (хостан, хоҳиш кардан, зорӣ кардан) дар ифодаи хоҳишҳои пурэхсос кумак мерасонад. Феъли **to beg** (хоҳиш, зорӣ тавалло, илтимоси боадабона) дар баъзе ҳолат метавонад бо феъли **to ask** баробармаъно бошад, дар сурате, ки он пешниҳод боадабона (боэҳтиромона) нисбат ба шунаванда гуфта шавад: - *I begged my father tearfully not to take me back so soon, and asked to stay a few days so we could see the city and visit my uncle, Mullo Dehkon [210, с. 154]. - Ман гиряву зорикунон аз ӯ нурсидам, ки маро ба ин зудӣ ба саҳро гардонда набарад, то ки рӯзе чанд дар ин ҷо монда шаҳрро тамошо кунам ва мулло тағоямро бинам [209, с. 101].*

- *Духтар бо шунидани ин гап дастони худро ба гардани ятим партофта нахустин бор ӯро бўсида, гуфтааст ... [209, с. 44]. - ... when the girl heard this she threw her arms around the orphan's neck and kissed him for the first time, crying "Oh, please tell me quickly, or I will die of happiness!" ... [210, с. 65].*

Хоҳишхое, ки пуриштиробу пурҳаяҷонанд одатан бо феълҳои **to implore** (илтимос кардан, хоҳиш кардан), **to entreat** (дархостан), **to beseech** (тавалло кардан) меоянд: - *Eliza implored (хоҳиш кард) the stranger to save her child. - Элиза аз ношинос хоҳиш намуд, ки писараширо наҷот диҳад [214, с. 67].*

Феълҳои **to urge, to insist** дар ифодаи хоҳишхое истифода мешаванд, ки бо исрор гуфта шудаанд. Ин феълҳо бо калимаҳои - *истодагарӣ кардан, сахт гирифтан, исрор кардан, таъкид кардан-и* забони тоҷикӣ мувофиқат мекунанд: - *Аммо тағой ва модарам ӯро нигоҳ дошта гуфтанд, ки ин карат ӯро насиҳат кунед [209, с. 141]. - But my uncle and mother shielded him, and insisted...give him a talking-to [210, с. 145].*

Аслан, «амру фармон хитобан ифода шуда метавонад ва бо ҷумлаи яктаракибаи феълӣ ифода меёбад. Дар чунин ҷумлаҳо хабар бо мақсади таъкид дар аввали ҷумла меояд. Агар ҷумла чи қадар кӯтоҳ бошад, тобиши омиронаи фармон ва амр қавитар мешавад, баръакс тафсил ёбад ё мураккаб шавад, оҳанги хитоб суст ва ифодаи фикр ба фармоиш наздик мешавад» [1, с. 134].

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки ҳангоми ифодаи амру хоҳиш, фармон дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ феълҳои гуногуни ифодакунандаи амру хоҳишу фармон меоянд, аммо доираи истифодаи онҳо гуногун доранд. Аз ин ҷихат, тобишҳои иловагии маъноии онҳо дорои мавқеи асосӣ мебошанд. Барои тақвияти андешаи худ қисме аз онҳоро дар муқоиса бо тарҷумаи забони тоҷикӣ пешниҳод мекунем, ки аз манфиат холӣ нест:

- <i>to tell</i> (<i>гуфтан</i>),	- <i>to beseech</i> ,
- <i>to order</i> (<i>фармудан</i>)	- <i>to urge</i> (<i>бо исрор хоҳиш кардан</i>)
- <i>to command</i> (<i>фармон додан</i>)	- <i>to ask</i> (<i>пурсидан</i>)
- <i>to implore</i> (<i>хостан, таъкид кардан</i>),	- <i>to beg</i> (<i>илтимос, зорӣ кардан</i>)
- <i>to entreat</i> ,	- <i>to request</i> (<i>хоҳиш кардан</i>)

Интихоби феъл аз хусусияти амр ва ё хоҳиш вобаста аст. Дар ин замина, истифодаи ифодаҳои гуногуни нутқи гуфтугӯӣ дар аксар ҳолат дар нутқи мазмунан нақлшуда ифода намеёбанд: - *Here you are* (*ана*); *Look here* (*гӯш кунед, ба ман назар кунед*); *I say* (*гуфтагӯӣ барин*) ва *нидохо ба монанди* – *Well* (*хуб*); *Why* (*чаро, чаро ки*); *Now* (*акнун*) ва амсоли инҳо.

Муҳаққик М. Абдурахмонова чунин меҳисобад, ки: «Дар шакли аорист ифода ёфтани хабари ҷумлаҳои амрӣ, ки он ба воситаи фармоиши мусоҳиб ба тарафи шахси сеюм содир мегардад, бештар барои ифодаи рухсат истифода мешавад. Иҷозат ва рухсат бештар дар қолаби ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандак ба тариқи фармоиши мустақиму номустақим ифода меёбад, дар чунин мавридҳо сарҷумла ба тарзи фармоиши мустақим (бо ёрии сифаи амрӣ), ҷумлаи пайрав ба тариқи фармоиши номустақим (ба воситаи аорист) ифода меёбад» [1, с.144].

Маслиҳат - изҳори ифодаест ба манфиати водоршаванда, ки барои амр кардан ё ҳушдор додан равона шудааст. Дар вай фикри оқилона бар эҳсосу ирода ғолиб аст. Аз ин рӯ, водоркунӣ дар ин маврид на ба таври маҷбур

кардан, балки бештар ба фаҳмондан асос меёбад, маслиҳат аксаран мақсаднок аст. Ин яке аз воситаҳои вусъатёфтаи водоркунӣ буда, дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт аҳамияти муҳим дорад.

Ҳангоми ифода намудани пешниҳод ва ё маслиҳат дар нутқи мазмунан нақлшуда асосан аз феълҳои *to offer* ва *to suggest* истифода мебаранд, гарчанде ин феълҳо маънои *пешниҳод карданро* дошта бошанд ҳам, онҳо тобишҳои иловагии маъноӣ доранд.

«Таклиф аз лиҳози вазифааш ба маслиҳат қаробат дошта, дорои ҳамон асоси қолабӣ мебошад. Вай ба ирода ва хоҳиши шахси водоркунанда муқобил нест. Таклиф то дараҷае ба хоҳиш муқобил гузошта мешавад. Агар асоси илтимосро хоҳиши аз водоршаванда чизеро дарёфт кардан ташкил диҳад, пояи таклифро баръакс хоҳиши ба касе кумак кардан ё чизе додан ташкил медиҳад. Дар мавриди таклиф гӯянда метавонад ба ҳақ будани худ боварии пурра ё нопурра дошта бошад, бо вучуди ин ӯ иҷрои амалро ба мақсад мувофиқ мешуморад»

[1, с. 93].

Дар забони англисӣ хусусияти *маслиҳат додан ба касе* тавассути феъли ***to advise*** (*маслиҳат додан*) бидуни тобишҳои дигари маъноӣ ба миён меояд ва ҳоси ҳамин феъл мебошад. Кушиши иваз намудани феъли ифодакунандаи маслиҳат барои мустаҳкам намудани маънои асосӣ кумак расонида наметавонад, яъне дар ифодаи маънои зикршуда истифодаи он барои дарки амиқи маъно асосист:

- ***On the advise of the elder people in the village I fed them chicken soup, which according to those with experience was the only thing that would build up there strength...*** [210, с.170].

- ***Ман бо маслиҳати кампирон ва муйсафедон мурғонро ба онҳо хӯрондам. Назар ба қавли таҷрибақорон, ягона чизе, ки дар он вақт ба онҳо қувват бахшад, шӯрбои мурғ буд*** [209, с. 112].

Умуман таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷумлаҳои амриӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то дараҷае умумиятҳо дида мешаванд. Ин умумиятҳо пеш

аз хама аз дуруст истифода бурдани феълҳои ифодакунандаи амру хоҳиш иборат мебошанд. Ҳолатҳои гуногуни ифода вучуд дорад, ки ҳангоми ифода гӯянда ба он таваҷҷуҳ зоҳир менамояд, яъне агар феъл дар ҷумлаи ифодакунандаи амру хоҳиш дуруст интихоб шуда бошад, он гоҳ он дар шакли дуруст метавонад ба шунаванда расад ва боиси малули хотир нагардад.

Амру фармон аз лиҳози ифодаи муносибати гӯянда нисбат ба шунаванда, аз лиҳози дараҷаи ифодаи амр, фармон, супориш ва ғ. тафовут дошта, хусусияти ба худ хос доранд, ки аз ҳадаф ва муҳтавои сухани гӯянда ё амркунанда вобастагӣ дорад. Хусусиятҳои гуногунии семантикӣ дар доираи сохторӣ муайяни грамматикӣ сурат мегирад.

Аслан, дар забоншиносии ватанӣ ва хориҷӣ ба масъалаҳои раванди нутқ таваҷҷуҳи олимони гуногуни соҳа ба назар мерасанд. Алоқаҳои гуногуни онро ба илмҳои дигар ба монанди мантиқ, фалсафа ва ғайраҳо нишон медиҳанд, зеро нутқи саҳеҳ, ифодаи мувофиқ заминаи андешаи амиқ буда метавонад ва ба гӯяндаву шунаванда имконоти истифодаи дурусти онро фароҳам месозад.

Дар забони англисӣ, дар маҷмӯъ, барои ифодаи амру хоҳиш феълҳои зерин нисбатан серистеъмол маҳсуб меёбанд: **tell** – фармон додан, гуфтан, **command** – амр кардан, **warn** – огаҳ кардан, **ask** – пурсидан, хоҳиш кардан, **advise** – маслиҳат додан, **invite** – даъват кардан, **beg** – зора кардан, хостан **forbid** – манъ кардан ва ғ.. Дар баробари ин, барои хоҳиши ягон намуди чизро кардан, асосан сохтори *ask + for + предмет (чиз)* истифода мешавад.

3.3. Ҷумлаҳои хитобӣ ифодакунандаи салом, бахшиш, шиносӣ, миннатдорӣ, табрикот ва ғайра дар забони англисӣ ва тафовути онҳо ҳангоми ифода ба забони тоҷикӣ

Ба гурӯҳи ҷумлаҳои хитобӣ ҳамагон ҷумлаҳое ворид мешаванд, ки дар онҳо фикр бо ҳиссиёти баланд ва ҳаяҷон ифода гардидааст. Илова бар ин, ҷумлаҳо метавонанд, вобаста аз оҳанги гуфтор ва талаффуз ба гурӯҳи

чумлаҳои хитобӣ дохил шаванд. Дар баробари ин, яке аз воситаҳои асосии ифодаи ҳиссиёту ҳаяҷон ва оҳанги гуфтор амали инверсия ҳисобида шавад: - ... *the vobkand team has won! ... Throw them in the pond!... Hey, come on, Ironcasters, the Ghijduvon men are being routed!*" [210, с. 133]. - ...Вобкандиҳо бурданд... инҳоро ба ҳавз партоед...**ӯй позарезони Мӯлиён**, зудтар бароед, ки обрӯи гиждувониҳо рафт...» [209, с. 85].

Омӯзишҳо нишон медиҳанд, ки дар забони англисӣ чумлаҳои хитобӣ ҳамчун чумлаи мустақил меоянд, яке аз воситаҳои ифодаи ҳиссиёту ҳаяҷон мебошанд ва шиддат гирифтани оҳанги гуфтор дар ин ҳолат амали инверсия мебошад:

- *But after the explosion, someone said to me, " Hey, Mullo, your turbans on fire! I took it off right away... [210, с. 135].*

- Аммо баъд аз кафйидани тарфи Вобкандиён касе ба ман гуфт, ки «**акамулло, саллаатон сӯхта истодааст**». Ман дарҳол саллаамро аз сар гирифтам... [209, с. 86].

Барои чумлаҳои ифодакунандаи хитоб, истифодаи лексикаи тобиши эҳсосидошта хос аст, масалан, - *Биё! Ман акнун душмани ту наям. Бигу, ман ошиқи туям, Ту нозанини ман ҳастӣ! Баҳор, маро бубахш!* (ЗАҲТ. Ҳ.Карим)

- *Come on! I am no longer your enemy. Say, I am your lover, You are my honey! Spring, forgive me!.*

- *He said to her: "Shal I fetch you a glass of water?" She said, do please /no don't trouble – He offered to fetch her a glass of water and she accepted/ declined the offer. (Ба вай гуфт: "Оё ба ту як пиёла об биёрам?" Вай гуфт, лутфан / не, бетаавиши бошед - Ё пешниҳод кард, ки як пиёла об биёрад ва ӯ ин пешниҳодро қабул / рад кард) [41, с. 136].*

Барои ба оҳанги махсус ва пуршиддат ифода кардани чумлаҳои сода ва ифодаи тобишҳои гуногуни маъноӣ воситаҳои гуногуни луғавию грамматикӣ истифода мешаванд. Мухотаб, ҳиссачаҳои қувватдиҳанда, калимаҳои модалӣ аз муҳимтарини ин воситаҳо ба шумор мераванд. Ҳангоми ифодаи чумлаҳои

хитобӣ дар ҷумла дар забони англисӣ аввал сухани муаллиф ва баъд аз он пуркунанда меояд:

- Сеюмӣ масхара дошта ва пичинг карда гуфт: - **Офарин** ба дилу ҷигарат! Агар монанди ту чор ҷӯра бошем, харамон дар кӯчаи Хиёбони Бухоро ҳанг хоҳад зад [209, с. 59].

- A third yelled sarcastically, “**Hurrah** for such a brave fellow! If we had four more like you, our donkeys would bray in the streets of Khiyobon in Bukhara!” [210, с. 205].

«Ҷумлаҳои нидоӣ, ки дар онҳо ҳиссиёту ҳаяҷон ба тарзи махсус ифода мешавад, низ ба гурӯҳи ҷумлаҳои хитобӣ дохил мешаванд, масалан: *вой падарчонам, падари меҳрубонам*» [1, с. 67].

Дар мисоли асарҳои бадеӣ ҳамин гуна ҳолати истифодаи ҷумлаҳои хитобӣ зиёданд, масалан: - *Халифа фарёд мекард: пойҳоямро бурид, сахт натобед! Аммо ҳеҷ кас гӯш намедод* [209, с. 15]. - *Khalifa cried out, “You’re cutting of my legs, don’t twist so hard!” But nobody paid any attention* [210, с. 230].

Сар диҳетон! - гуфт мактабдор [A.1,15. Ёддоштҳо]. - “**Let him go**” the teacher ordered (Мактабдор гуфт, ки ўро сар диҳанд) [210, с.231]..

Бояд зикр кард, ки як қисми нидоҳо дар забони англисӣ дар мисоли **oh, ough, ouch, oh** ва ғайра дар нутқи мазмунан нақлшуда намеоянд, яъне онҳо тавассути феълҳои дигар мазмунан ифода мешаванд:

- The said “**Oh** we have won the game”. - **He exclaimed joyfully** that they had won the game. (ӯ хурсандона фарёд зад, ки бозиро буридаанд).

- She said to them, “thank you for your help” (ӯ ба онҳо гуфт: «Ташаккур барои кумак») **She thanked them** (expressed her gratitude to them) for their help (ӯ ба онҳо барои кумакашон изҳори миннатдорӣ намуд). She said to them, “thank you for your help” (ӯ ба онҳо гуфт: «Ташаккур барои кумак»)

- **She cried joyfully** (with joy, delightedly) that Jane was going to spend a week with them. (ӯ аз шодӣ мекурашид, ки Ҷейн ҳамроҳи онҳо ба рӯзҳои истироҳатӣ меравад).

- *She said to him, "Excuse me for disturbing you".* (ӯ ба вай гуфт: «Барои саросема карданам маро бубахшед») ***She apologized for disturbing him.*** (ӯ барои ноором карданаши бахшиши пурсид) ва зайраҳо. [37,с.76]. Чумлаҳои хитобӣ дар нутқ тез-тез мавриди истифода қарор мегиранд. Онҳо аз нигоҳи гуфтор, оҳанг ва тарзи ифода гуногунанд. Мисолҳо аз асарҳо бадеӣ нишон медиҳанд, ки қоидаҳои умумии сохтори чумлаҳои хитобӣ дар забонҳои муқоисашаванда мушобеҳ ба назар мерасанд. Албатта, ин намуди чумлаҳо дар забон, махсусан ҳангоми ба нутқи мазмунан нақлшуда ифода қардан, таваҷҷуҳи иловагиро талаб мекунанд, зеро интиҳоби дурусти феъл-ифодакунандаи маъноӣ асосӣ муҳим аст. Аз ин ҷиҳат, дар забони англисӣ доираи истифодаи феълҳо гуногунанд, зеро дар баробари калимаҳои аслии забон калимаҳои иқтибосшуда низ ба назар мерасанд ва бомавқеъ истифода намудани онҳо заминаи асосии саҳеҳбаёнӣ шуда метавонад. Дар чумлаҳои хитобӣ низ истифодаи қоидаҳои нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ муҳим аст ва он бояд дуруст риоя шавад. Масалан, дар алоқаҳо миёни сарчумла ва чумлаи пайрав дар нутқи мазмунан нақлшуда бо ҳамон калимаи хитобӣ ифода меёбад, ки дар нутқ айнан истифода шуда бошад: - *He said, "What a beautiful house it is!"* (ӯ гуфт: «Чу хонаи зебост!») – ***He remarked that it was a beautiful house*** (Зебо будани хонаро ӯ таъкид дошт) [10,с. 79].

Мушоҳида мешавад, ки хабар сарчумла дар чунин мавридҳо бо феъл ифода меёбад: - *What a lovely flower (it is)!* (Чу гули зебо!) – *She exclaimed what a lovely flower it was.* (ӯ зебогии гулро тараннум намуд)[220, с. 86]. Дар чумлаи аввал, чуноне мебинем, хабар ифода наёфтааст, аммо аз рӯи қоида хабар дар чумла бояд бошад. Чумла дар замони *Present Simple* омадааст, аз ин рӯ, аз рӯи маъно хабар чумла *it is* мебошад. Дар чумлаи дуюм аз рӯи қоидаи мувофиқатии замонҳо ҷонишини *it* ба ёридиҳандаи *was* иваз гардидааст.

Дар чумлаҳои хитобии нутқи мазмунан нақлшуда аломати хитоб истифода намешавад. Ба ҷои он нуқта гузошта мешавад. Агар дар чумлаи

хитобӣ ибораҳои “*Oh, my good!*”, “*Good gracious!*”, нидои “*Oh*” ва ғайраҳо омада бошад, он гоҳ он дар нутқи мазмунан нақлшуда ифода намеёбад:

- “**Good gracious!** *I have never heard of such a thing,*” he said. («Э худо! Ман дар ин бора тамоман нашунидаам ! – *гуфм ӯ*»). – **He was very surprised and said that** he had never heard of such a thing . – *ӯ хеле дар ҳайрат буд ва гуфм, ки дар ин бора тамоман нашунидааст* [37, с. 89].

- *She said to me, “Oh, what a cute little thing you are!”* (ӯ ба ман гуфм: «О, чи хел ту зебоакӣ!») – **She was very excited and said that** *I was a cute little thing..* – *ӯ хеле дар ҳаяҷон буд ва то чи андоза зебоак буданамро таъкид кард* [220, с.145].

Ҳангоми баргардонидани ҷумлаҳои хитобӣ дар баъзе ҳолат тағйирот ба назар мерасанд, яъне қоидаи мутобиқатии замонҳо аз истифода дуртар мемонад, агар нутқи гӯянда далели амиқ дошта бошад, дар забони сиёсӣ, ҳангоми ибрози ҳақиқат, амал ҳануз ба анҷом нарасидааст: - «*I would like to once again emphasize that the basis of guiding document is to ensure welfare of our people. To achieve this strategic objective, head of ministries, agencies, regions, cities, districts and all public officials are obliged to take necessary steps and approach with the great responsibility to provide high quality and identify timely solutions*» [Annual address of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon to the Majlisi Oli, 23.01.2014].

- «*Бори дигар таъкид кардан мехоҳам, ки асоси ҳуҷҷати роҳнамо таъмини некуаҳволии халқи мост. Барои ноил шудан ба ин ҳадафи стратегӣ роҳбарони вазорату идораҳо, вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва тамоми масъулини давлатӣ вазифадоранд, ки ҷиҳати таъмини сифати баланд ва муайян намудани роҳҳои саривақтии ҳалли онҳо бо масъулияти баланд тадбирҳои зарурӣ андешианд*» [Паёми солони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, 23.01.2014]. Дар ҷумлаҳои хитобии нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ вижагӣҳо ба назар мерасанд, ки хусусияти хос доранд. Ҳангоми ифода феълҳои ифодакунандаи нутқ вобаста аз ҳолатҳои маъноӣ иваз шуда меистанд. Аз ин ҷиҳат, ҷумлаи хитобӣ бо

хамон калимаи хитобие, ки оғоз ёфта буд, шурӯъ мешавад, вале ҷумлаи пайрав дар доираи қоидаҳои мушаххас сохта мешавад.

Дар нутқи хаттӣ аломати хитоб дар охири ҷумлаи нутқи мазмунан нақлшуда гузошта намешавад. Агар дар ҷумлаҳои хитобӣ нидоҳои гуногун омада бошанд, дар нутқи мазмунан онҳо истифода намешаванд: *She said to me, "Oh, what a cute little thing you are!"* (ӯ ба ман гуфт: «Баҳ, чи хел шумо зебоед!») – *She was very excited and said that I was a cute little thing* (Бай хеле дар ҳаяҷон буд ва то чи андоза зебо будани маро зикр кард) [156, с.138].

Ҷумлаҳои хитобӣ асосан тавассути феълҳои гуногун ба нутқи мазмунан нақлшуда ворид карда мешаванд, аммо миёни ин феълҳо феълҳои низ мавҷуданд, ки нисбатан серистеъмоланд. Агар ҷумлаи хитобӣ аз ду ҷумла иборат бошад, он гоҳ онҳо ба воситаи пайвандаки **that** зери як ҷумла дар нутқи мазмунан нақлшуда муттаҳид карда мешаванд: *"Never! I will never agree to such a proposal," he said. – He cried out that he would absolutely never agree to such a proposal.* - ӯ дод зада гуфт, ки дар ягон ҳолат ба чунин шароит розӣ нахоҳад шуд [214, с.78].

Дар забони англисӣ истифодаи феълҳои зерин дар ҷумлаҳои хитобӣ бештар ба назар мерасанд: **be astonished** – ҳайрон шудан, **cry out** – дод задан, **exclaim** – ғизон баровардан, **greet** – назирӣ кардан, **remark** – зикр кардан, **regret** – афсус хӯрдан, **sigh** – оҳи сабук кашидан, **be surprised** – ҳайрон будан ва ғайраҳо.

Ҳангоми таҳлил ва таҳқиқ муайян гардид, ки дар ҷумлаҳои хитобӣ дар вақти гузариш аз нутқи айнан ба мазмунан чунин сохтор ё қолаб ба кор меравад: *феъли гуфтор (масалан, tell) + нуркунанда + масдар бо ҳиссачаи to:* - *"Be careful," I told him. – I told him to be careful.* «Эҳтиёт бош», ба ӯ гуфтам. – Ман ба ӯ гуфтам, ки эҳтиёт бошад. *The stranger said to me, "Please help me." – The stranger requested me to help him* [37,с.90] - Ношинос ба ман гуфт: «Илтимос, ёрӣ диҳед». (Ношинос аз ман хоҳиш кард, ки ба ӯ ёрӣ диҳам) [37, с.75].

Ифодаи *салом, бахшиш, шиносӣ, миннатдорӣ, табрикот* ва монанди инҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда дар шакли тасвирӣ меоянд, ки ин хусусият ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ вомехӯрад. Ҳангоми ифодаи *салом* ва ё хайрухӯш ибораҳои зерин метавонанд дар нутқи айнан нақлшуда оянд, ки дар нутқи мазмунан нақлшуда инъикос намеёбанд ва ё зарур нестанд, ба монанди: ***Its good to see you*** (*хуб шуд, ки шуморо мебинам*); ***glad to see you*** (*аз дидоратон шодам*); ***see you soon*** (*то боздид*); ***very good of you*** (*офарин ба шумо*); ***haven't seen you for ages*** (*чанд вақт шуд шуморо надидам*) ва ғ. [37,с.64].

Барои тақвияти андешаҳои хеш метавон намунаҳое аз асарҳои интихобшуда пешниҳод кард, ки аз аҳамият ҳолӣ нест: - *Khaybar and I had preceded him and told mother of his arrival; she rushed out, took off the khurjin, and asked how things had gone* [210, с. 87]. – *Ман ва Хайбар аз вай пештар ба хона даромада, модарамро аз омадани падар хабар дода будем, ӯ ҳам аз хона давида баромада хӯрҷинро аз дасти падарам гирифт ва саломатиашро пурсид* [209, с.50].

Дар маҷмӯъ, мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки ҳангоми ифодаи ҷумлаҳои хитобӣ умумиятҳо дар байни забонҳои муқоисашванда дида мешаванд, яъне ҷумлаҳои хитобие, ки дар ифодаи *салом, бахшиш, шиносӣ, миннатдорӣ, табрикот* ва ғайраҳо меоянд, ба таври тасвирӣ дар ҳарду забон баён мешаванд: - *He said, “ Happy to see you at my place”* (*Хурсандам, ки шуморо дар ин ҷойҳо мебинам*) - ***He welcomed them.*** (*ӯ онҳоро назирӣ кард*) ва ғ.[10,с.78].

Ҳамин тавр, аз сарчашмаҳои илмӣ чунин ба назар мерасад, ки масъалаҳои синтаксис ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ таваҷҷуҳи ҳосаи забоншиносонро ба худ ҷалб намудааст. Дар ин бора масъалаҳои марбут ба нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда ва мавқеи онҳо ҷои махсусро ифода мекунад, зеро усулҳои алоқа пайдо намудани ҷумлаҳо миёни ҳам ҳануз баҳсноканд. Дар давраи муосири тараққиёти забонӣ назарияҳои гуногуни сохторӣ ба миён омадааст, вале ҳанӯз истифодаи онҳо дар маркази

таваҷҷуҳи забоншиносон қарор дорад, чунки дар забони англисӣ хусусиятҳои хоси ифода мавҷуд аст, ки дар забонҳои дигар камтар ба назар мерасанд.

Яке аз олимони шинохтаи соҳа В.В. Авдеев зикр менамояд, ки: «Маҳз, ҳиссиёту ҳаяҷони шахс қобил аст, ки тарзи ифодаро иваз ё тағйир диҳад. Чунин гуногунӣ ва тағйирёбӣ дар дохили ҷумла, яъне берун аз сохти муқаррарии вай дар бисёр қорҳои эҷодии олимону нависандагони олам дида мешавад» [2, с. 26].

Таҳқиқи муқоисавии забонӣ дар ҳамин масоил метавонад бисёр нофаҳмиҳоро аз байн барад, зеро дар ин ҳолат дастовардҳои забоншиносии гуногуни ҷаҳонӣ мавриди омӯзиш қарор мегиранд ва заминаи асосии аз миён рафтани нофаҳмиҳо мегарданд.

3.4. Хусусиятҳои хоси нутқи мазмунан нақлшуда ва тағйироти сохториву маъноӣ дар таркиби матни асарҳои бадеӣ

Нутқи мазмунан нақлшуда дар ҳама забонҳои олам дида мешавад ва мавриди истифода қарор мегирад, аммо дар таркиби матни асарҳои бадеӣ дуруст истифода намудани қоида ва қонуниятҳои он мавқеи муҳим дорад. Дар баробари ин, забонҳо, ки хусусиятҳои хоси худро доранд, ҳангоми тарҷума хусусиятҳои мушкิลбаёнро зоҳир намуда метавонанд. Аз ин лиҳоз, таваҷҷуҳ на танҳо ба сохтори грамматикӣ, балки ба интиҳоби дурусти феълҳо, ки асоси семантикаи нутқро ташкил медиҳанд, зарур аст.

Ба андешаи донишманди рус «семантикаи чунин феълҳо иттилооти асосиро ифода меkunанд ва дар чунин ҳолат суҳан дар бораи фикри каси дигар меравад, ки дар он мазмуни ифода мавқеи асосӣ дорад» [36, с.77].

Дар забони англисӣ мувофиқи натиҷаҳои таҳқиқи фаслҳои пешин феълҳои гуфтор хусусиятҳои хос доранд ва доираи истифодаи онҳо гуногун

аст. Дар баробари ин, донишмандони гуногун таъкид месозанд, ки оҳанги гуфтор низ то дараҷае ба семантикаи ифода таъсир расонида метавонад. Ин гуногунии маъноии нутқи одатан бо феълҳои гуфтор ворид карда шуда, аз тобишҳои маъноии онҳо вобастагӣ дорад.

Дар ин хусус, забоншинос Б.Ворно қайд мекунад, ки: «гӯянда дар нутқи мазмунан нақлшуда дар баробари овози муаллиф унсурҳои ифодаҳои маъноиро низ кӯшиш мекунад, ки нишон диҳад [37, с. 89].

Ба ақидаи донишмандони гуногуни соҳа ҷумлаҳои саволӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда дар забони англисӣ нисбат ба забонҳои дигар тафовути бештар доранд [66, с.59].

Яке аз имкониятҳои чунин баромад намудани нутқи мазмунан нақлшуда дар ҷумлаҳои саволӣ истифодаи қоидаи мувофиқатии замонҳо мебошад, ки махсусан дар забони англисӣ ба мушоҳида мерасад. Дар ин ҳолат, дар доираи забонҳои муқоисашаванда дар нутқи мазмунан нақлшуда гӯянда бо истифодаи феълҳои ифодакунандаи маслиҳат, пурсиш, шарҳ, водоркунӣ, маслиҳат, амру фармон ва монанди инҳо сару кор мегирад ва онҳо бояд дар доираи қоидаҳои мушаххаси грамматикӣ шакл гиранд.

Нутқи мазмунан нақлшуда ҳангоми баёни андеша, бар пояи дониш ва таҷрибаи шахсии гӯянда сурат мегирад. Дар асарҳои бадеӣ истифодаи қоидаҳои хоси он зарур ва ҳатмӣ маҳсуб меёбад, агарчанде дар нутқи гуфтугӯи ин қоидаҳо дар аксар ҳолат сарфи назар мешаванд.

Натиҷаҳои таҳқиқ нишон медиҳад, ки дар забони англисӣ «изҳори сухани каси дигарро бо ду роҳ пешниҳод меkunанд: айнан ва мазмунан» [71, с.137]. Нутқи мазмунан нақлшуда - сухане мебошад, ки ҳангоми интиқоли нутқи каси дигар суханвар хусусиятҳои луғавию синтаксисиро ба таври комил нигоҳ дошта, ба нутқи худ мутобиқ мегардонад. Ҳамин тавр, нутқи мазмунан нақлшуда ва нутқи гӯянда ба таври равшан фарқ карда мешавад, масалан: - *Вақте, ки рег ҳуҷум карда омад ва хонаи нишастамон дар зери хавф монд, ман зан ва бачагонро бо асбобу анҷомашон ба ин хона кӯчондам ва худам бо писарҳо болои бом баромада монанди он ки барф мерӯфта*

бошем, регҳои ба боми хона гунишударо бо бел рӯфта истодем. Ҳамин тарз шуда аз тамоман бе сарпаноҳ мондан халос шудем, - *гуфт ӯ ва ба чашимонаш об чарх зад* [209, с. 26].

- *In reply to fathers inquiries he explained with tears in his eyes that when the sand had swept in and engulfed their living quarters he had moved his wife and small children with their things to the halva shop, while he and his sons had gone up to the roof and set about shoveling off the accumulated sand just as they shoveed snow off the roof in winter* [210, с.56].

Нутқи айнан нақлшуда аз чониби гӯянда ҳамеша ҳамчун сухани дақиқ ва мушаххас пешниҳод карда мешавад. Нутқи айнан метавонад на танҳо сухани каси дигар, балки баъзе изҳороти гузашта ё ояндаи худӣ сухангӯро низ такрор кунад, масалан: - *Ту чаро ба дафъи ин фалокати умумӣ ҳамроҳӣ накарда дар ҳамин рӯз ҳам бозор рафта истодаӣ?* – *гуфт падарам ба ӯ* [209, с.24].

Нутқи мазмунан нақлшуда на танҳо луғат ва хусусиятҳои синтаксисии нутқи каси дигарро ифода мекунад, балки услуби каси дигар ва ҳатто интонатсияи овози каси дигарро низ нигоҳ медорад, масалан: - *Дар лойкориҳои иморат Икромхоҷа ва акаам ҳам ба қадри қувваташон ёрмандӣ кардаанд, аммо Сайидакбар бо вуҷуди таклифи падарааш ёри надод, «ман хушхат шудан меҳоҳам, агар ба лой ва хишт даст расонам, дастам аз қалам дур мешавад»* - *гуфт* [209,с. 29].

- *Usto Khoja assisted him with the construction, and Ikro Khoja assisted and Muhyidin hekpед as far as they could in mixing the mud:but **despite** his fathers pastering, Sayid-Akbar refused to help, claiming that he wanted to be a calligrapher and **if he soiled his hands with mud and bricks they would be spoiled for the pen*** [210, с.60].

Ҷумла дар нутқи мазмунан нақлшуда аз ду қисм иборат аст: нутқи шахси бегона ва суханони муаллиф. Ин қисматҳо бешубҳа ба ҳам пайвастанд ва аз рӯи интонатсия ва маъно муттаҳид мешаванд.

Калимаҳои муаллиф нишон медиҳанд, ки нутқи мазмунан нақлшуда ба кӣ тааллуқ дорад, аксар вақт он аз феъли истифодашаванда дар нутқ алоқаманд мебошад (*гуфтан, ҷавоб додан, нақл кардан ва ғ.*). Дар калимаи муаллиф феъли гуфтор метавонад мавҷуд набошад. Дар ин ҳолат феълҳои дигар, ки ифодакунандаи ҳамин мазмунанд метавонанд ҳамроҳӣ кунанд, ба монанди: *ёд кардан, тааҷҷуб кардан, гур-гур кардан, хоҳиш кардан* ва ғ. Масалан: - *Падарам музди хизмати созандагонро дода, онҳоро гусел мекард, ман аз ӯ хоҳиш кардам, ки созандагонро ба рафтан намонад, чунки онҳо ба ман бисёр хуш омада буданд* [209, с.11].

Сухани муаллиф метавонад пеш ва ё баъд аз сухани муаллифи дигар бошад, ҳамин тавр, суханони муаллиф дар алоқа бо сухани муаллифи дигар мавқеи мувофиқро бо мақсади дурустии ифодаи маъноӣ ишғол карда метавонанд. Масалан:

а) пеш аз сухани муаллиф: - *Ин тавр бошад, ман ҳамроҳи шумоён ба ҳамаи тӯйхона меравам, - **гӯён аз** дунболи созандагон давидам. Аммо падарам бо як хез аз ду бозуям нигоҳ дошт ва ман бошам, пояк зада гирикунон ва фарёдзанон «меравам меравам» **гӯён нола мекардам**. Бачагони дигар бошанд, пеш – пешии нақорачиҳо давида ба умеди тӯйхонаи дигар мерафтанд ва маро ҳар замон ба тарафи худ имо мекарданд* [209, с.11].

б) баъд аз сухани муаллиф: - *Ба Эргаш ҳам он курта – лозимиро падари ин нӯшонд, - **гӯён** он бачае, ҷӯён чигунагии куртаи ман буд, ба он бачаи мағрур ҷавоб дода, ба тарафи ман ишора кард* [209, с. 11.].

Дар асарҳои бадеӣ ҷумлаҳои, вомехӯранд, ки ба нутқи мазмунан нақлшуда шабоҳат доранд, аммо онҳо ба нутқи айнан нақлшуда тааллуқ доранд: - ***Вақте ки – гуфт модарам** – биринҷи тӯро оварда будед, ман як халтаро аз вай биринҷ пур карда гирифта дар сандуқ пинҳон карда монда будам, ки ягон вақт кор мефармоем. Акнун, ки аввал қарзҳоро кандан лозим аст, ҳамаи биринҷро кор фармудан мегирем* [209, с. 15].

- ***Боракалло! – гуфт падарам**, - бе сабаб «сарфаи сари оташдон – савдогари Ҳиндустон» нагуфта будаанд* [209, с. 15].

Нутқи мазмунан нақлшуда сухани каси дигар мебошад, ки аз тарафи муаллиф дар шакли ҷумлаи пайрав бо нигоҳ доштани мазмунаш интишор шудааст. Баръакси нутқи айнан нақлшуда, аслан, нутқи мазмунан нақлшуда ҳамеша пас аз суханони муаллиф ҷой мегирад ва ҳамчун ҷузъи асосии ҷумла махсуб меёбад: - *Ҳа, чӣ мегӯӣ? Гуфта пурсид. Ба ёбон ба тамошо мебароем, ба ҷавоб гирифтани омадем. Бо кӣ? Бо акамулло* [209, с. 19]. Мисоли дуюм дар ифодаи пурраи ҳамон маъно (мазмунан): - *Ман аввал ба пеши модарам рафта фикри худро гуфта аз вай рухсат пурсидам* [209, с. 20].

Барои ворид кардани нутқи мазмунан нақлшуда қоидаҳои махсуси грамматикӣ мавриди истифода қарор мегиранд ва калимаҳо дар доираи мувофиқати нутқ истифода мешаванд, ки интихоби онҳо ба мақсаднок будани сухани каси дигар алоқаманд аст. Агар нутқи каси дигар ҷумлаи ҳикоягӣ бошад, пас ҳангоми ифодаи он дар нутқи мазмунан нақлшуда қоидаи грамматикии муайян қор фармуда мешавад, ки ин амал дар забони англисӣ мураккабтар аст ва мутобиқати замонҳо нақши асосиро иҷро мекунад: - *When I reached home my father was still busy cutting the holes in his mill wheel – so busy that **he never even asked where I had been and what I had done** (қоидаи мутобиқати замонҳо дар забони англисӣ)* [210, с.53].

Агар сухани каси дигар (айнан нақлшуда) ҷумлаи ҳикоягӣ бошад, пас ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда мо феълҳои, ки дар ин гуна ҷумлаҳо истифода мешаванд дар шакли масдариашон ба қор мебарем, масалан, агар ҳамин ифодаро дар шакли осонфаҳм пешниҳод кунем, метавонад чунин шакл гирад: - *Муаллим ба хонандагон мегӯяд: «Ҳамаи қорҳои хонагиро сари вақт иҷро кунед».* - *Муаллима аз шогирдонаш талаб мекунад, ки тамоми қори хонагиро сари вақт иҷро кунанд.*

Ҳангоми дар шакли мазмунан нақлшуда баён намудани сухани каси дигар баъзе тағйироти луғавӣ ба амал меояд. Масалан, дар нутқи мазмунан нақлшуда унсурҳои луғавии эҳсосие, ки дар нутқи каси дигар мавҷуданд (нидо, ҳиссачаҳо) дар нутқи мазмунан нақлшуда партофта шуда, маъноҳои онҳо бо дигар воситаҳои луғавӣ баъзан пурра ифода мешаванд, баъзан

тахминан, ба таври тасвирӣ меоянд: - *Хона пур аз гулгулаи хандаи бошандагон шуд. Ростӣ, бо вуҷуди ин ки аз шиддати дард худро аз гиря боз дошта наметавонистам, худам ҳам дарун - дарун механдидам. Чунки бобоям бо ҳамаи он калонсолӣ ва мӯйсафедӣ аз озори рӯю мӯй монанди бачагон **воҳ – воҳ гӯён** фарёд кашида буд ва дар чашмонаш об чарх мезад [209, с. 13].*

Дар муқоиса бо нутқи айнан нақлшуда агар назар кунем, нутқи мазмунан нақлшуда, бидуни истифодаи аломати нохунак меояд, ки дар асари бадеӣ ва ё дар умум дар нутқи хаттӣ он хатмӣ маҳсуб меёбад

-Маънии «аз одамони девсар тарс» гуфтани Саъдӣ ин нест, ки тарсида аз онҳо гурез, ё ин ки сар ҳам карда ҳар чӣ кунанд дам назан ва ҳар чӣ гӯянд қабул намоӣ [212, с. 75].

- ... then he went on to explain the second part of the verse: “By fear rather devilish men Sa’di doesn’t intend you to be scared of them and run away, or to meekly accept anything they do and say”[210, с. 217].

Нутқи мазмунан нақлшуда тағйирот дар ҷонишинҳо, зарфҳои замон ва макорро низ талаб мекунад: - *Дар яке аз чунин рӯзҳо ман ба тамошои шукуфаҳо ва сабзаҳои рӯидаричаи худ қаноат накарда хостам ба – ёбон ба киштзорҳо баромада сайру гаит намоям. **Ин фикри худро ман ба акаам гуфта аз ӯ хоҳиш кардам, ки дар ин сайругаит ба ман ҳамроҳӣ намояд, ӯ ин тақлифи маро қабул намуд, аммо аз падару модар рухсат гирифтандро ба гардани ман бор кард** [209, с. 20]. - one such day I grew bored with the blossoms and greenery in our , and decided to go out and explore the fields and meadows. **I told my elder brother of my intention and asked him to come with me: he agreed but left the onus of getting parental permission on my shoulders** [210, с. 50].*

Ҳамин тавр, маълум мешавад, ки дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ мазмуни нутқ аз ҷониби шахси дигар пешниҳод мешавад ва дар ин маврид бояд тартиби калимаро дар ҷумла тағйир диҳем, дигар шаклҳои муваққатии калимаҳоро истифода барем. Дар забони англисӣ

мутобиқатии замонҳо бояд хангоми гузаштан аз нутқи айнан нақлшуда ба мазмунан нақлшуда риоя шавад ва замони дурусти феъл интиҳоб гардад.

Вобаста ба воситаҳои лексикӣ-синтаксисӣ ва усулҳои интиқоли нутқи каси дигар нутқи айнан нақлшуда аз нутқи мазмунан нақлшуда фарқ карда меистад. Дар нутқи мазмунан нақлшуда, ки одатан танҳо мазмуни гуфтаҳои каси дигарро таҷассум мекунад, калима ва ибораҳои аслии ғӯянда тағйироти муайяне мегиранд.

Аз нигоҳи синтаксисӣ нутқи айнан нақлшуда сухани мустақил, ҷумлаи мустақил, як силсила ҷумлаҳои мебошанд, ки ба калимаҳои муаллиф танҳо аз ҷиҳати маъно ва интонатсия алоқаманданд, аммо нутқи мазмунан нақлшуда дар ҷумлаи мураккаб ҷузъи тобеъро ташкил дода, дар он калимаи муаллиф нақши муҳим дорад ва қисми асосӣ махсуб меёбад. Ин тафовути синтаксисӣ аломати асосии ҷудо кардани нутқи айнан нақлшуда аз нутқи мазмунан нақлшуда мебошад.

Нутқи айнан нақлшуда ва мазмунан нақлшуда на танҳо дар интиқоли калима ё суханронии ғайривоқеии каси дигар фарқ мекунанд. Тафовути асосии нутқи айнан нақлшуда аз мазмунан нақлшуда дар он аст, ки ҳарду ба нутқи муаллиф шомиланд вале нутқи мазмунан нақлшуда ҳамчун ҷузъи тобеъ, ҳамчун ҷузъи ҷумлаи мураккаб тартиб дода мешавад, ки дар он муҳтавои нутқи муаллиф мавқеи асосиро ташкил медиҳанд. Ҳамчунин хангоми ба нутқи мазмунан нақлшуда гузаронидани нутқи каси дигар тағйироти гуногуни замонӣ, ки хоси ҳамон забон бошад, риоя мешавад.

Дар маҷмӯъ, таҳқиқи нутқи мазмунан нақлшуда дар заминаи асарҳои бадеӣ, махсусан асари «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ нишон медиҳад, ки дар забони англисӣ қоидаи мутобиқатии замонҳо асоси дуруст созмон додани ҷумлаҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда махсуб меёбанд. Дар баробари ин, хусусиятҳои хоси як гурӯҳи ҷумлаҳо, ки дар фаслҳои боло таҳқиқ шуданд, муҳим мебошанд, зеро ифодаи нодурусти сохтории онҳое боиси нодурустии ифода мегардад. Аз ин рӯ, дар ин фасл аксаран масъалаҳои таҳқиқ ва

пешниҳод шуданд, ки барои нутқи мазмунан нақлшудаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муҳим доништа мешаванд.

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи нутқ дар забони тоҷикӣ мавҷуд будани тобишҳои маъноӣ ҳангоми таллаффуз, яъне тафовутҳои овозӣ мебошад, ки махсусан дар ҷумлаҳои саволӣ, амрӣ, хитобӣ мушоҳида мешаванд. Тобишҳои гуногуни маъноӣ дар нутқи шифоҳӣ маҳз тавассути оҳанги гуфтор ба вуҷуд меояд, ки ин амал ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ мушоҳида мешавад ва ба дурустӣ ва амиқии гуфтор боис мегардад, аммо дар нутқи мазмунан нақлшудаи англисӣ дар баробари умумиятҳо истифодаи қоидаи мутобиқати замонҳо низ ҷоиз аст, ки нисбат ба ифода дар забони тоҷикӣ тафовути бештарро зоҳир менамояд.

Қоидаи мутобиқати замонҳо дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ тафовут дорад. Чунин тафовут бештар ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда ба мушоҳида мерасад. Аз таҳлил ва таҳқиқ маълум гардид, ки мавқеи сарҷумла ва ҷумлаи пайрав дар забони англисӣ қонуниятҳои хоси худро доштааст. Замонҳои феъл дорои роҳи воситаи мураккаби ифодаёбӣ буда, аз ҳамдигар дар аксар ҳолат фарқ мекунанд. Илова бар ин, пурра оғаҳ набудан аз қоидаи мутобиқати замонҳо дар забони англисӣ ба нодурустии тарҷума оварданааш мумкин аст, ки ин амал метавонад сабаби норӯшан боқӣ мондани сухани гӯянда бошад. Дар забони тоҷикӣ низ ҳангоми ифодаи нутқи бегона мутобиқгардонии нутқи гӯянда аз лиҳози замонӣ вуҷуд дорад, аммо тағйирот барои забонмӯз ошноӣ ва тобишҳои иловагии сохторӣ ва маъноиро зоҳир намекунад.

Мусаллам аст, ки дар таркиби ҷумлаҳои матни асари бадеӣ, ки ҳама хусусиятҳои нутқро пайдо намудан имконпазир аст, таҳлил ва таҳқиқи қоидаҳои гуногуни грамматикӣ, аз он ҷумла нутқи мазмунан нақлшуда нисбатан аёнтар ба назар мерасад, зеро дар ҷумлаҳои асари бадеӣ нутқи гӯянда мушаххас бо риояи қоидаҳои забон ба роҳ монда мешавад ва он аз нутқи гуфтугӯӣ, ки аксар маврид ин қоидаҳо сарфи назар мешаванд, тафовут дорад.

Дар раванди таҳқиқ, ки асосан ҷумлаҳо аз асари «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ истифода шуданд, таҳлил онҳо баъзе нозукиҳои худро дошт. Масалан, дар асари устод С.Айнӣ ҷумлаҳо агарчанде осонфаҳм ба назар расанд ҳам, вале ҳангоми баргардондан ба забони дигар ин амал мураккабиҳои зиёдеро ба миён меоварад. Истифодаи лексикаи маҳаллӣ, ба таври маҷозӣ ифода кардани нутқи гӯянда, истифодаи мақол ва ифодаҳои ба ин монанд, дар кори мутарҷимон мушкилиҳои зиёд эҷод карда метавонанд. Барои амиқ тарҷума шудани онҳо тарҷумонро зарур аст, ки ба кадом маъно ва ё мақсад истифода шудани онро донад, зеро дар акси ҳол тарҷумаи нодуруст ба миён меояд, масалан: - *Инҳоро хеле вақт шуда буд, ки падарам ба ман ёд дода буд, ман ҳам бе он ки забонам гирад ва ё тарсам гуфтам ...* [212, с. ,8]. - *... it had been a long time since my father had taught me but I managed to repeat (дар маънои «гуфтан» омадааст) it without getting tongue-tied* [210, с.226].

Дар баробари истифодаи асари С.Айнӣ дар таҳқиқот баъзан ҷумлаҳо аз асарҳои дигар низ оварда шудаанд. Ин амал, пеш аз ҳама, бо он мақсад омадааст, ки ҳангоми таҳлил сохтори зарурии ҷумла, ки пайвастиҳои таҳлилно таъмин намояд, пайдо нашуд, зеро нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ, ки тафовути бештар дорад, хусусиятҳои хоси худро дошта, мувофиқати сохторӣ доимӣ нест.

Дар баробари пешниҳоди ҷумлаҳо аз асарҳои бадеӣ баъзан як ё ду ҷумла дар баробари ҷумлаҳо аз асарҳои бадеӣ, аз китобҳои таълимӣ оварда шудаанд, то инки муҳтавои асосии таҳлил барои дигарон ошкортар ва фаҳмо бошад. Ҳолатҳое ба назар расиданд, ки тавассути ҷумлаҳо аз тарҷумаи англисии он нишон додав а пурра таҳлил намудани хусусияти тағйирпазирии ҳамон намуди ҷумла имкон надорад. Дар ҳамин гуна мавридҳо мисолҳо бегона, яъне аз асарҳои дигар бидуни «Ёддоштҳо» истифода шудаанд.

Дар маҷмӯъ, «Ёддоштҳо» дар насри адабиёти навини тоҷик беҳтарин асари насрии устод С. Айнӣ маҳсуб ёфта, чандин маротиба бо алифбои арабиасосии форсии тоҷикӣ дар Тоҷикистон ва Эрон Афғонистон ва бо чандин забонҳои дунё тарҷума шудааст, ки тавассути ҳам тарҷума ва ҳам бо

алифбои арабӣ теъдоди зиёди хонандагони хушбину босаликаи дунё бо мазмуну мундариҷаи он ошно гардидаанд. Ошноӣ бо мазмуну мундариҷаи асари зикршуда ин ошноӣ бо таърихи пурҳаводиси халқи тоҷик аст.

Нутқи мазмунан нақлшуда чи дар забони англисӣ ва чи тоҷикӣ дар асари зикршуда дар доираи зарурати ифодаҳои маъноӣ, ки ҳангоми тарҷума низ баъзан монеа эҷод мекунанд, мавриди тарҷума ва истифода қарор дода шудааст. Ҳамин тарзи ифодаи нутқи дигар дар тарҷумаи забони англисӣ баъзан ҳолатҳои гуногунро ба миён овардааст, ки мутарҷимон зарурати истифодаи усулҳои гуногуни тарҷумаро роиҷ дидаанд, масалан, кӯтоҳ кардани нутқ, тарҷумаи баръакс ва монанди инҳо, ки ифодаи нутқ дар забони англисӣ хусусияти таъсирпазирии худро гум накунад. Дар ин ҳусус, дар фаслҳои алоҳидаи диссертатсия маълумотҳо оварда шудаанд. Ҳангоми таҳлил маълум гашт, ки дар тарҷумаи асарҳои мазкур мутарҷим аз усулҳои гуногун истифода намудаанд. Онҳо кӯшиш намудаанд, ки асолати асари тарҷумашавандаро нигоҳ доранд. Илова бар ин, аз ҳамон воситаҳо ва қоидаҳое, ки дар забони англисӣ ва тоҷикӣ хусусияти монандӣ доранд, истифода намоянд. Аммо, мушоҳида мешавад, ки дар бештари ҳолат ба усулҳои лексикӣ ва тасвирии тарҷума таваҷҷуҳ бештар равона шудааст, зеро тарҷумаи бевосита мушкилоти худро дорад, ки як бахши онҳо таркибҳову ибораҳои аслии забони тоҷикӣ мебошанд. Аслан, дар забони тоҷикӣ ибораҳоеро вохӯрдан мумкин аст, ки нотакроранд. Дар ҳақиқат, тарҷумаи онҳо ба забони дигар қори саҳл нест, аммо васеътар истифода намудани муодилҳои забони англисӣ боиси боз ҳам қозибаноктар тарҷума шудани асар шуда метавонист, ба монанди: - ...«*гӯшти хар, дандони саг*» *гуфтаанд* [212, с.128]. - ... *in the words of the proverb, “donkey meat is fit only for dogs”* [210, с.147].

Чуноне ки дар мисоли боло мушоҳида мешавад дар ин гуна ҳолатҳо ба мутарҷим лозим аст, ки гурӯҳи ҳаммаъноӣ вожагиро дарозтар кунад. Баъзан аз дуруст зиёд кардани вариантҳои ҳаммаъно амиқ тарҷума шудани матни тарҷумашаванда вобаста аст. Дар ҳамин ҳол, ба назар гирифтани

хамбастагии вожаҳо зарур аст. Илова бар ин, калима дар матни муайян метавонад маъноеро дошта бошад, ки доимӣ набуда, балки маҳз дар ҳамин матн ҳамин маъноро ифода кунад. Аз ин сабаб, дар байни маънои матнӣ ва мантиқӣ доимо алоқае вучуд дорад ва мутарҷим бояд байни маъноҳои ин вожаҳо фарқ гузошта тавонад. Аз ин нуктаи назар, яъне новобаста аз ҳолати зикршуда, бо таъя аз шарҳи фарҳангҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ мушоҳида мешавад, ки ибораҳои тоҷикӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ муродифҳои худро пайдо мекунанд ва онҳо дар асарҳои илмиву бадеӣ истифода мешаванд.

Новобаста аз ин, тарҷумаи англисии асар асолати аслии худро нигоҳ доштааст ва он наметавонад ба хонандаи англисзабон бетаъсир монад. Дар «Ёддоштҳо» на танҳо ҷиҳатҳои мусбату манфии рӯзгори мардум, балки ҳислату характер ва ҷаҳонбинии намояндагони синфҳо ва табақаҳои гуногуни ҷамъият низ бо тамоми паҳлӯҳояш нишон дода шудааст. Асари «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ яке аз беҳтарин осори насри ҳама устод С. Айнӣ ва ҳама адабиёти тоҷик маҳсуб меёбад.

Умуман, дар натиҷаи таҳлили муқоисавии хусусиятҳои сохторӣ-маъноии нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар заминаи мисолҳо аз асарҳои бадеӣ метавон баъзе хусусиятҳои хос ва умумиятҳоро зикр намуд.

Хулосаи боби сеюм

Таҳқиқи нутқи мазмунан нақлшуда нишон медиҳад, ки дар забонҳои муқоисашаванда, махсусан дар ҷумлаҳои саволӣ баъзе хусусиятҳои хос мушоҳида мешаванд, ки роҳи воситаҳои гуногун доранд. Ҷонишинҳои саволӣ дар забонҳои муқоисашавада имконияти истифодаи якхеларо дошта, дар баъзе мавридҳо ба гурӯҳҳои гуногуни саволӣ дохил мешаванд.

Ҷумлаҳои саволӣ дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ имкониятҳои мушаххастар доранд. Ҷумлаҳои саволии забони тоҷикӣ махсусан аз лиҳози гурӯҳбандӣ бо забони англисӣ фарқкунандаанд, ки ин амал мутаносибан ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда тафовутҳоро

ба миён меоварад. Дар ҷумлаҳои саволии забони англисӣ феълҳои ёридиҳанда барои ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда кор фармуда мешаванд, ки он ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ ифода намеёбад ва ҳамчун нишондиҳандаи савол ва замони ҷумла хизмат мекунад. Ин амал дар гурӯҳбандии забони тоҷикӣ ва хусусияти онҳо дар саволгузорӣ тафовут дорад. Агар дар забони тоҷикӣ се навъи ҷумлаҳои саволӣ бошад, дар забони англисӣ онҳо ба чор гурӯҳ тақсим мешаванд. Ҳангоми муқоиса ҳамаи онҳоро ба як гурӯҳи саволҳои забони тоҷикӣ (ҷумлаҳои саволии хоса) ворид кардан мумкин аст, ки ин амал дар ифодаи ҷумлаҳои саволи забони англисӣ ҳангоми ифодаи нутқи бегона бетаъсир намеронад. Илова бар ин, ҳангоми ифодаи ҷумлаҳои саволии забони англисӣ ба нутқи мазмунан нақлшуда қоидаи мутобиқати замонҳо низ истифода мегардад, ки заминаи тафовут пайдо намудани онҳо мегардад.

Яке аз хусусиятҳои, ки дар забони англисӣ ҳангоми баргардонидани нутқ ба мазмунан хос аст, мувофиқати замонҳои феълӣ ҳам дар сарҷумла ва ҳам дар ҷумлаи пайрав мебошад. Дар забони англисӣ тартиби калима дар ҷумлаи пайвандакдор, ки ифодакунандаи савол аст, хусусияти хос дорад.

Ҳангоми ифодаи ҷумлаҳои амрӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда умумиятҳо ҷой доранд. Ин хусусият, пеш аз ҳама, аз якранг истифода шудани феълҳои ифодакунандаи ҷумлаҳои амрӣ мебошанд. Ифодаи амру, хоҳиш, таклифу пешниҳод ва ҷумлаҳои ба ин монанд ҳангоми тарҷума то дараҷае ба ҳамдигар мувофиқат мекунанд. Ифода ва тарҷумаи дуруст аз интиҳоби саҳеҳи феъл ва василаҳои гуногуни грамматикӣ ва лексикӣ-семантикӣ вобастагӣ дорад. Тафовути асосӣ танҳо дар доираи қоидаи мутобиқати замонҳо мушоҳида мешавад.

Ҳангоми ифодаи салом, бахшиш, шиносӣ, миннатдорӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда ҷумлаҳо аслан ба таври тасвирӣ меоянд ва зарурати истифодаи қоидаҳои мураккаби забони англисӣ дида намешавад: *He answered her rather anxious greeting with a grunt and a brief nod.* – *ӯ ба саломуалейки ӯ бо ғурур ва сарҷумбонӣ ҷавоб дод [намуна аз интернет].*

Албатта, ҳолатҳои дигари ифода дар нутқи гуфтугӯӣ барои ифодаи нутқи шахси дигар вучуд дорад, аммо ба таври тасвирӣ ифода кардани он маъмул ва мувофиқи қоидаҳои муайяни грамматикӣ мебошад.

ХУЛОСА

Баррасии адабиёти гуногуни илмӣ-назариявии забоншиносӣ ва таҳқиқи нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои муқоисашанда, қоидаҳои мутобиқати замони, усулҳои ифодаи нутқи бегона ва ба ин намуд масъалаҳои забоншиносӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки аксари мавзӯҳои номбурда ҳанӯз аз назари муқоисавӣ-типологӣ, муқоисавӣ-маъноӣ мавриди таҳқиқи пурра қарор нагирифтаанд.

Бояд зикр намоем, ки масъалаҳои зикршуда ҳар яке дар алоҳидагӣ метавонанд, ки мавзӯҳои алоҳидаи таҳқиқоти лингвистӣ бошанд, зеро аз назари аввал агар ба назар масъалаҳо омӯхташуда намояд, аммо вақте жарфтар вориди мавзӯ мегардед, мушкилиҳо пеш меоянд, ки заминаи асосноки илмиро тақозо мекунанд.

Таҳлилҳо бар он далеланд, ки мураккабии мавзӯ дар аксар ҳолат бар он боис шудааст, ки забоншиносон нисбатан ба ин масъала камтар даст задаанд, зеро мавзӯи интиҳобшуда дар забоншиносӣ ҳанӯз баҳснок боқӣ мондааст.

Омӯзиши адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки мавзӯи интиҳобшудаи диссертатсия дар забоншиносии рус бештар мавриди тавачҷуҳ қарор гирифтааст ва баъзе қорҳо дар шакли муқоисавӣ низ пешниҳод шудаанд.

Дар забони англисӣ, ки сохтори печидаи ифодаи нутқи мазмунан нақлшударо дорад, қорҳои зиёд ба сомон расонида шудаанд, аммо дар муқоиса бо забонҳои дигар пешниҳод намудани ин гуна масъалаҳои боиси рушантар шудани гиреҳи асосии мушкилоти забонӣ, дар забонҳои муқоисашаванда буда метавонад. Ин масъалаҳо дар забоншиносии муосири забони англисӣ низ хеле баҳснок аст, дар забоншиносии тоҷик бошад, ба таври бояду шояд мавриди таҳқиқи пурра ва ё алоҳида қарор нагирифтаанд.

Омӯзиши муқоисавии нутқи мазмунан нақлшуда аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ҳарду забон новобаста аз гуногунии сохтор ва маъно, дар заминаи баъзе хусусиятҳои умумии шаклӣ ва тарзу шартҳои истифодабарӣ дар ҷумла бо ҳам наздикию монандӣ ва ҳам тафовут доранд.

Тавассути таҳқиқ ва таҳлили нутқи мазмунан нақлшуда дар умум дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар забонҳои муқоисашаванда тафовут, монандӣ ва умумиятҳо ҷой доранд. Дар диссертатсияи мазкур вобаста аз нақшаи тарҳрезӣшуда маҳз ҳамин хусусиятҳо пайгирӣ шудаанд. Илова бар ин, натиҷаҳои бадастомада дар ҳар як боб ва зербобҳои диссертатсия ба таври алоҳида натиҷагирӣ шудаанд.

Бояд зикр намуд, ки таҳлили сохторӣ ва маъноии нутқи мазмунан нақлушуда дар диссертатсия дар заминаи асари “Ёддоштҳо”-и С.Айнӣ гузаронида шуда, дар ин баробар чанде аз намунаҳо аз асарҳои бевосита тарҷумашуда истифода шудаанд ва дар он намунаву мисолҳо ба таври мушаххас ва дар баъзе ҳолат вобаста аз зарурат бо тарҷумаи худӣ муаллиф пешниҳод гардидаанд, зеро ин амал то дараҷае барои осонтар фаҳмонидани нозукиҳои забони бегона мусоидат намудааст.

Дар диссертатсия мувофиқи нақша таҳқиқ ва таҳлили нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ гузаронида шуда, оид ба мавзӯи интихобшуда таҳлилҳо ва пешниҳодҳои амиқ, аз ҷиҳати илмӣ асоснокшуда мавриди баррасӣ қарор гирифтанд;

- сатҳ ё дараҷаи омӯзиши нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян ва пешниҳод шуданд;
- хусусиятҳои сохтории нутқи мазмунан нақлшуда дар забони англисӣ муайян карда шуда, муқоисаи он бо забони тоҷикӣ гузаронида шуд;
- назарияҳои гуногун оид ба ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ муайян ва таҳқиқ гардиданд;
- хусусиятҳои фарқкунанда ва умумии ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ муайян ва зто ҷои имкон мавриди пажӯҳиш қарор гирифтанд;

- монандӣ ва тафовутҳои сохторӣ-семантикии ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда дар заминаи ҷумлаҳо дар матнҳои асарҳои бадеӣ дар забонҳои муқоисашаванда то дараҷае дар заминаи маводи дастрабуда муайян ва баррасӣ шуданд ;

- хусусиятҳои хос, тафовуту умумиятҳои баъзе намуди ҷумлаҳо, махсусан ҷумлаҳои саволӣ, амрӣ, хитобӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян ва таҳлил гардиданд.

1.Ба хулосае омадан мумкин аст, ки усулҳои гуногуни ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда ва ё нутқи бегона ҳанӯз ҳам мавриди таваҷҷуҳи забоншиносони муосир мебошад. Дар ин хусус таҳқиқотҳои мухталиф низ бо фарогирии паҳлуҳои мухталифи ин мавзӯ ҷой доранд.

2. Таҳлилҳо нишон доданд, ки тавассути матни асарҳои бадеӣ муқоиса намудани хусусиятҳои сохторӣ ва ошкор намудани паҳлуҳои фарқкунандаи мавзӯе, ки ба грамматикаи забонҳо алоқамандӣ доранд, имконпазир аст. Тавассути тарҷумаи бевосита муайян намудани хусусиятҳои тағйирпазирии семантикӣ дар натиҷаи иваз шудани сохтори ҷумла дар матни асарҳои бадеӣ ҷанбаҳои ҳам семантикӣ ва ҳам сохториро мушаххас менамояд.

3. Гузариш аз як намуди гуфтор ба дигар намуди он албатта фарогири тағйиротҳои гуногуни сохторӣ, семантикӣ, синтаксисӣ ва ҳатто тағйири имкониятҳои инфиродии овозӣ мегардад. Аз ин рӯ, нутқи дурусти гӯянда танҳо баъд аз ворид намудани тағйиротҳои сохторӣ ба миён омаданаш мумкин аст.

4. Нутқи мазмунан нақлшударо ба гурӯҳи мушкилотҳои синтаксисӣ дар забоншиносӣ ворид кардан мумкин аст. Ба назари аввал чунин менамояд, ки мавзӯ пурра омӯхта шудааст, аммо таҳқиқ ва омӯзиши муқоисавӣ мушкилоти фарохтари онро пеши назар меоварад, махсусан омӯзиш ва таҳқиқи муқоисавии намудҳои гуногуни ҷумлаҳо дар заминаи замони мушаххас ва мувофиқати онҳо.

5. Далелҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки нутқи мазмунан нақлшуда аз лиҳози грамматикӣ асосан ҷумлаҳои пайравро ба миён меоваранд. Дар онҳо

калимаҳое, ки нутқи мазмунан нақлшударо ба миён меоваранд, ба таркиби сарчумла ворид мешаванд.

6. Дар забонҳои муқоисашаванда алоқа миёни ҷумлаҳо метавонанд, ҳам тавассути пайвандакҳо ба миён оянд ва ё бидуни онҳо. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ин алоқаҳо аз семантикаи нутқ, ки ба нутқи мазмунан нақлшуда баргардонидани мешавад, вобастагӣ дорад.

7. Яке аз хусусиятҳои, ки дар забони англисӣ ҳангоми баргардонидани нутқ ба нутқи мазмунан нақлшуда хос аст, мувофиқатии замонҳои феълӣ ҳам дар сарчумла ва ҳам дар ҷумлаи пайрав мебошад. Қоидаи мутобиқатии замонҳо, яъне мувофиқ намудани замони ҷумла дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ аз нигоҳи сохтор тафовути калон дорад. Яъне мавҷуд набудани сохтори ягона бо ҳама намуди ҷумлаҳо, иваз шудани сохтори ифода дар конструкцияҳои гуногун, тағйир ёфтани феълҳои модалӣ, хусусияти фарқкунанда доштани ифодаи ҷумлаҳои саволӣ ва амсоли инҳо, ки мураккабии ифода намудан ва тарҷума намудани онро ба забонҳои дигар ба миён меоварад.

8. Дар забонҳои муқоисашаванда ҷумлаҳои саволӣ имконияти истифодаи гуногун доранд. Ин гуногунӣ агар аз гурӯҳбандии онҳо сарчашма гирад, истифодаи феълҳои ёридиҳанда дар забони англисӣ дар ҷумлаҳои саволӣ хусусияти сохтории онҳоро дигаргун месозанд. Дар забони англисӣ ҳар як замон феъли ёридиҳандаи худро дорад, ки танҳо барои сохтани ҷумлаи саволини ҳамон замон истифода мешавад. Дар нутқи мазмунан нақлшуда низ ҷумлаҳои саволӣ ҳамин гуна хусусияти монандро доранд, ки дар забони тоҷикӣ дида намешавад.

9. Ҷумлаҳои саволини забони англисӣ, ки аз феълҳои ёридиҳанда дар нутқи мазмунан нақлшуда истифода мебаранд, ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ ифода намеёбанд ва ҳамчун нишондиҳандаи савол хизмат мекунад (if, weather ва амсоли инҳо, ки шарҳашон дар зербобҳо оварда шудаанд). Ин хусусият дар ҷумлаҳои саволини забони тоҷикӣ ба назар намерасад. Агар дар забони тоҷикӣ се навъи ҷумлаҳои саволӣ бошад, дар забони англисӣ онҳо ба

чор гурӯҳ тақсим мешаванд. Ҳангоми муқоиса ҳамаи онҳоро ба як гурӯҳи саволҳои забони тоҷикӣ (ҷумлаҳои саволии хосса) ворид кардан мумкин аст.

10. Дар забони тоҷикӣ ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда тағйироти асосиро ивази ҷонишинҳо, шахсҳо, бандакҳо ташкил медиҳанд. Онҳо бо шахс ва шумораи хабару мубтадои ҷумлаи пайрав мувофиқ қунонида мешаванд, яъне тағйироти қулли замониеро, ки дар забони англисӣ хос аст ва болотар таҳлил намудем, мушоҳида намешавад.

11. Натиҷаҳои таҳқиқот дар мисоли ҷумлаҳои асарҳои бадеӣ бар он ишора мекунанд, ки дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ истифодаи баъзе пайвандакҳо муҳим нест, ба монанди пайвандаки *that (ки)* ва ғайраҳо, зеро истифода накардани пайвандак ба тағйири пурраи маъноӣ намеоварад ва ба ифодаи нутқ безарар боқӣ мемонад. Ин хусусияти монандӣ дар ҷумлаҳои нутқи мазмунан нақлшудаи забони тоҷикӣ низ дида мешавад. Дар забонҳои мавриди таҳқиқ нутқи мазмунан нақлшуда метавонад аз пайвандакҳои маъмул фаровон истифода барад, аммо ҳолати истифода накардани он ҳам ба ифодаи андеша зараровар нест. Ин ҳолат аз як тараф агар ҳангоми баргардонидани ҷумлаҳои гуногун, ки ифодакунандаи андешаҳои мухталифанд, ба монанди хабар расонидан, савол додан ва амсоли инҳо ҷой дошта бошанд, аз тарафи дигар аз мантиқи ифода ва махсусан семантикаи феъли сарҷумла вобастагӣ дорад.

13. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи нутқ дар забони тоҷикӣ мавҷуд будани тобишҳои маъноӣ ҳангоми таллаффуз, яъне тафовутҳои овозӣ мебошад, ки махсусан дар ҷумлаҳои саволӣ, амрӣ, хитобӣ мушоҳида мешаванд. Тобишҳои гуногуни маъноӣ дар нутқи шифоҳӣ маҳз тавассути оҳанги гуфтор ба вуҷуд меояд, ки ин амал ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ мушоҳида мешавад ва ба дурустӣ ва амиқии гуфтор боис мегардад, аммо дар нутқи мазмунан нақлшудаи англисӣ дар баробари умумиятҳо истифодаи қоидаи мутобиқати замонҳо низ ҷойиз аст, ки нисбат ба ифода дар забони тоҷикӣ тафовути бештарро зоҳир менамояд. Қоидаи мутобиқати замонҳо дар нутқи гуфтугуии забони англисӣ вобаста аз хоҳиш

ва маҳорати гӯянда истифода мешавад, зеро ифодаи нутқи каси дигарро бо роҳу усулҳои осонтар низ фаҳмондан имкон дорад. Аммо дар асарҳои бадеӣ, тарҷумаи расмӣ, хаттӣ ва ғайраҳо, ки зарурати мушаххасбаёнӣ доранд, дуруст корбаст намудани он ҳатмист.

14. Қоидаи мутобиқатии замонҳо дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ тафовут дорад. Чунин тафовут бештар ҳангоми ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда ба мушоҳида мерасад. Натиҷаи таҳқиқ ва таҳлил маълум месозад, ки замонҳои феълӣ дорои роҳу воситаи мураккаби ифодабӣ буда, аз ҳамдигар дар аксар ҳолат фарқ мекунанд. Илова бар ин, пурра оғҳ набудан аз қоидаи мутобиқатии замонҳо дар забони англисӣ ба нодурустии тарҷума оварданааш мумкин аст, ки ин амал метавонад сабаби норӯшан бодӣ мондани сухани гӯянда бошад. Дар забони тоҷикӣ низ ҳангоми ифодаи нутқи бегона мутобиқгардонии нутқи гӯянда аз лиҳози замонӣ вучуд дорад, аммо тағйирот барои забонмӯз ошноӣ ва тобишҳои иловагии сохторӣ ва маъноиро зоҳир намекунад.

16. Натиҷаҳои таҳқиқ ва омӯзиши адабиёти зарурӣ оид ба мавзӯ ба хулосае меоварад, ки дар давраҳои гуногун донишмандони соҳа андешаҳои мухолифро нисбат ба истифодаи ҳатмии қоидаи мутобиқатии замонҳо дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ пешниҳод намудаанд, ба монанди О. Jespersen, Н. Sweet, В. Kelly ва дигарон. Забоншиносон бар он назар буданд, ки қоидаи мувофиқатии замонҳо танҳо ҳоси нутқи мазмунан нақлшуда ҳисобида шавад.

Ба назари мо ҳам андешаҳои боло, то дараҷае ба ҳақиқат наздик аст, зеро нутқи гӯяндаро дар забони англисӣ метавон бо чанд роҳ ифода намуд, ки имконияти дурӣ чустан аз мушкилоти грамматикиро низ дорад. Қоидаи мутобиқатии замонҳо албатта ҳоси нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ буда метавонад, аммо бо ин хусусият амали он ба анҷом намерасад. Ҳангоми омӯзиши қоидаи мутобиқатии замонҳо асосан намудҳои гуногуни ҷумлаҳо дар ҳарду забон мавриди омӯзиш қарор мегиранд. Мусаллам аст, ки дар пояи омӯзиши намудҳои ҷумла (пайрав, тобеъ ва ғайраҳо) муайян

сохтани зарурати истифодаи қоидаи мутобиқати замонҳои забони англисӣ имконпазир аст. Ба назари мо асоси қоидаи мувофиқати замонҳо таъсири замони сарҷумла барои ифодаи маънои амиқи ҷумлаи пайрав мебошад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

Дар забоншиносии муқоисавӣ қоидаи мутобиқати замонҳои забони англисӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ ба таври мушаххас ва комил омӯхта нашудааст. Гарчанде дар баъзе қорҳо ба таври алоҳида замонҳои феълӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта бошанд ҳам, мутобиқати замонҳо дар нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ хусусияти фарқкунанда дорад.

1. Дастовардҳои диссертатсияи мазкур имкон медиҳанд, ки дар заминаи натиҷаҳои илмӣ асоснокшуда, нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ дар доираи меъёри муайяни забони адабии тоҷик мавриди истифода қарор гиранд.

2. Натиҷаҳои таҳқиқ барои ташаккул ва тақомул додани илми тарҷума мусоидат намуда, имкон фароҳам меоваранд, ки ҳангоми тарҷумаи бевоситаи асарҳои бадеӣ хусусияти ҳоси нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ ба инобат гирифта шавад, то инки асолати асари тарҷумашаванда нигоҳ дошта шавад.

3. Тағйири сохтори нутқи мазмунан нақлшудаи забони англисӣ боиси ғалат ифода кардани маънои асосии ҷумла шуда метавонад. Аз ин рӯ, натиҷаҳои таҳқиқ барои самаранок қорбаст намудани он мувофиқат мекунанд.

4. Дар доираи омӯзиши грамматикаи муқоисавӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ натиҷаҳои таҳқиқ ҳамчун сарчашмаи асосии омӯзиши он дар заминаи асарҳои бевосита тарҷумашуда ба мақсад мувофиқ аст.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

I. Адабиёти илмӣ

1. Абдурахмонова М. Ҷумлаи амрӣ дар забони адабии тоҷикӣ. / Абдурахмонова М. –Душанбе: Ирфон, 2010. – 144 с.
2. Авдеев В. В. Видовременные формы современного английского языка. / В. В. Авдеев. Пенза: Кн. Изд-во, 1961. – 71 с.
3. Ализода С. Сарфу наҳви тоҷикӣ/ С. Ализода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 188 с.
4. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков / В. Д. Аракин. – М.: Владос, 1979. – 260 с.
5. Аракин В. Д. Практический курс английского языка / В.Д. Аракин. – М.: Владос, 2003. – 515 с.
6. Арзуманов С. Д. Забони тоҷикӣ. /С.Д. Арзуманов Учебник таджикского языка для взрослых. – Сталинобод: Ирфон, 1938. – 140 с.
7. Арзуманов, С., Джалолов О. Забони тоҷикӣ / С. Арзуманов, О. Джалолов. Учебник таджикского языка для высших учебных заведений. – Душанбе: Ирфон, 1969. – 416 с.
8. Арнольд И.В. Стилистика английского языка./И.В.Арнольд. 2-е изд., перераб. – Л.: Просвещение. Ленингр. отд-ние, 1981. –295 с.
9. Арсеньева М.Г. и др. Многозначность и омонимия. /М.Г. Арсеньева– Л.: ЛГУ, 1996. –131 с.
10. Атоева Ҳ. Грамматикаи забони англисӣ / Ҳ.Атоева – Душанбе, 2015 – С. 90-104.
11. Атобуллоев С. Ҷумлаҳои пайрави мубтадо ва хабар дар забони адабии тоҷик./ С. Атобуллоев – Душанбе: Дониш, 1975. – 123 с.
12. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. /О.С. Ахманова. 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1969. – 608 с.
13. Базелл Ч.Е. Лингвистическая типология / Ч.Е. Базелл // Принципы типологического анализа языков различного строя. – М.:Просвещение, 1972. – С. 13–30.

14. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка./ Ш.Балли. - М.: Изд-во иностранной литературы, 1955. - 416 с.
15. Барабаш Т.А. Пособие по грамматике современного английского языка./ Т.А Барабаш – М.: Международные отношения, 1975. – 288 с.
16. Бархударов С. Г. Язык и перевод / С.Г. Бархударов. - М.: Международные отношения, 1975. – 239 с.
17. Бархударов Л. С. Очерки современного английского языка / С.Г. Бархударов. – М.: Высшая школа, 1975. – 156 с
18. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики/ М.Я Блох.: учебник. М.: Высшая школа, 2005. – 240 с.
19. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка / М.Я. Блох. – М.: Высшая школа, 1983. – 383 с.
20. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 477 с.
21. Бобомуродов, Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ /Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 428 с.
22. Бобылева Г.А. Развитие умений говорения в пересказе кратких фабульных текстов./ Г.А.Бобылева В кн.: Проблемы развития умений иноязычной устной речи. – Владимир. 1982, С.56-92,
23. Богоутдинов В. Ш. Об употреблении форм прошедшего в современном английском и немецком языках./ В.Ш.Багоутдинов: Автореферат дис. канд. филол. наук. – М., 1960. – 23 с.
24. Бондарко А.В. Общие и частные значения грамматических форм./ А.В.Бондарко // Вопросы языкознания /. 1968. С. 87- 99.
25. Бондарко А.В. функциональная грамматика. ./ А.В.Бондарко Л.: Наука, 1984. – 136 с.
26. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию / И.А. Бодуэн де Куртенэ. - М.: Просвещение 1963. Т. 1. – 384 с.
27. Бондарко А.В. Понятия «семантическая категория», «функционально-семантическое поле» и «категориальная ситуация» в аспекте

- сопоставительных исследований / А.В. Бондарко // Методы сопоставительного изучения языков / Отв. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Наука, 1988. – С. 12-18.
28. Бондарко А.В. Функциональная грамматика / А.В. Бондарко. – Л: Наука, 1984. – 133 с.
 29. Борлакова В.В. Синтаксические структуры современного английского языка. - М.: Просвещение, 1984. – 112 с
 30. Буслаев Ф.И. Опыт исторической грамматики русского языка / Ф.И. Буслаев. Ч. 2. – М.:Просвещение, 1958. – 110 с.
 31. Вейсман Г. А. Новое в английской грамматике / Г.А. Вайсман. - М.: Прогресс, 1990. – 220 с.
 32. Верховская И. П. Употребление видовременных форм в сложноподчиненном предложении в современном английском языке./ И.П.Верховская: Автореферат дис. канд. филол. наук. М., 1975. – 19 с.
 33. Виноградов В.В. Русский язык / В.В. Виноградов (Грамматическое учение о слове). – М., 1986. – С. 352- 363.
 34. Винантова И.В. Прагмалингвистические особенности косвенных речевых актов со значением приглашения, выраженных в форме вопроса (на материале английского языка) /И.В.Винантова Алт.: Изд-во Алт. Ун-та, 2009. – 260 с.
 35. Винантова И.В. Структурные и прагматические особенности речевых актов со значением упрека, выраженных в форме вопроса (на материале английского языка) /И.В.Винантова// Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2009.№ 2(4). –С. 77-80.
 36. Винантова И.В. Реализация принципов вежливости в косвенных речевых актах, выраженных в форме вопроса (на материале английского языка) /И.В.Винантова// Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С.Пушкина. – №1, серия филология, 2009. С. 106-113.

37. Ворно Е.Ф. Прямая и косвенная речь в разговорном английском языке./Е.Ф. Ворно Л.: Просвещение, Ленингр. отд-ние, 1971. – 125 с.
38. Гак В.Г. Сопоставительное изучение языков и лингвистическая типология / В. Г. Гак // Рус. яз. за рубежом, 1974. № 3. – С. 52-58.
39. Гак В.Г. О контрастивной лингвистике / В.Г. Гак. // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. - М.: Прогресс, 1989. – 437 с.
40. Ганькина В. Н. Так называемое «будущее в прошедшем» в современном английском языке./ В.Н.Ганькина : Автореферат дис. канд. филол. наук. – М., 1954. – 16 с.
41. Ганшина М., Василевская Н. Английская грамматика/М. Ганшина, Н.Василевская. – М.: Просвещение, 1964. – 471 с.
42. Гаркунова З.П. Употребление временных форм в дополнительном придаточном предложении в современном английском языке./ З.И.Гаркунова: Дис. канд. филол. наук. М., 1954. – 247 с.
43. Гаркунова З. П. Употребление временных глагольных форм в дополнительном придаточном предложении в современном английском языке. / З.И.Гаркунова // Ученые записки. /. Моск. гос. пед. ин-т иностранных языков. 1957. – Т. ХУ. – С. 99 - 126.
44. Герценберг Л.Г. О методике сопоставительного изучения языков / Л.Г. Герценберг, Ж.М. Юсуфджанова // Теория языка, англистика, келталогиа. – М: Наука, 1976. – С. 40-46.
45. Герасимов Г.И.. Косвенно-прямая речь./Г.И.Герасимова. В кн.: Вопросы языкознания. ЛГПИ им. Герцена, 1963, – С.155-160.
46. Гордон Е.М. Грамматика современного английского языка / Е.М. Гордон И.П. Крылова. – М.: Высшая школа, 1980. – С. 268-304.
47. Грамматикаи забони тоҷикӣ (ГЗТ). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. Қ. 1. – Сталинобод, 1956. – 232 с.
48. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (ГЗАҲТ). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. Қ.1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 420 с.

49. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. Қ. 2. наشري 9. – Сталинобод, 1961. – 232 с.
50. Грузинская И. А., Черкасская Е. Б. Грамматика английского языка/ И. А. Грузинская, Е. Б. Черкасская М.: Учпедгиз, 1948. – 260 с.
51. Гуревич В.В. Теоретическая грамматика английского языка./ В.В.Гуревич. Сравнительная типология английского и русского языков. М.: Флинта: Наука, 2008. – 168 с.
52. Гухман, М.М. Принципы типологического анализа языков различного строя / М.М. Гухман. – М.: Наука, 1972. – 132 с.
53. Гусейнов М. У. Перфектные формы английского глагола в тексте./М.У.Гусейнов: Автореферат дис. канд. филол. наук. М., 1986. – 24 с.
54. Дарканбаева И. Т. Синтаксис прямой, косвенной и несобственно-прямой речи в английском языке. /И.Т.Дарканбаева: Автореферат дис. канд.филол. наук. М.: Просвещение, 1979. – 28 с.
55. Джаббаров А. К. Бессоюзные сложноподчиненные предложения с придаточными дополнительными в современном английском языке. /А.К.Джаббаров: Автореферат дис. канд. филол. наук. М., 1974. – 26 с.
56. Джамshedов П. Проблемы глагольной типологии / П. Джамshedов. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 352 с.
57. Джамshedов П. Очерки по типологии английского и таджикского языков / П. Джамshedов, С. Мухторова, К. Усманов. - Душанбе: Ирфон, 1984. – 175 с.
58. Джамshedов П. Сравнительная типология (учебное пособие) / П. Джамshedов. С. Саидмамадов. – Душанбе, 2014. – 345 с.
59. Джамshedов П., Герценберг Л.Г. К типологии презентных форм глагола //Синтаксический анализ предложения. Лингвистические исследования, – М.: Наука, 1983. – С.36-41.

60. Дустмуродов Р.Ш., Туйғунов Н.Ҳ. Муродофоти феълҳои гуфтор дар забони англисӣ. //Р.Ш.Дустмуродов , Н.Ҳ. Туйғунов. Паёми ДМТ., №4, 2018. – С.102-105.
61. Додихудоев Р.Х. Таърихи забони тоҷикӣ / Р.Х. Додихудоев, Л.Г. Герценберг. – Душанбе: Ирфон, 1988. – 220 с.
62. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М.: Просвещение, 1974. – 489 с.
63. Ефимов В.А. Персидский, таджикский, дари / В.А. Ефимов, В.С. Расторгуева, Е.Н. Шарова // Основы иранского языкознания: Новоиранские языки. – М.: Наука, 1982. – С. 115-123.
64. Жигадло В.Н. Современный английский язык. Теоретический курс грамматики / В.Н. Жигадло, И.П. Иванова, Л.Л. Иофик. – М.: Изд. во литературы на иностранных языках, 1956. – 350 с.
65. Забони адабии ҳозираи тоҷик (ЗАҲТ) (лексикология, фонетика, морфология). Қ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 464 с.
66. Зарецкий А.И. Что такое прямая и косвенная речь? /А.И.Зарецкий В кн.: Труды Воронежского ун-та, т.59, Воронеж. 1957. – С.59-67.
67. Звегинцев В. Современные направления в типологическом изучении языков / В. Звегинцев // Новое лингвистике. Вып. 2. – М., 1963. – С. 9-18.
68. Зверева Е. А. Придаточное предложение со значением косвенной речи в древнеанглийском языке. /Е.А.Зверева: Автореферат дис. канд. филол. наук. – Л., 1954. – 14 с.
69. Зикриёев Ф. Ҷумлаҳои пайрави тарзи амал дар забони адабии ҳозираи тоҷик. /Ф.Зикриёев. – Душанбе, Ирфон. 1973. – 134 с.
70. Зикриёев Ф. Ҷумлаҳои туфайлӣ ва муносибати онҳо бо ҷумлаи пайрави тарзи амал/Ф.Зикриёев // Маҷмӯаи илмӣ.-№55 - серияи филологӣ. – Душанбе. 1967. – С.67-74.
71. Иванова И. П. О свободном и формальном согласовании времен в современном английском языке. /И.П.Иванова // Исследования по английской филологии /. ЛГУ, 1958. – С. 137 -152.

72. Иванова И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Поченцов. - М.: Высшая школа, 1981. – С.40–43.
73. Ильиш Б.А. Современный английский язык / Б.А. Ильиш. Теоретический курс: Издание 2-е, исправленное и дополненное. Изд-во литературы на иностранных языках. – М., Просвещение, 1948. –478 с.
74. Иофик Л.Л. Структурный синтаксис английского языка / Л.Л. Иофик. – Л., 1972. – 176 с.
75. Иофик Л. Л. Употребление временных форм в дополнительном придаточном предложении в современном английском языке/Л.Л.Иофик: Автореферат дис. канд. филол. наук. Л., 1954. – 16 с.
76. Исматуллоев М. Очеркҳои грамматикӣ оид ба ҳолшарҳкунандаҳо дар забони адабии тоҷик/М.Исматуллоев. – Душанбе. Маориф, –1979. – 132с.
77. Искандарова, Д.М. Сравнительно-историческое, сопоставительное и типологическое языкознание. Хрестоматия по теоретическому и прикладному языкознанию / Д.М. Искандарова. – Душанбе,; Изд. РТСУ, 2005. – 172 с.
78. Камолиддинов Б.,Нағзибекова М.Б. Тарҷума ва балоғати суҳан. /Б. Камолиддинов – Душанбе: Ирфон, 2005.Ҷ.2. – 184 с.
79. Камолиддинов Б. Хусусиятҳои услубии сарфу наҳфи забони тоҷикӣ /Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1992. – 128 с.
80. Камолиддинов Б. Дар бораи як тарзи ифодаи забони тоҷикӣ// Масъалаҳои филологияи тоҷик.- Душанбе: Маориф, 1974. – С.12.
81. Калиниченко Г. И. Косвенная речь в английском языке. /Г.И.Калиниченко: Автореферат дис. канд. филол. наук. Л., 1974. –24 с.
82. Камянова Т. Грамматика английского языка: теория и практика. /Т.Камянова – М.: Дом славянской книги, 2015. – 1024 с.
83. Качалова К.Н. Практическая грамматика английского языка / К.Н. Качалова, Е.Н. Израилевич. – М.: Стандарт, 2015. – 717 с.

84. Каушанская В.Л, Ковнер Р.Л. и др. Грамматика английского языка. /В.Л.Каушанская – М.: Пресс, 2008. – 380 с.
85. Коблов, Г.Я. Английский язык / Г.Я. Коблов. – М. Просвещение, 1972. – 245 с.
86. Кодухов В.И. Прямая и косвенная речь в современном русском языке. /В.И.Кодухов. – Л.: Учпедгиз, 1957. – 87 с.
87. Кодухов В.И. Способы передачи чужой речи в русском языке. /В.И.Кодухов – В кн.: Уч.зап. ЛГИ им. Герцена, т.104, 1955, – С.107-172.
88. Комиссаров В.Н. Теория перевода/ В.Н. Комиссаров, –М.: Наука, 1990. – 180 с.
89. Конюс Е. А. К вопросу о согласовании времен в английском языке. /Е.А.Конюс // Вопросы языкознания /. 1973. – № 5. – С. 88 - 94.
90. Кошечая, И.Г. Сравнительная типология английского и русского языков / И.Г. Кошечая, А.Ю. Дубовицкий. – Минск: Высшая школа, 1980. – 270 с.
91. Кузнецова С.В. Косвенные высказывания: цели и значения/С.В.Кузнецова // Иноязычная филология и дидактика в вузе: междунар. межвуз. сб. науч. тр. М.; Мичуринск: Изд-во Мич. гос. аграр. ун-та, 2009. Вып. 5. – С. 55-60.
92. Кутузов Л. Практическая грамматика английского языка / Л. Кутузов. – М.: Просвещение, 1998. – 48 с.
93. Қаландаров К. Ташаккул ва такомули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик (асрҳои x, xi). /К.Қаландаров. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 463 с.
94. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) / М.Н. Қосимова. Қ. 1. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 490 с.
95. Қосимова М.Н. Ҷумлаи пайрави шартӣ дар забони адабии тоҷик. /М.Н.Қосимова – Сталинобод: Ирфон, 1961. – 148 с.
96. Қосимова М.Н. Очеркҳои оид ба синтаксиси ҷумлаҳои соддаи насри асри

21. /М.Н.Қосимова – Душанбе: 1976.
97. Левин Ю. Национальная литература и перевод./ Ю.Левин - В кн.: Актуальные проблемы теории художественного перевода. – М.: Наука, 1970, т.1, – С.79-91.
98. Лазуткина Е.М. Актуальные вопросы синтаксической нормы/Е.М.Лазуткина // Филологические науки. М.: Изд-во Моск. гос. ун-та им. М.В. Ломоносова, 2008. № 3. – С. 61.
99. Латышева С.В. К проблеме исследования высказывания с косвенной речью/С.В.Латышева // Лингвистические парадигмы и лингводидактика: материалы XI междунар. науч.-практ. конф., Иркутск, Иркутск: Изд-во Байкал, 2006. – С. 255-260.
100. Левин В.Д. Прямая косвенная и несобственно прямая речь. /В.Д.Левин - В кн.: Грамматика русского языка, Т.2, ч.2, М.: Изд.АН СССР, 1954. – С.404-434.
101. Леонтьева К.В. Пересказ текста как средство развития умений рассказывания. /К.В.Леонтьева В кн.: Проблемы обучения иностранным языкам. Владимир, 1975. – С.49-58.
102. Макаев Э.А. Современное состояние общего языкознания и соотношение сравнительной, сопоставительной и типологической грамматики / Э.А. Макеев // Теоретические проблемы современного языкознания. – М., 1964. – С. 91-108.
103. Маъсумӣ Н. Очеркхо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. /Н.Маъсумӣ. – Сталинобод: Ирфон, 1959. – 249 с.
104. Маъсумӣ Н.. Асарҳои мунтахаб: забоншиносӣ. /Н.Маъсумӣ Ҷ.2. - Душанбе: Ирфон – 1998. – 352 с.
105. Милованова Н. Я. Наблюдение над некоторыми средствами экспрессивности научной речи. /Н.Я. Милованова // Исследования по стилистике. – Пермь: Издательство Пермского государственного университета им. М. А. Горького, 1976. Вып. 5. – С. 140 -150.

106. Мирзоев А. Мавқеи нидо дар адабиёти бадеӣ. //Масъалаҳои забоншиносӣ. /А.Мирзоев – Душанбе: Дониш, 1983. – С. 102-114.
107. Мирзоев А. Вазифаҳои синтаксисии нидоҳо. /А.Мирзоев //Масъалаҳои забон ва адабиёт: Қ.1 -11. – Душанбе . – С. 249-260
108. Михеева Л.А. Обучение косвенной речи студентов I курса языкового факультета. /Л.А.Михеева. Дис.канд.пед.наук. – М., 1973, – С.73.
109. Мурзин Л.Н. Чужая речь и ее типология. /Л.Н.Мурзин В кн.: Уч.зап. Пермского ун-та, 1969, № 192. – С.49-61.
110. Мирзоев А, Ниёзӣ Ш, Гафуров М. Грамматикаи забони тоҷикӣ. /А.Мирзоев, Ш.Ниёзӣ, М.Гафуров – Қ. 2. Синтаксис. – Сталинобод, 1948. – 280 с.
111. Муллоҷонова З.А. Стиль оригинала и перевод./ З.А. Муллоҷонова – Душанбе: Дониш, 1976. – 136 с.
112. Муминов А. Полисемия в таджикском языке. канд. дисс. – Душанбе: Маориф, 1972. – 183 с.
113. Немкова Л. П. Согласование времен в древнеанглийском в сопоставлении с древне исландским. /Л.П.Немкова: Дис. канд. филол. наук. – Л., 1972. – 244 с.
114. Ниёзмӯҳаммадов Б. Рӯстамов Ш. Баъзе масъалаҳои синтаксиси забони адабии ҳозираи тоҷик / Б Ниёзмӯҳаммадов, Б. Рӯстамов Ш. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 120 с.
115. Ниёзмӯҳаммадов Б. Забоншиносии тоҷик. / Б Ниёзмӯҳаммадов Асарҳои мунтахаб – Душанбе : Дониш, 1970. – 386 с.
116. Нелюбин Л.Л. Сравнительная типология английского и русского языков: учебник. / Л.Л.Нелюбин. – М.: Изд-во МГОУ, 2007, – 183 с.
117. Неменова Р.Л. Краткий очерк грамматики таджикского языка / Р.Л. Неменова // Таджикско-русский словарь. – Душанбе: Маориф, 1988. – С. 446-451.
118. Ниёзмаҳмадов Б. Морфологияи забони тоҷикӣ / Б. Ниёзмаҳмадов, Л. Бузургзода. Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1941 //

Дурахши ахтари сӯзон. Ҷ. 2. Таҳия, тавзеҳ ва тасҳеҳи Самад В. – Душанбе, 2013. – С. 151-252 .

119. Новицкая Е. О. функционально-прагматический аспект контекстуального варьирования глаголов, вводящих прямую речь. / Е.О.Новицкая: Автореферат дис. канд. филол. наук. – М., 1985. – 24 с.
120. Норматов М. Забони адабии муосири тоҷик (синтаксис)/ М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2016. – 324 с.
121. Общее языкознание: Методы лингвистических исследований / Отв. ред. Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 1973. – 317 с.
122. Общее языкознание. Внутренняя структура языка. – М.: Наука, 1972. – 565 с.
123. Пешковский А.М. Корреляции глагольных форм изъявительного наклонения в современном английском языке/ А.М. Пешковский: Дис. канд. фи-лол.1 наук. – М.: Наука 1973. – 212 с.
124. Пестова Н. В. Множественность грамматической нормы в современном немецком литературном языке./ Н. В. Пестова. Автореферат дис. канд. филол. наук. – М: Наука 1985. – 22 с.
125. Петров С.С. Косвенно - вопросительные придаточные предложения в современном английском языке. / С.С.Петров В кн.: Исследования по германской филологии. Кишинев, 1975, – С.81-92.
126. Плоткин В. Я. Грамматические системы в английском языке. / В.Я.Плотник. – Кишинев: Штиинца, 1975. – 127 с.
127. Попова Л.Г. Когнитивный характер переплетения внутренней и внешней речи автора художественного текста на немецком и русском языках/ Л.Г.Попова // Композиционная семантика: материалы Третьей Междунар. Конф., Изд-во Тамб. гос. ун-та им. Г.Р. Державина, 2002. Ч. I. – С. 172-173.
128. Принципы типологического анализа языков различного строя. – М.: Наука, 1972. – 282 с.

129. Плоткин В. Я. Грамматические системы в английском языке/ В. Я. Плоткин. – Кишинев: Штиинца, 1975. – 127 с.
130. Расторгуева В.С. Краткий очерк грамматики таджикского языка / В.С. Расторгуева // Приложение к таджикско-русскому словарю. – М.: 1954. – С. 529-570.
131. Расторгуева В.С. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки / ответственный редактор В.С. Расторгуева. – М.: Наука, 1982. – 572 с.
132. Реформатский, А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский / Под ред. В.А. Виноградова. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 536 с.
133. Рейман Е. А. Об употреблении времен в английской научной прозе. / Е.А.Рейман // Стилистико-грамматические черты языка научной литературы. – М.: Наука, 1970. – С. 90 - 98.
134. Рустамов Ш. Мушкилоти синтаксис. / Ш.Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1988. – С. 45-56
135. Рустамов Ш. Чумлаҳои мураккаб бо пайрави сабаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик. / Ш.Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1968. – С.12-18.
136. Рустамов Ш. Чумлаи пайрави пурқунанда дар забони адабии ҳозираи тоҷик, / Ш.Рустамов //Масъалаҳои забоншиносии тоҷик, 1967. – С.62-102.
137. Рязанова К М.В. Смолина Прямая и косвенная речь в английском языке. /Н.К.Рязанова, М.В.Смолина. – М.: Наука, 1981. – 196 с.
138. Сергеева Е.Н. Функционально-семантические особенности будущего времени в современной английской научной речи. / Е.Н.Сергеева // Функциональный стиль научной прозы. М.: Наука, 1980. – С.65-95.
139. Сидоренко Г. И. Сборник упражнений по грамматике английского языка / Г.И. Сидоренко. – Минск: МФУН, 2002. – 232 с.
140. Сизов К. В. Развитие средств подчинения дополнительного придаточного предложения в английском языке. / К.В.Сизов: Автореферат дис. канд. филол. наук. 1954. – 18 с.
141. Сиёев Б. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик// Б. Сиёев. Китоби

- дарсӣ барои мактабҳои олии Қ. 1. – Душанбе, 1985. – С. 156 - 171.
142. Синхронно-сопоставительный анализ языков разных систем. – М.: Наука, 1971. – 279 с.
143. Смирнова Л.Н. Курс английского для научных работников / Л.Н. Смирнова. – Л., 1990. – 289 с.
144. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка / А.И. Смирницкий. – М.: Изд-во лит-ры на иностранных языках, 1957. – 287 с.
145. Смолин А.И. Очерки по сопоставительной грамматике русского и английского языков / А.И. Смолин. – М.: Просвещение, 1975. – 289 с.
146. Собирҷонов С. Як навъи ҷумлаи саволии водоркунанда/ С.Собирҷонов// Паёми донишгоҳ: Бахши филология, рӯзманигорӣ, 1993. №4 – С. 93-111
147. Собирджанов С. Собственно вопросительные предложения в современном таджикском литературном языке. / С.Собирджанов. дис.канд. филол.наук. – Душанбе, 1985 – 216 с.
148. Серль. Дж. Р. Косвенные речевые акты / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике: теория речевых актов. Вып 17 – М.: Наука, 1986. – С. 195-222
149. Строева Т. В. К вопросу о модальности в германских языках. косвенная речь в немецком языке / Т.В.Строева.: Автореферат дис. докт. филол. наук, – Л., 1950. – 31 с.
150. Степанов Г. В. О художественном и научном стилях речи. / Г.В.Степанова // Вопросы языкознания /. 1954. № 4. – С. 87 - 92.
151. Таджиев Д.Т. Категория связи определения в современном таджикском литературном языке. / Д.Т. Таджиев: Автореф. дис...канд.филол.наук. – Л.,1951. – 24 с.
152. Таджиев Д.Т. Причастия в современном таджикском литературном языке. / Д.Т. Таджиев. – Сталинобод. 1954.
153. Тоҷиев Д.Т. Ҷумлаи пайрави макон / Д.Т. Тоҷиев // АхборотиАФ РСС Тоҷикистон. Шӯъбаи фанҳои ҷамъиятӣ. 1969 №3 (57)

154. Тоҷиев Д.Т. Чумлаи пайрави макон/ Д.Т. Тоҷиев //мактаби советӣ-1964 - №12.
155. Тоҷиев Д.Т. Чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозиран тоҷик. / Д.Т. Тоҷиев. – Душанбе: Дониш, 1981.
156. Туйғунов Н.Ҳ. Грамматикаи забони англисӣ/ Н.Ҳ. Туйғунов. –Душанбе, Эр-граф, 2013. – 184 с.
157. Туйғунов Н.Х. Сравнительно-семантический анализ лексики выражающей части тела в таджикском и английском языках на основе произведений С.Айни. /Н.Х. Туйғунов. – Душанбе: Изд. РТСУ, 2012. – 162 с.
158. Тункель В.Д. К вопросу об устном передаче речевого общения. /В.Д.Тункель. Автореф, дис. .канд.пед.наук, – М.: Наука, 1965. – 19 с.
159. Усмонов К. Грамматикаи назарии забони англисӣ / К. Усмонов. Китоби дарсӣ барои мактабҳои оӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2010. – 236 с.
160. Хашимова Р.Д. Семантико-структурные особенности авторской речи в современном английском языке // Особенности языковых уровней разносистемных языков. – Ташкент: Учпедгиз 1982. – С. 61-64.
161. Хлебникова И. Б. Система английского глагола и сослагательное наклонение. / И.Б.Хлебникова: Автореферат дис. докт. филол, наук. – М. 1965. – 52 с.
162. Халилов А. Способы выражения субъективной модальности в современной таджикском литературном языке. / А.Халилов. – Душанбе: Дониш, 1985. – 117 с.
163. Хаймович Б.С. Теоретическая грамматика английского языка / Б.С. Хаймович, Б.И. Роговская. - М.: Высшая школа, 1967. – 298 с.
164. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик / С. Ҳалимов. – Душанбе, 1979. – 96 с.
165. Хомский Н. Синтаксические структуры. //Новое в лингвистике. вып.2 – М.:Наука,1962. – 149 с.
166. Ҳусейнов Х. Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави замон дар

- забони адабии ҳозираи тоҷик. / Х.Хусейнов. – Сталинобод, 1960. – 98 с.
167. Чамшедов П. Очеркҳо оид ба типологияи забони англисӣ ва тоҷикӣ / П. Джамшедов, Р. Убайдуллоев, С. Мухторова, М. Азимова, К. Усманов. – Душанбе: Ирфон, 1988. – 128 с.
168. Шахматов, А. А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов. - Л.: Учпедгиз, 1941. – 620 с.
169. Шаҳобова М.Б. Опыт сопоставительного исследования строя таджикского и английского языков: автореф. дис. ... док. фил. наук: 10.02.20. / М.Б. Шаҳобова. – Душанбе: Дониш. 1985. – 41 с.
170. Шаҳобова М.Б. Опыт сопоставительного исследования строя таджикского и английского языков / М.Б. Шаҳобова. – Душанбе: Дониш, 1985. – 252 с.
171. Щерба Л.В. Преподавание иностранного языка в средней школе: Общие вопросы методики / Л.В. Щерба / Под ред. проф. И.В. Рахманова. – М.: Высшая школа, 1947. – 112 с.
172. Шендельс Е. И. Некоторые принципы стилистической грамматики. // Стилистика художественной речи. – Л., 1975. – С. 159.
173. Шишова О. А. Теоретические аспекты сопоставительного изучения языков в области грамматики: / О.А.Шишова. Автореф. дис. канд. филол. наук / О.А. Шишова. – Л., 1982. – 18 с.
174. Ярцева В.Н. О задачах сопоставительно-типологического изучения родственных языков / В.Н. Ярцева // Вопросы общего языкознания. – М., 1964. – С. 54-60.
175. Ярцева, В.Н. Принципы типологического исследования родственных и неродственных языков / В.Н. Ярцева // Проблемы языкознания, – М.: Наука, 1967. – С. 133-142
176. Ярцева, В.Н. Контрастивная грамматика / В.Н. Ярцева. – М.: Наука, 1981. – 111 с.
177. Allen W.S. Living English Structure. London: / W.S. Allen «Longman», 1974. – 338 p.

178. Blackstone B. Indirect Speech. Its Principles and Practice./ B.Blackstone . - Lnd., 1962. – 209 p.
179. Close H.A. English as a Foreign Language. Grammar and Syntax for Teachers and Advanced Students. / H.A.Close. Massachusetts, Cambridge, – «Harvard Univ. Press.», 1963. – 177 p.
180. Close P. A. A Reference Grammar for Students of English / P.A. Close. – M., 1979. – 341 p.
181. Ganshina U.A., Vasilevskaya N.M. English Grammar./ U.A Ganshina, N.M. Vasilevskaya. – Moscow: ••Higher School Publishing House", 1964. – 548 p.
182. Gleason H.A. Linguistics and English Grammar. / H.A. Gleason New York. Chicago. San Francisco. Toronto. London:"Holt, Einehart and Winston, Inc." 1965. – 519 p.
183. Gordon E.M., Krylova I.P. A Grammar of Present-Day English Practical Course./ E.M.,Gordon, I.P. Krylova. Moscow:"Higher School", 1986. – 430 p.
184. Jespersen O. A Modern English Grammar on Historical Principals. / O. Jespersen. Copenhagen, – London: «Hunksgaart», 1949. Part III. – 415 P.- Part IY – 400 p . – Part YI – 570 p.
185. Jespersen O. Growth and Structure of the English LanguageOxford// O. Jespersen, «Blackwell», 1940. – 244 p.
186. Joos M. The English Verb. Form and meaning. Madison/ M.Joos Milwaukee: Univ." of Wisconsin Press, 1964. – 251 p.
187. Khaimovich, B.S. A Course in English Grammar / B. S. Khaimovich, B.I. Rogovskaya. - M.: Visshaya Shkola, 2008. - 382 pp.
188. Kaushanskaya V.A. English Grammar / V.A. Kauhanskaya, R.A. Kovner. – M.: Ayris Press, 2008. – 382 p.
189. Mason C. P. English Grammar Including Grammatical Analysis/ C.P Mason - London:"Bell", 1904. – 272 p.
190. Onions C. Modem English Syntax./ C.Onions. – London, 1971. – 155 p.

191. Searle J. Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language./J.Searle. – Cambridge Univ. Presse, 1974. – 203 p.
192. Strawson P.F. Introduction to logical theory, London: Methuen and Co, 1952. – 266 p.
193. West A.S. The Revised English Grammar. / A.S. West. – Cambridge, 1926. – 336 p.
194. Zandvoort R.W. A Handbook of English Grammar./ R.W. Zandvoort . – London, 1966. – 349 p.

II Фарҳангҳо

195. Лингвистический энциклопедический словарь (ЛЭС). Главный редактор В.Н. Ярцева. – М.: Издательство Советская Энциклопедия, 1990. – 684 с.
196. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Нашри такмилшудаи сеюм. – Душанбе: ЭР-граф, 2015. – 1015 с.
197. Мамадназаров А. Фарҳанги донишгоҳии англисӣ-тоҷикӣ. / А. Мамадназаров. – Душанбе: Нодир, 2003. – 492 с.
198. Мурзин Л.Н. Чужая речь и ее типология. /Л.Н.Мурзин В кн.: Уч.зап. Пермского ун-та, 1969, № 192, – С. 49-61.
199. Фарҳанги забони тоҷикӣ – Ҷ. 1. – М.:Сов. энсикл., 1969. – 951 с.
200. Фарҳанги забони тоҷикӣ – Ҷ. 2. – М.:Сов. энсикл., 1969. – 947 с.
201. Хэмп. Э. Словарь американский лингвистический терминологии / Э. Хэмп. – М.: Прогресс, 1964. – 264 с.
202. Ҳусейнов Х. Луғати терминҳои забоншиносӣ / Х. Ҳусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 255 с.
203. Jomatov S. Linguistic Dictionary (English, Russian and Tajik) / S. Jomatov. – Dushanbe: Shujoiyon, 2011. – 250 p.
204. Olson, R.B., Olson, R.A. Standard Tajik-English Dictionary./ R.B., Olson, R.A Olson. Star Publications, 2000. – 615 p.
205. Webster's Ninth New Collegiate Dictionary, USA, 1990. – 1566 p.

206. Henry Wyld. The Universal dictionary of the English language. London. – 1934. 1057 p.
207. Jess Stein. The Random House Dictionary. / Jess Stein. Ballantine Books, – New York, 1978. – 1068 p.
208. New Webster's Dictionary of the English Language. College Edition, USA, Fifth Print, 1989. – 1856 p.

III. Осори бадеӣ

209. Айнӣ С. Ёддоштҳо./ С.Айнӣ Энциклопедияи насри муосири тоҷик (чаҳор қисм). – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
210. Aini, S. The Sands of Oxus. Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini/ S. Aini. Translated from the Tajik Persian with an Introduction by John R. Perry and Rachel Lehr. USA. Mazda publishers 1998. – 277 p.
211. Айнӣ С. Аҳмади девбанд. /С.Айнӣ //Асарҳои мунтахаб. Нашр. дав. тоҷ. – Сталинобод. 1943. – 277 с.
212. Айнӣ С. Мактаби кӯҳна / С. Айнӣ/ Акнун навбати қалам аст. Ҷ. 2. – Душанбе: Ирфон, 1978. – С. 107-144.
213. Каррол Л. Алиса дар олами аҷоибот. / Л. Каррол / Аз англисӣ тарҷума Раҳматуллоев Н. – Душанбе: Маориф, 1985. – 148 с.
214. Шарлотта Бронте. Ҷен Эйр. (тарҷ. Аз русӣ Салими Зарафшонфар) / Шарлотта Бронте. – Душанбе: Истиқбол, 2010. – 412 с.
215. Хемингвей Е. Муйсафед ва баҳр / Е.. Хемингвей. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 168 с.
216. Войнич Э.Л. Ғурмагас / Э.Л. Войнич Э.Л – Душанбе: Маориф, 1982. – 320 с.
217. Aini S. The Sands of Oxus. Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini/ S. Aini. Translated from the Tajik Persian with an Introduction by John R. Perry and Rachel Lehr. USA. Mazda publishers 1998. – 277 pp.

218. Aini S. Ahmadi Devband/ S. Ainin // Translated by John R. Perry. University of Chicago. USA. 1981. – 196-222 pp.
219. Aini S. The Old School/ S. Aini. Translated by John R. Perry. The Sands of Oxus. USA. Mazda publishers 1998. – 223-252 pp.
220. Bronte Sh. Jane Eyre/ Sh. Bronte; edited with an introduction of M. Smith. - Oxford University Press, 1975. – 496 p.
221. Bronte Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland / L. Carroll. – 130 p.

IV

Сомонаҳои интернетӣ

[пеҷаи дастрасӣ]

222. www.thoughtco.com
223. translate.yandex.ru>dictionary/en-ru
224. puzzle-english.com
225. translate.google.com
226. skysmart.ru>articles/english...rech-v-anglijskom
227. english-da.ru>grammatika/reported-speech
228. RusskiiYazyk.ru
229. zen.yandex.ru>media/englishdom zen.yandex.ru>media/englishdom
230. www.thoughtco.com>what-is-indirect-speech

ИНТИШОРОТ АЗ РЀЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1- М]. Саидова М.А. Ҷумлаҳои саволӣ дар нутқи мазмунаннақлшуда дар забони англисӣ ва ифодаи онҳо ба забони тоҷикӣ [Матн] / М.А Саидова// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - Душанбе, 2020. №1. – С. 42-45. ISSN-2413-516X.

[2-М]. Саидова М.А. Хусусиятҳои сохтории нутқи мазмунаннақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / М.А Саидова// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - Душанбе, 2020. №4. – С. 22-26 . ISSN-2413-516X.

[3-М]. Саидова М.А. Омилҳои ба вучуд омадани муродифоти калимасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / М.А Саидова// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - Душанбе, 2019. №4. – С. 49-53 . ISSN-2413-516X.

[4-М]. Саидова М.А. Паҳлуҳои муҳими мувофиқати маъноӣ ва умумияти ифодаи нутқи мазмунаннақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / М.А. Саидова// Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. - Душанбе, 2021. №2, (91). – С. 88-92. ISSN-2413-516X.

[5-М] . Саидова М.А. Хусусиятҳои хоси нутқи мазмунаннақлшуда дар асоси матни асари бадеӣ “Ёдоштҳо”-и устод Айнӣ [Матн] / М.А. Саидова// Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. - Душанбе, 2022. №6, (91). – С. 88-92. ISSN-2413-516X.

2. Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои дигар чоп шудаанд:

[6-М] . Саидова М.А. Тафовути ифодаи ҷумлаҳои саволӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда [Матн] / М.А. Саидова// Маводи конфренсияи илмӣ-назариявии ДДМИТ бахшида ба рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ. - Душанбе, 2020. С. 247-256.

[7-М]. Саидова М.А. Нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи хусусиятҳои сохторӣ [Матн] / М.А. Саидова// Маводи

конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон ва устодони ДДМИТ.- Душанбе, 2020. С. 202-207.

[8-М]. Саидова М.А. Дарачаи омӯзиши нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / М.А. Саидова// Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон ва устодони ДДМИТ.- Душанбе, 2022. С. 94-100.

[9-М]. Саидова М.А. Тағйироти сохториву маъноии нутқи мазмунан нақлшуда дар таркиби матни асарҳои бадеӣ [Матн] / М.А. Саидова// Забон ва адабиёти рус дар шароити муосир: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ, (12-уми март соли 2021).- Душанбе: ДМТ, 2021. - С. 332-335.

[10-М]. Саидова М.А. [10-М]. Саидова М.А. Қоидаҳои мутобиқати замонҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар таркиби матни асарҳои бадеӣ [Матн] / М.А. Саидова// Масъалаҳои муосири забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ дар замони муосир: маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, (23-юми декабри соли 2022).- Душанбе: Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, 2022. - С. 290-293.